

323

32

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАН ВА ТЕХНИКА
ДАВЛАТ КОМИТЕТИ
РЕСПУБЛИКА ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

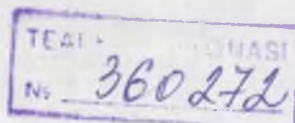
ЎЗБЕКИСТОН ФАЙЛАСУФЛАРИ МИЛЛИЙ ЖАМИЯТИ

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ: асосий тушунча ва тамойиллар

(Олий таълим муассасалари учун
тажрибавий қўлланма)

«Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар»
ўқув фани бўйича махсус методологик комиссия тавсия этган

2032839

ТОШКЕНТ
«ЯНГИ АСР АВЛОДИ»
2001 ЙИЛ

Биз ўрганишга киришаётган «Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» – мустақиллик йилларида шаклланган янги фандир. Бу фан озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этаётган халқимизнинг мақсад-муддаолари ва орзу-интилишларини, бир суз билан айтганда, жамиятимизнинг шаклланиб келаётган миллий истиклол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини ургатади.

Мазкур китоб Президент Исом Каримов асарлари асосида тайёрланган «Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисолашига таянган ҳолда ёзилди. Ушбу тўпламда рисолада баён қилинган тушунча ва тамойиллар кенгрок ёритилган. Мулоҳазаларнинг маънавий давомийлигини таъминлаш мақсадида рисоланинг зарур ўринларидан олинган фикрлар курсив билан ажратилиб, ёритилаётган мавзу моҳиятини ана шу иқтибослар асосида шарҳлашга ҳаракат қилинди.

Қўлингиздаги китоб шу илк тажрибалардан бири сифатида тақдим этилаётган тўпламдир.

Уни келажакда тўлдирилган ва янада бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сураймиз: Тошкент шаҳри, Мустақиллик майдони, 5-бино, 8-кават, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. Телефон: 139-17-31.

Илмий муҳаррир: академик Т. РИСКЇЕВ

Масъул: ф.ф.д. К. НАЗАРОВ нашрга тайёрлаган.

Муҳаррирлар: А. ТОШХҲЖАЕВ, М. ҚАРШИБОЕВ

Тақризчилар: ф.ф.д, проф. Х. ШАЙХОВА,
ф.ф.н. А. НАСРИДИНОВ

Биринчи қисм

КИРИШ

Инсоният тарихининг кўп асрлик тажрибаси эзгу ғоялардан ва соғлом мафкурадан маҳрум бирон бир жамиятнинг узокқа бора олмаслигини кўрсатди. Шу боис мустақиллик туфайли мамлакатимиз ўз олдига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, демократик жамият қуриш каби эзгу мақсадларни қўйди.

Бу эса келажагимизни яққол тасаввур этиш, жамиятимизнинг ижтимоий-маънавий пойдеворини мустаҳкамлаш, ёт мафкуралар тажовузига қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш, ғоявий бўшлиқ бўлишига йўл қўймаслик, ва ниҳоят, юртнинг юксак тараққиётини таъминлаш учун миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш эҳтиёжини юзага келтирди.

«Ушбу мафкурани қандай зарурат шакллантирди?» ва «Ундан кўзланаётган мақсад-муддаолар нима?» – деган саволларга жавоблар Президентимиз Ислом Каримовнинг кўп йиллик изланишлари, асарларидаги фикр-мулоҳазаларига таяниб яратилган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» номли рисолада ўз аксини топди.

Аввало, шуни таъкидлаш лозимки, миллий истиқлол ғояси тасодиф эмас, балки ўзига хос фалсафий асоси, илмий-назарий ва тарихий илдизларига эга бўлган яхлит назариядир. Шу маънода, у мамлакатимиз тараққиётининг объектив зарурияти, қонуний ҳосиласи, халқимиз мақсад-муддаоларининг ифодасидир.

Бу эса, ўз навбатида, «Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини

йўқотиши муқаррар» – деган фикрнинг ҳаққонийлигини исботлайди. Биз ушбу ҳаёт ҳақиқатини фуқаролар, айниқса, ёшлар қалби ва онгига сингдиришимиз лозим. Бунда «Миллий истиқлол ғояси» ўқув фанининг таълим тизимига жорий этилиши муҳим воқеа бўлди.

Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини ўргатишда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарур:

– ўқув машғулотларини олиб боришда талабаларнинг ёши, тафаккури, дунёқараши ва қизиқишларини ҳисобга олиш;

– таълим-тарбиянинг илғор, таъсирчан воситаларидан, замонавий ўқитиш технологияси имкониятларидан кенг фойдаланиш;

– айрим тушунчаларни ҳаддан зиёд соддалаштириш, таълимнинг эскича услуб ва тамойилларини қўллаш натижасида фанининг кадрсизланишига йўл қўймаслик;

– таълим жараёнида тазйиқ ўтказмасдан маърифий асосда иш тутиш, ёшларнинг мустақил ва эркин фикрлаш, баҳс-мунозара юритиш кўникмаларини оширишга эътибор қаратиш;

– ўқитувчи ва тингловчилар орасида ўзаро ҳамфикрлик ва ҳамкорлик муҳитини шакллантириш, мавзунинг тушунча ва тамойилларини шарҳлашда ҳаётий мисоллар, бугунги дунёда рўй бераётган воқеалар таҳлилидан, матбуот материалларидан кенг фойдаланиш;

– ёшларда ғоялар ўз маъно-моҳиятига кўра бунёдкор ёки вайронкор бўлиши ҳақидаги ҳаётий ва ҳаққоний тасавурларни шакллантириш;

– миллий истиқлол ғоясининг инсонпарварлик моҳиятини кўрсатиш асосида мустақиллик биз учун энг олий қадрият, уни асраб-авайлаш эса ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз эканини талабаларнинг қалби ва онгига сингдириш.

Ушбу вазифаларни бажариш бу соҳада фаолият олиб бораётган барча мутахассислар, олим ва зиёлилардан катта масъулият талаб қилади. Зеро, миллий истиқлол ғояси юртимизда яшайдиган ҳар бир миллат, ижтимоий гуруҳ, дин, партия ёки қатлам вакили учун умумий мезондир. Шу маънода, у 130 дан

зиёд миллат вакилларидан ташкил топган Ўзбекистон халқининг, мустақилликни мустаҳкамлаш йўлидан бораётган жамиятимизнинг умумий ғоясидир. Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил аъзоси ва тарқибий қисми бўлган Ўзбекистонни, миллий давлатчилик анъаналаримизни асраб-авайлаш, мамлакатимиз сарҳадлари яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларимизда ёт ва бегона ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, уларни эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида бирлаштириш, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги ишига сафарбар этиш бу ғоянинг асосий мақсад ва вазифасидир.

Кўлингиздаги китоб миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари ҳақидаги илк тажриба сифатида тақдим этилаётган асосий мавзулар тўпламидир. Сиз «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фанини ўрганиш жараёнида фақат мана шу тўплам билан кифояланиб қолмасдан, балки бошқа манбалардан ҳам унумли фойдаланасиз, деб умид қиламиз.

Мазкур тажрибавий қўлланма миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларини кенгроқ талқин қилиш мақсадида Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти ишчи гуруҳининг қуйидаги аъзолари томонидан тайёрланди: К.Назаров, Д.Алимова, Ё.Тоиров, В.Каримова, З.Ҳусниддинов, М.Қуронов, И.Эргашев, Б.Тўраев, С.Мамашокиров, Ж.Раматов, С.Отамуродов, З.Исломов, А.Мўминов, М.Ортиқов, А.Умаров, М.Бекмуродов, А.Очилдиев, М.Усмонов, А.Холбеков, Х.Худойбердиев, О.Юсупов, А.Эркаев, К.Рўзматзода, Б.Исоқов, С.Минаваров, Ф.Мусаев, Б.Неъматов, А.Қаҳрамонов, Л.Таңгриев, Д.Мухаммадиев.

1-мавзу: «МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ» ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, АҲАМИЯТИ ВА АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

Ҳар қандай фаннинг муайян билимлар тизими сифатидаги ўзига хос мавзулари, тушунчалари, қонун ва категориялари бўлади. Уларнинг барчаси фан ўрганадиган соҳа, яъни предметнинг ўзига хос хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ. Биз ўрганишга киришаётган «Миллий истиқлол ғояси» фани бундан мустасно эмас. Унинг ҳам ўз предмети, қонун ва категориялари, мақсад ва вазифалари бор.

«Ғоя» ва «мафкура» тушунчалари, уларнинг халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳияти, тушунчалари, шаклланиш қонуниятлари, намоён бўлиш хусусиятлари, уни халқимиз қалби ва онгига сингиш йўллари ва усуллари ушбу фаннинг предметини белгилайди. Унинг тушунча ва категориялари бир бутун, яхлит тизим шаклида намоён бўлади. Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини фуқароларимиз қалби ва онгига синдириш омиллари ва воситалари ҳам ана шу тизимнинг таркибий қисми бўлиб, фаннинг асосий тушунча ва категориялари қаторида ўрганилади.

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, собиқ иттифок даврида ғоялар дунёси, унинг ўзига хос қонуниятлари, уларнинг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини ўрганувчи алоҳида фан йўқ эди. Ҳатто шу соҳа мутахассисларини, яъни фалсафа бўйича кадрлар тайёрлайдиган университетларда ҳам бу борадаги мавзулар муайян фаннинг асосини ташкил этадиган илмий тизим сифатида ўқитилмасди.

Бунинг асосий сабабларини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, собиқ марксча-ленинча мафкура тараққиётнинг асосий қонуниятларини тўғри тушуштириб берадиган яккаю ягона таълимотдир, деган ақида мутлак ҳақиқат сифатида эътироф этилар эди. Натижада бу соҳадаги мутахассислар унинг асосларини атрофлича ва чуқур ўрганса бас, деган қараш ҳукмрон бўлиб қолганди. Айнан ана шундай қараш умуминсоний аҳамиятга молик бўлган ғоялар тўғрисидаги фан – «Идеология»нинг ўрганилмаслигига олиб келган эди. Умуман, собиқ иттифоқ даврида социология, культурология, политология каби фанлар ҳам умуминсоний тамойиллар асосида ўқитилмас, аксиология, конфликтология, геополитика тўғрисида айтирли маълумотлар берилмас эди.

Иккинчидан, ғоялар тўғрисидаги билимларни эгаллаш бу соҳанинг ўз қонуниятлари ва амал қилиш тамойиллари борлигини яққол кўрсатиб қўйган бўлур эди. Бу эса, табиий равишда, ана шу соҳада пайдо булган назария ва таълимотларнинг мазмун-моҳияти, қандай мақсадларга қаратилгани, кимларга хизмат қилиши тўғрисидаги аниқ тасаввур ва тушунчаларни шакллантирар эди. Бинобарин, бу – жамият тараққиётида антогонистик зиддиятларни мутлақлаштириш, инсониятнинг бир қисмини синф тарзида йўқ қилиб юбориш, қолган қисмининг устидан эса диктатура ўрнатиш орқали бу дунёнинг хаёлий жаннати – коммунизм қуришни тарғиб қиладиган сохта таълимотнинг асл қиёфасини ошкор қилиб қўярди.

Учинчидан, собиқ шўро даврида бу соҳадаги мутахассисларнинг онги ва дунёқарашини умуминсоний тамойиллар, қонун-қоидалар билан эмас, балки тоталитар мафкура ва мустабид тузумнинг мақсадлари йўлида шакллантиришга хизмат қиладиган баъзи «фан»лар ўйлаб топилди ва таълим тизимига киритилди. Масалан, олий ўқув юртларининг фалсафа, социология мутахассисларини тайёрлайдиган бўлимларида «Буржуа фалсафасини танқид», «Ҳозирги замон ғарб социологиясини танқид» каби ўқув курслари ўқитиларди. «Илмий коммунизм», «Илмий атеизм», «Сиёсий иқтисод» бўйича дарс олиб бориш барча олий ўқув муассасаларидаги таълим тизмининг таркибий қисми эди.

Мустақилликка эришганимиздан кейин ахвол тубдан ўзгарди. Социология, культурология, политология каби фанлар таълим тизимининг таркибий қисмига айланди.

Биз ўрганишга киришаётган мазкур янги фан ўзининг категориялари, тушунча ва қонуниятлари, мақсад ва вазифаларига эга. «Ғоя», «ғоявий тамойиллар», «ғоявий тарбия», «мафкура», «мафкуравий тизим», «мафкуравий полигон», «мафкуравий иммунитет» ва бошқалар ана шу фан ўрганадиган тушунча ва категориялар сирасига кирди.

Шу билан бирга, бу фаннинг предмети ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқ қонунияти, яъни ҳар қандай жамиятнинг ўзига хос ғоявий тамойиллари бўлиши шартлиги, ҳар бир жамият ёки давлат ўзининг ижтимоий тузилишига мос келадиган мафкуравий ҳимоя тизимини яратиши зарурлиги тўғрисидаги қонун-қоидаларнинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятлари каби масалаларни ҳам қамраб олади.

«Миллий истиқлол ғояси» фани, аввало, ғоя ва мафкура тўғрисида, уларнинг тарихий, фалсафий илдишлари ҳақида чуқур билим беришга қаратилган. Бу ўз навбатида, ушбу тушунчаларнинг мазмунини, уларнинг бунёдкорлик ва вайронкорлик хусусиятлари, инсоният тараққиёти учун ижобий ёки салбий аҳамият касб этиши, истиқлол ғоясининг бунёдкорлик моҳияти, мустақилликнинг энг муқаддас қадрият экани, уни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг олижаноб бурчимиз эканини англашга ёрдам беради.

Ғоялар тўғрисидаги билимларга инсоният тарихининг энг қадимий даврларидан бошлаб катта эътибор берилган. Бу атаманинг мазмун-моҳияти Ғарб мамлакатларида «идея» тушунчаси орқали ифодаланади. «Идея» грек тилидаги «idea» сўзидан олинган бўлиб, қадимда у «образ», «ташқи кўриниш» деган маъноларни англатар эди. Лекин бу тушунчанинг мазмун-моҳияти тараққиёт давомида ўзгариб борган ва фалсафа тарихида хилма-хил маъноларда ишлатилган. Масалан, қадимги юнонистонлик файласуф Платон «Ғоялар дунёси ва соялар дунёси» тўғрисидаги таълимотини асослар экан, ғояларни ду-

ненинг яратувчиси, асоси деб атаган ва уларни объектив реаллик сифатида талқин қилган. Япа бир юнон алломаси Демокрит эса олам таркибидаги энг майда ва бўлинмас зарра – атомларни идеялар деб атаган. Машҳур немис файласуфи Гегелнинг фикрича, идея – барча нарсаларнинг ижодкори, дунёга келтирувчиси ва асосий моҳиятидир.

Кўпгина мутахассисларнинг фикрича, қадимги дунёда ғоя ва мафкура тушунчалари қарийб бир хил маънода ишлатилган. Бунда асосан ушбу тушунчаларнинг инсон дунёқараши ва эътиқодини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамиятига кўпроқ эътибор берилган. Масалан, ҳозирги диншуносликда диннинг илк шакллари деб талқин қилинадиган «анимизм», «тотемизм», «фетишизм» каби оқимлар талқини мисолида бу ҳол яққол кўзга ташланиб туради. Уларнинг ҳар бири муайян ғояга ишонч ва эътиқод ҳамда уларни бир қадар мутолқаштириш натижасида дунёга келган. Улар ўз даврида ёки қабилани, эл ёки элатни бирлаштириш, уларнинг дунёқарашини маънавий тартибга солиш ва мувофиқлаштириш учун мезон бўлиб хизмат қилган. Айнан ана шу маънодагина уларни мафкура вазифасини бажарган эътиқод шакллари дейиш мумкин.

Кейинчалик «ғоя» ва «мафкура» тушунчаларининг мазмуни ва кўлами кенгайиб борган. Катта-катта ҳудудларда яшайдиган халқларни бирлаштирган ғоя ва мафкуралар пайдо бўлган. Улар бу ҳудудларда яшаётган кишилар ҳаётида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. Аждодларимизнинг бундан қарийб уч минг йил илгариги қарашлари, ғоялари ва эътиқодини акс эттирувчи манба – «Авесто» китоби мисолида буни яққол кўриш мумкин. Унда нафақат Зардушт таълимоти, балки ўша даврнинг энг асосий ғоялари ҳамда бу ғояларга таяниб ёзилган кўшиқлар, ҳикоят ва ривоятлар жамланган. Бир неча китобдан иборат бўлган «Авесто» жамият ва инсон ҳаётининг барча соҳаларидаги ғояларни умумлаштирган, минтақамиз халқларининг улар асосида шаклланган яшаш ва ҳаёт кечириш қонун-қоидаларини ўзида ифодалаган.

Юртимизни мелоддан олдинги IV асрда забт этган македониялик Александр «Авесто»нинг биргина нусхасини қисман

сақлаб қолиб, уни ўрганиш учун устози Аристотелга юборган, қолган пусхаларини эса йўқотишни буюрган. Баъзилар Александр «Авесто» тилини билмагани, унинг моҳиятини тушунмагани учун китобни қадрига етмаган ва йўқ қилишни буюрган, деган ҳақиқатдан йироқ фикрни баён қилади. Халигача теран фикрлари билан жаҳон аҳлини лол қолдириб келаётган машҳур файласуф Аристотелдек буюк тафаккур соҳибидан таълим-тарбия олган Александр китобнинг қадрини тушунмаганига ишониб бўладими? У шунчалик саводсиз киши бўлганми? Йўқ, албатта. Александр китоб нима эканини, унинг ғоялари одамларга қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини яхши билган. Шу билан бирга, у ўз қўшинига қаттиқ қаршилик кўрсатган бу ўлка халқларининг ғоялари «Авесто»да ўз ифодасини топганини, у истибдодга бош эгмасдан, китобдаги ушбу ғояларга таянган ҳолда, тез орада яна истиқлол учун курашга чиқишини ниҳоятда яхши тушунган.

Хуллас, Туронзамин халқларини эзгу ғоялардан бебаҳра қилиш, тафаккурини қарамликда сақлашнинг энг яхши ва мақбул йўли – уни ўзлигидан жудо этиш, ғафлатда сақлаш, тарихини унутишга маҳкум қилиш орқали амалга оширилишини яхши билган жаҳонгир Александр «Авесто»ни йўқ қилишга уриниши табиий эди. Кейинчалик бошқа жаҳон фотиҳлари ҳам ана шунга ўхшаш йўллардан боргани фикрмизни исботлайди.

Тарих шундан далолат берадики, марказлашган йирик давлат ва империяларнинг пайдо бўлиш жараёнида ғоя ва мафкураларнинг аҳамияти янада ортади. Мелоддан олдинги IV-I ва мелоднинг бошларидаги Рим тарихи бунга яққол мисол бўлади. Ушбу шаҳар-давлатда унинг фуқаролари худолар томонидан энг олий мақомга эга кишилар сифатида тан олингани тўғрисидаги ғоя устувор эди. Бу, ўз навбатида барча римликларнинг ўзаро тенглиги ғояси кенг шаклланишига ва шу асосдаги мафкуранинг мустаҳкамланишига сабаб бўлган. Ана шу мафкурага кўра, Рим аҳолиси роҳат-фароғатда яшашни, асосан мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни сақлаб туриши, кўп-минг сонли қуллар эса меҳнат қилиши лозим эди.

Тарихдан маълум ва машҳур бўлган Спартак бошчилигидаги куллар кўзғолони ана шу тартибга қарши кўтарилган ҳаракат экапини яхши биламиз. Кўзғолончилар сони 100 мингга етишига қарамасдан, бу ҳаракатнинг ғалаба қозона олмаслиги муқаррар бўлган. Чунки ўша пайтда римликлар ўзлари учун қонунга ва яшаш мезонига айланган ғоя асосида шаклланган тартибни бузишга йўл қўймас эди. Бу ғоя римликларнинг ҳаёт-мамоти учун жанг бораётган бир шароитда уларнинг орасидан Спартак ва унинг тарафдорларига қарши бир неча юз минг аскарни саралаб олиш имконини берган.

Умуман олганда, Қадимги Римдаги ўзига хос маъно-мазмунга эга бўлган (яъни, «Куллар меҳнати – римликларнинг роҳат-фароғати» тамойили асосида) тенглик ғояси аста-секин халқни оломонга, империя учун зарур бўлган аскарларга, юқоридаги тамойилни сўзсиз ҳимоя қилишга шай турган армияга айлантирган. Империяни яратадиган дунёқараш ҳамда мафкура шу тариқа шаклланган. Бу эса, ўз навбатида, ана шу армиянинг бошлиқлари – Рим империясининг жаҳонгир лашкарбошилари Юлий Цезар, Октавиан Августин ва бошқаларни тарих саҳнасига олиб чиққан.

Ўша даврда Римнинг ёнгинасида Афина давлати ҳам гуллаб-яшнаган бўлиб, унинг асосий ҳаёт тамойили эркинлик ғоясига таянарди. Рим армияси маданий тараққиёт жиҳатидан устун бўлган Афинани тез орада забт этди. Аммо ўз ҳудудида Афинадагидек эркинлик ғоясини устувор тамойилга айлантира олмади. Чунки эркинлик ғояси тоталитаризм учун энг асосий маънавий хавф бўлиб ҳисобланади. Ҳаёти эркинликка асосланган Афина инсоният маданиятининг тамал тошларидан бири, юксак маънавий кадриятлар устувор бўлган цивилизацияни дунёга келтирган эди. Бу даврдаги фан ва маданият тараққиёти инсониятни ҳозиргача ҳам ўзига мафтун этиб келмокда.

Рим эса фан ва маданият бобида Афинага тенглаша олмади ва бу соҳаларда ундан устунроқ бўлган бпрор кашфиёт ёки янгилик яратолмади. У бор-йўғи дунёга даҳшат солган тажовузкор ва мустабид империяни, урушқоқ ва зўровон армияни

ярата олди, холос. Римликлар ўша даврда Афинани махв этган ва унинг устидан ҳукмронлик ўрнатган бўлса-да, аммо афиналиклардан ўрганишдан ор-номус қилмаган. Ҳатто энг атоқли Рим зодагонлари ҳам ўз фарзандлари учун устоз ва ўқитувчиларни афиналиклар орасидан танлаган ва бундан фахрланиб юрганлар. Машҳур француз файласуфи Ж.Ж. Руссо бу тўғрида шундай ёзган: «Сиёсий жиҳатдан тобе бўлган Афина ғоявий ва маънавий жиҳатдан Римни беихтиёр тиз чўкишга мажбур қилган эди. Римликлар бу борада ҳеч қачон афиналикларнинг қаршида ўзларини ғолиб деб ҳисоблай олмаган». Яна бир француз адиби Андре Моруа бу жараёни таҳлил қилиб қуйидаги фикрни билдирган: «Европа бу ғоя ва йўлларнинг қайси бири тўғри эканлигини тўла-тўқис ажратиб, ўз йўлини уларнинг бири асосида танлаб ололмади. Салиб юришлари домига тортилган ва ўрта асрлар сўнгида империяларни яратган Европа Қадимги Рим йўлидан, Римнинг ҳалокатидан кейин мустақиллик ва миллий давлатчиликни ихтиёр этган Европа эса Қадимги Афина йўлидан борди. XX асрда фашизмни дунёга келтирган Европа биринчи йўлдан, шу юз йилликнинг охирига келиб демократик тараққиёт сари юз тутган Европа эса иккинчи йўлдан бормокда. Бир асрда, нисбатан қисқа давр орасида бундай ҳолнинг яққол намоён бўлиши европаликларнинг қонида бу йўлларнинг иккаласи учун ҳам умумий генлар сақланиб қолганидан далолат беради».

Ушбу мисоллар «Миллий истиклол ғояси» фанида ўрганиладиган ғоя ва мафқураларнинг инсоният тарихидаги ўрни, давлат ва жамият тақдирига таъсири қандай бўлганини яққол кўрсатади. Шу билан бирга, бу фан фақат ғоя ва мафқуралар тарихи билан кифояланмайди. Ҳозирги даврда ғоя ва мафқураларнинг аҳамияти, бугунги дунёнинг мафқуравий манзараси, ғоя ва мафқураларнинг ундаги ўрни каби масалалар ҳам ушбу фаннинг асосий мавзулари қаторига қиради.

Бу борада, айниқса Президентимиз Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга: «Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлиги, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни

ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар. Шу маънода, бундай хавф-хатарларга қарши асосий қурол сифатида юртимизда яшаётган ҳар бир инсон, аввало, униб-ўсиб келаётган янги авлоднинг ҳар томонлама баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун бўлиб вояга етиши учун кенг жамоатчилик ва аҳолимиз ўртасида маънавий-маърифий фаолиятимизни юксак даражага кўтаришнинг аҳамияти бекиёсдир»¹.

Миллий истиқлол ғояси ўқув фанининг асосий мавзуларини ўрганиш ушбу вазифани бажаришга хизмат қилади. Бу борада қуйидаги бир қатор масалалар мазкур фаннинг предмети доирасига қирадиган асосий мавзулар сифатида қаралиши мумкин:

1. Аввало, «Ҳозирги даврнинг ғоявий манзараси қандай?» ва «Унда қайси мафқуралар устувор бўлмоқда?» деган масалаларнинг моҳиятини тушуниш ниҳоятда муҳим. Президентимиз қайта-қайта уқтиргани каби, ҳозирги давр – дунёда ғоявий қарама-қаршилиқлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам хавфлироқ бўлиб бораётган даврдир.

Бугунги кунда аксарият ривожланган давлатларнинг мафқураси умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланади. Шу билан бирга, бугунги дунёда сохта ғоялар ва бузғунчи мафқуралар воситасида ғоявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам кенгайиб бормоқда. Тажовузкор миллатчилик ва шовинизм, неофашизм ва неокмунизм, ирқчилик ва диний экстремизм мафқуралари дунёдаги тинчлик ва барқарорликка раҳна солишга ҳаракат қилмоқда.

2. Жаҳон тараққиётининг муҳим хусусиятларидан бирига айланаётган кенг миқёсли интеграция ва глобаллашув жараёнларини ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарур. Бу жараёнлар ва

¹ «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар», Т.: «Ўзбекистон», 2000. 3-бет.

фан-техника ҳамда ахборот технологиясининг беқиёс ривожланиши ғоявий-мафқуравий соҳага жиддий таъсир кўрсатмоқда.

3. Бугунги дунёдаги турли давлатларнинг бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган геостратегик мақсадлари ва мафқуравий сиёсатини ўрганиш ҳам инсон камолоти учун муҳим масалага айланиб бормоқда. Ўз ғаразли мақсадларига етиш қасдида юрган кучлар бундай шароитда, асосан, мафқуравий куролдан фойдаланмоқда.

4. Миллий истиклол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини ўрганиш жаҳон майдонларини мафқуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар кескин тус олаётганини билиб олиш имконини беради. Бундай уринишлар, аввало, ҳар бир мустақил жамиятнинг ўз миллий ғоя ва мафқураси бўлишини тақозо этмоқда. Зеро, ҳозирги пайтда кимнинг ғояси кучли, мафқураси ҳаётий бўлса – ўша ғалаба қозонади. Бу – инсониятнинг XX асрдаги тарихидан келиб чиқадиган муҳим хулосалардан биридир.

5. Марказий Осиё минтақасидаги мафқуравий жараёнлар ҳам бу соҳага алоҳида эътибор бериши лозимлигини кўрсатиб турибди. Минтақамиз ўзининг иқтисодий салоҳияти, қулай геостратегик мавқеи билан жаҳондаги кўпгина кучларнинг диққатини тортмоқда. Ўз таъсирини ўтказишга уринаётган кучлар бу минтақада тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий алоқаларни издан чиқариш, давлатлараро ҳамдўстлик ва миллатлараро тотувликни заифлаштириш, турли кескинлик нуқталарини юзага келтириш учун мафқуравий хуружлар уюштирмоқда.

6. Ушбу масалаларнинг биз ўрганишга киришаётган фан доирасидаги таҳлили Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиши, мамлакатимизда барпо этилаётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек моделини амалга ошириш жараёнида пайдо бўлаётган мафқуравий соҳадаги вазифалар билан узвий боғлиқ. Мазкур масалаларнинг мазмун-моҳиятини «ғоявий бўшлиқ» тушунчаси ва уни янги, истиклол мафқураси билан тўлдириш борасидаги фаолият орқали кенг ва чуқур идрок этиш мумкин.

7. Миллий истиқлол ғоясининг аҳоли, айниқса, ёш авлод учун ахамиятини ўрганиш мустақиллик йилларидаги ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, ички ва ташқи сиёсат, халқаро алоқалар қандай бўлганини билишни ҳам тақозо этади.

8. Жамиятда ҳеч бир ҳодиса инсон аралашмагунча амалга ошмайди. Ижтимоий тафаккур ва онг ҳам ўз ҳолича ўзгариб, осонлик билан шаклланиб қолмайди. Халқнинг руҳияти ва тафаккурини, маслағи ва мақсадини эътиқоди ва фалсафасини ўзгартириш учун бу жараёнларни чуқур билиш, атрофлича таҳлил қилиш зарур.

9. Бегона мафқураларнинг Ўзбекистонга таъсирини ўрганиш жараёни ғоявий тарғибот, тарбия борасида ҳали кўпгина вазифалар борлигидан далолат беради. Ҳеч қачон кишилиқ жамиятида ғоявий бўшлиқ бўлмаган. Ғояси йўқ, эътиқоди бўш одам эса, қаёққа етакласа кетаверади. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, еўзеиз унинг ўрнини бизнинг табиатимизга ёт турли хил мафқуравий тазйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Нафақат ғоявий бўшлиқ, ҳатто ғоявий қатъиятсизлик бор жойда ҳам мафқуравий таҳдид кучайиб бораверади.

10. Шу маънода, миллий истиқлол мафқурасини шакллантириш ва ҳаётга жорий этиш зарурат бўлиб, бу таълимотнинг моҳияти ва мазмуни, асосий тушунчалари ва тамойилларини ўрганиш ниҳоятда муҳимдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу ғоя Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг тамойилларига, Президент Ислам Каримов асарларига, буюк аждодларимиз маънавий мероси, халқимизнинг апъана ва қадриятлари, замонавий илм-фан ютуқлари ва илмий услублар, хусусан, тизимли, қиёсий, тарихий, социологик услубларга асосланади. Президентимизнинг асарларида миллий истиқлол мафқурасининг ғоялари, устувор тамойиллари, қонуният ва ўзига хос хусусиятлари ҳар томонлама асослаб берилган.

11. Миллий истиқлол ғояси ўқув фанида шаклланаётган истиқлол мафқурасининг мустаҳкам замини, тарихий ва замонавий илдизлари, фалсафий асослари каби масалалар ҳам атрофлича ўрганилади.

12. Ушбу фан доирасида истиқлол мафкурасининг миллий ва умуминсоний тамойилларини ўрганишга алоҳида эътибор берилади. Бу тамойилларнинг асосий қисмини инсонпарварлик, ватанни севиш, халқпарварлик, озодлик туйғуси, онани ардоқлаш ва отага эҳтиром, оиланинг муқаддаслиги ва аёлнинг қадри, каттага ҳурмат ва кичикка иззат, яхши қўшничилик ва маҳалладаги тотувлик каби қадриятлар ташкил этади.

13. Миллий истиқлол ғояси фанида миллий мафкура борасидаги янги таълимотнинг мазмун-моҳияти, асосий тушунча ва тамойиллари ҳам ўрганилади. Миллий ғоя – миллий ўзлиқни англаувчи куч. У халқимизнинг ўзлиги, ўз салоҳият ва имкониятларини англашга туртки беради, барчамизни шу Ватан фуқароси, ўзбекистонлик ва Ўзбекистон халқи деган ижтимоий бирликка жипслаштиради.

Унинг олий мақсади – Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги каби олижаноб ғояларга таянган ҳолда, халқни, Ўзбекистоннинг буюк келажagini бунёд қилишга сарфарбар этишдан иборатдир.

14. Миллий истиқлол ғоясининг ўзагини ташкил этадиган ва биз ўрганишга киришаётган фанга доир мавзулар қаторига қирадиган асосий ғоялар қуйидагилардир:

Ватан равнақи;

Юрт тинчлиги;

Халқ фаровонлиги;

Комил инсон;

Ижтимоий ҳамкорлик;

Миллатлараро тотувлик;

Динлараро бағрикенглик (толерантлик)

15. Миллий истиқлол ғоясини халқ онига сингдириш билан боғлиқ масалаларни ҳам чуқур билиб олиш лозим. Ҳаёт талаблари бу соҳада ҳам таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот ишларини муттассил олиб боришни тақозо этмоқда. Маълумки, ўзбек халқи учун фарзанд тарбияси азалдан ота-оналарнинг энг муҳим вазифаси бўлиб келган. Шу сабабли миллий истиқлол мафкурасини одамлар, аввало, ёш авлод қалби ва

онига сингдириш самарали асосда ташкил этилган таълим-тарбия жараёнига таянади.

Миллий истиқлол ғояси ўқув фанининг ўзига хос вазифалари (функциялари) бор. Улар, аввало, Президентимизнинг «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласига ёзган Сўз бошида белгилаб берилган қуйидаги асосий мақсад билан узвий боғлиқдир: «Халқни буюк келажак ва улғувор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар бир фуқаронинг ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимиз бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш – миллий истиқлол мафқурасининг бош мақсадидир».

Ана шу бош мақсад бу тўғридаги ўқув фанининг ҳам асосий вазифаларини белгилайди. Миллий истиқлол ғояси ўқув фанининг янги дунёқарашни шакллантириш функцияси фалсафий билимларни чуқур ўзлаштиришни, фалсафа билан узвий алоқада бўлишни талаб қилади. Бу борада мазкур фанининг фалсафий билимлар тизимига киришини назарда тутиш лозим.

Маълумки, ғоялар тўғрисидаги илмий билимлар кишиларнинг дунёқарашини шакллантиришга хизмат қиладиган фалсафий тафаккурнинг муҳим қисмидир. Улар кишиларнинг олами билиш, ўзлаштириш, фаровон ҳаёт кечириш ва ўз инсоний моҳиятларини намоён этиш эҳтиёжлари билан узвий боғлиқ. Ғоявий дунёқараш мураккаб тузилишга эга. У бир қанча таркибий қисмларни – мафкура соҳасидаги муайян билимлар, ғоя ва мақсадлар, табиий ва ижтимоий фанларнинг ютуқлари, тасаввурлар, қадриятлар, ишонч, эътиқод, фикр, ҳиссиёт ва ҳоказоларни ўз ичига олади.

Ғоявий дунёқараш таркибида эътиқод муҳим аҳамиятга эга. У инсоннинг ўз қарашлари ва ғоялари тўғрилиги, орзу-умидларнинг асосли эканлиги, фаолияти ва хатти-ҳаракатининг

умумий мақсадларга ва талабларга мослигига бўлган чуқур ишончидан пайдо бўлади, кишининг ҳиссиётлари, иродаси ва фаолият йўналишларини белгилайди, уларни бошқаради, шахсни омилкор амалий фаолиятга ундайди. Бирор партия ёки гуруҳ ўз мақсадларига етиш учун жамиятдаги мавжуд маънавий ҳаётда салмоқлироқ жой эгаллашга ёки уни ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга ҳаракат қилади. Умуман, ҳаётда ўз мақсадига эришишнинг энг осон ва кам ҳаракат талаб қилдиган йўли – ўзгаларнинг дунёқарашига кириш, уни ўз мақсадлари томон ўзгартиришдир. Чунки азал-азалдан ҳар қандай мафкура ғоявий дунёқарашга оид саволларга жавоб тариқасида дунёга келган.

Ғоявий дунёқарашнинг юқорида кўрсатилган тамойиллари унинг функцияларини белгилаб беради. Улар жамиятнинг умумий мақсад ва манфаатларидан келиб чиқади ҳамда одамларнинг ҳаёти ва фаолияти учун умумметодологик аҳамият касб этади. Ғоявий дунёқараш функциялари ҳақида гапирганда, унинг объекти, предмети сифатида аввало конкрет инсон ва жамият назарда тутилади. Чунки дунёқараш жамиятдаги маънавий ҳолат ва инсоний муносабатларининг ондаги ифодасидир. Шу нуқтаи назардан, бундай дунёқараш инсоннинг бошқаларга, жамиятга, ҳаётга муносабатида ҳам намоён бўлади. Бу – **ғоявий дунёқарашнинг баҳолаш функциясини** англатади. Яъни, инсон ўз ғоялари ва манфаатларидан келиб чиқиб, нарсаларнинг яхши-ёмон, фойдали-зарарли, савоб-гуноҳ, уят-андиша каби категорияларга ажратади, уларни баҳолайди.

Ғоявий дунёқараш инсон фаолиятини бир қатор усул-воситалар орқали **бошқариш функциясини** бажаради. Унинг **инсон фаолиятини назорат қилиш функцияси** ҳам бор. Бунда ғоявий дунёқараш жамоатчилик фикри тарзида намоён бўлиши кўзда тутилмоқда. Кўп ҳолларда назорат қилиш функцияси муайян фаолият учун бирор ғоянинг маънавий мезон ва зифасини бажаришини ҳам назарда тутати. Ғоявий дунёқарашнинг **бирлаштириш (коммуникатив) функцияси** ҳам бор. Масалан, жамиятдаги турли қатлам ва партиялар манфаатла-

ри нуқтаи назаридан муайян фарқлар бўлиши табиий. Бундай шароитда ғоявий дунёқараш уларни доимий мурасага келтиришга хизмат қилади ва умумий мақсадлар йўлида бирлаштиради.

Ҳар қандай манфаат шакллари ва даражалари муайян ғояларда, назарияларда ўз ифодасини топади. Шу нуқтаи назардан, ғоялар, назариялар ўртасида кураш бўлиши табиий. Президентимиз таъбири билан айтганда: «Ҳаётнинг ўзи турли-туман ғоялар курашидан, баҳсу мунозаралардан иборат. Тараққиётнинг маъно-мазмун, керак бўлса, фалсафаси ҳам шунда. Ўз мустақил фикрига эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон доимо келажакка ишонч билан қарайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчимайди, балки замонавий билим ва фалсафий қарашларга, ҳаёт ҳақиқатига суянган ҳолда ҳар қандай ғаразли ният, таҳдид ва интилишларни фош қилишга қодир бўлади»¹.

Миллий истиқлол ғояси, бошқа ижтимоий фанлар каби, жамиятимизда **тарихий хотирани шакллантиришга** ёрдам беради. Мазкур масалада миллий истиқлол ғоясини ўрганиш тарих фанининг асосларини билиб олиш билан узвий боғлиқликда амалга ошади. Бунда ғоялар ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни тўплашга шунчаки интилиш эмас, балки ғоявий-мафкуравий жараёнларни инсоният тарихининг узлуксиз бир таркибий қисми тарзида, яхлит ва бутун ҳолича тушуниш, рўй бераётган воқеалар моҳиятини чуқур билиш асосий мақсадга айланади. Ана шундай интилиш, ўз навбатида, бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси, унда қандай мафкуравий полигонлар фаолият юритаётгани, уларнинг мақсад-муддаолари, бегона ва ёт ғояларнинг жамиятимизга таъсири тўғрисида ҳолисона мулоҳаза юритиш имконини беради.

«Миллий истиқлол ғояси» фанининг ёшларда **мафкуравий иммунитетни шакллантириш функцияси** ҳам бор. Бу борада уларни ҳозирги замоннинг мафкуравий манзараси, бу-

¹ Ислом Каримов. Дошншманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман. «FIDOKOR», 2000 йил 8 июн.

гунги дунё ғоя ва мафқуралар соҳасида воқеа ва ҳодисалар билан таништириш, халқимизнинг ўз олдига қўйган пировард мақсадига етишиши учун халақит бериши мумкин бўлган мафқуравий марказлар, полигонлар, ёт ва бегона ғояларнинг зарarli таъсиридан огоҳ қилиш ниҳоятда катта аҳамиятга эга.

Ушбу масалаларнинг мазмун-моҳиятини билиб олишда «Сие-сатшунослик» («Политология»), «Социология» каби фанлар орқали бериладиган билимлар қўл келади. Бунда, айниқса, Президент Ислом Каримовнинг асарларини чуқур ўрганишнинг аҳамияти катта. Бу асарларда юртбошимиз ғоя ва мафқура тушунчалари, уларнинг бунёдкор ва вайронкор бўлиши, аҳамияти, ҳозирги даврда минтақамиз ва мамлакатимизда хавфсизликни сақлаш, барқарорликни мустаҳкамлаш ва таракқиётга эришиш учун зарур бўлган кафолатлар нималардан иборатлиги, миллат, давлат ва шахснинг бу борадаги масъулияти ва вазифалари қандай экани тўғрисидаги илмий-назарий жиҳатдан асосланган мулоҳаза ва хулосаларни баён қилган. Улар асосида юқорида тилга олинган мавзуларни янада чуқурроқ ўрганиш мумкин.

Комил инсонни тарбиялашда «Миллий истиқлол ғояси» фани олий таълим муассасаларида ўқитиладиган «Маънавият асослари», «Маданиятшунослик», «Этика», «Эстетика» фанлари билан ҳам узвий алоқада иш олиб боради. Бу эса, ўз навбатида, янги жамият қуриш жараёнида ғоявий-мафқуравий соҳадаги долзарб вазифалар, уларни амалга ошириш имкони-ятлари ва ушбу жараёндаги ҳар бир ёшнинг масъулиятини англашга ёрдам беради.

Диншунослик мавзуларини чуқур ўрганиш ҳам миллий истиқлол ғояси ўқув фанининг вазифаларини бажаришга ёрдам беради. Диннинг моҳияти, унинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги ўрни ва аҳамияти, жаҳоннинг диний манзараси қандай экани, унда қайси дин ёки конфессиянинг тутадиган ўрни каби масалаларни ўрганиш ниҳоятда муҳим. Бу ўз навбатида, диний ақидапарастлик, ислом халифалигини тиклаш, дин нико-би остидаги зарarli ва бузғунчи ғояларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаш, уларга қарши фаол ва огоҳ бўлиш туйғусини шакллантиришга ёрдам беради.

Миллий истиқлол ғоясининг ҳуқуқий, конституциявий асосларини ўрганишда ҳуқуқшунослик фанининг аҳамияти катта. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниш тамойили, сиёсий плюрализм ва жамият ҳаётини эркинлаштириш, кучли давлатдан кучли жамиятга сари бориш, бу борадаги амалга оширилаётган ишларнинг моҳияти каби масалалар миллий истиқлол ғоясини халқимиз, аввало ёшларимиз қалби ва онгига сингдириш билан узвий боғлиқдир. Бу борада Ўзбекистон Конституциясида плюрализм, фикр ва қарашлар эркинлиги, сиёсий институтлар ва мафкуралар амал қилишининг қонуний асослари белгилаб қўйилгани, уларнинг умуминсоний кадрятлар ва халқаро талабларга мослигини билиб олиш ниҳоятда муҳим.

Миллий истиқлол ғояси юртимизда яшайдиган ҳар бир миллат, ижтимоий гуруҳ, дин, партия ёки қатлам вакили учун умумий мезондир. Шу маънода, у 130 дан зиёд миллат вакиллари билан ташкил топган Ўзбекистон халқининг мустақилликни мустаҳкамлаш йўлидан бораётган жамиятимизнинг умумий ғоясидир. Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил аъзоси ва таркибий қисми бўлган Ўзбекистонни, миллий давлатчилик анъаналаримизни асраб-авайлаш, мамлакатимиз сарҳадлари яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларимизда ёт ва бегона ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, уларни эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида бирлаштириш илмига сафарбар этиш бу ғоянинг асосий мақсад ва вазифасидир.

Хуллас, миллий истиқлол ғояси, унинг асосий тушунча ва тамойилларини ёшларимиз қалби ва онгига сингдириш сермашаққат, серқирра ва шарафли вазифадир. «Миллий истиқлол ғояси» ўқув фанининг аҳамияти, ижтимоий фанлар орасидаги ўрни, улар билан алоқаси, тарбиявий функциялари ана шу вазифани самарали амалга ошириш билан белгиланади. Бу эса шу соҳада меҳнат қилаётган ҳар бир олим, мутахассис ва ўқитувчидан юксак масъулияга, фаол ва омилкор бўлишни талаб қилади.

Миллий истиклол ғояси фалсафий билимлар тизимига мансуб бўлганидан, ўзига хос методологик вазифани ҳам бажаради. Яъни у бошқа хусусий ўқув фанлари, масалан тарих, адабиётшунослик, маънавият асослари ва бошқалар шуғулланадиган масалаларни ҳал қилиш учун тайёр андозаларни бермайди, балки уларни ва шу соҳа билан шуғулланувчи ҳамда урганувчиларни ғоявий дунёқараш, умуммафкуравий тамойиллар билан қуроллантиради. Бу борада миллий истиклол ғояси бошқа соҳа вакиллари учун ҳозирги дунёнинг мафкуравий манзараси, инсон онги ва қалби учун кураш, мустақилликни мустаҳкамлашнинг мафкуравий тамойиллари мазмунини библиографик методологик асос вазифасини ўтайди.

Такрорлаш учун саволлар

1. «Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» ўқув фани қандай зарурат туфайли вужудга келди?
2. Мазкур ўқув фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. Ушбу ўқув фанининг бошқа ижтимоий фанлар билан алоқаси қандай?

Реферат мавзулари

1. «Миллий истиклол ғояси» ўқув фанининг предмети.
2. Миллий истиклол ғояси ўқув фанининг асосий вазифалари.
3. Миллий истиклол ғояси ўқув фанининг ижтимоий фанлар тизимидаги ўрни ва уни ўрганишнинг аҳамияти.

Иккинчи қисм

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАҒКУРАЛАР ТАРИХИДАН

2-мавзу: «ҒОЯ» ВА «МАҒКУРА» ТУШУНЧАЛАРИ

Инсон ўйлайдиган, фикр қиладиган, воқеа-ҳодисалар асосида ҳулосалар чиқарадиган онгли мавжудотдир. У ақли билан олам сирларини кашф қилади, қалби воситасида унинг гўзаллигини ҳис этади, воқеликдан ҳайратланиб, ҳаёт қонунларига мослашиб яшашга интилади.

Дунё сезгилар орқали инсоннинг қалби ва онгида ўзига хос тимсол ва тасаввурлар ўйғотади, унда орзу-интилиш, мақсад-муддаоларни вужудга келтиради. Ана шу интилиш ва мақсадлар инсоннинг фаолияти орқали амалга ошади, яъни, ҳаётга, воқеликка қайтади, унга таъсир қилади ва уни ўзгартиради.

Одам зотини ҳаётни, ўзини ўраб турган ташқи муҳитни ўзгартиришга мажбур қиладиган маънавий омиллар орасида фикр, ғоя, мақсад ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Ғоя инсоннинг борлиққа, ўз ҳаётига бўлган муносабати, олдига қўйган мақсадлари асосида шаклланади ва ўзига хос тарзда намоён бўлади.

Ғоя нафақат инсон ҳаётида, балки бутун бир халқ, давлат ва умуман жамият тараққиётида ҳам муҳим ўрин тутати. Шу маънода, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қайд қилингани каби: **«Инсоният тарихи – ғоялар тарихидир».**

Хўш, ғоя нима, нега унга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берилади? Маълумки, ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян бир тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қилади. Бинобарин, улар ҳаётдаги маълум бир мағкурага таянади.

«**Ғоя**» тушунчаси. Маълумки, инсон ўзининг ақл-заковати, иймон-этиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа барча тирик жонзотлардан фарқ қилади.

Инсон – онгли мавжудот. Онгли шартли равишда иккита катта қисмга бўлиш мумкин: биринчиси – инсоннинг руҳий олами; иккинчиси – фикрий олам, яъни тафаккур оламидир. Руҳий олам (бу соҳани руҳшунослик илми – **психология** тадқиқ этади) ўз таркибига сезгилар, идрок, тасаввур, кечинма, ҳис-ҳаяжон, диққат, хотира ва бошқаларни камраб олади. Тафаккурнинг мантиқий шаклларига тушунча, ҳукм ва хулоса қиради (буларни **логика**, яъни мантиқ фани ўрганadi).

Фалсафанинг азалий қоидаларидан бири – тил ва тафаккур бирлигидир. Тилнинг энг бирламчи маҳсули **сўз** бўлгани каби, тафаккурнинг дастлабки шакли – **тушунча**дир. Тушунчалар бир ёки бир неча сўзлар билан ифодаланади; аммо ҳар қандай сўз ҳам тушунча бўла олмайди. Сўзлар воситасида англатилган тугал фикр **гап** деб аталишини биз бошланғич синфларданок билганмиз.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Бинобарин, **ғоялар ҳам инсон тафаккурининг маҳсулидир**. Лекин тафаккур яратган ҳар қандай фикр ёки қараш, мулоҳаза ёки нуқтаи назар ғоя бўла олмайди. Фақат энг кучли, таъсирчан, залворли фикрларгина ғоя бўла олиши мумкин.

Ғояни фалсафа, яъни гносеология ва онтология нуқтаи назаридан тушуниш уни политология (сиёсатшунослик), конфликтология (зиддиятшунослик) ёки аксиология (қадриятшунослик) нуқтаи назаридан тушунишдан фарқ қилади. Бу фанларнинг ҳар бирида муайян ғоялар у ёки бу таълимот, қараш ёки назариянинг асоси сифатида ўрганилади. Биз ўрганишга киришадиган мазкур фанда эса масаланинг барча жиҳатлари камраб олинади ва уларнинг нафақат назарий, балки амалий томонларига ҳам эътибор қаратилади. Ғояни гносеология (лотинча «гнозис» – билиш) нуқтаи назаридан тушуниш ниҳоятда муҳим. Бунда ушбу тушунчани дунёни билишнинг муайян босқичи, нарса ва ҳодисалар моҳиятини англатадиган фал-

сафий категория экани эътироф этилади. Бу, ўз навбатида, уни илмий тушунча сифатида талқин қилиш имконини беради ва ғояни сиёсийлаштириш ёки мафкуралаштиришнинг мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

Ғояни онтология нуктаи назаридан тушуниш эса унинг объектив реаллик билан узвий алоқада эканлигини исботлаш учун асос бўлади. Бундай ёндашув ҳақиқий ғоя нафақат субъектив ҳодиса, яъни бирои-бир киши томонидан ҳаёлан ўйлаб топилмайдиган, балки ташқи олам ва ҳаёт ҳодисалари асосида шаклланадиган, ўз объекти ва субъектига эга бўлган тушунча эканини исботлаш имконини беради.

Ғоянинг объекти ва субъекти нима? Бунда, аввало, шуни таъкидлаш керакки, ғояни шакллантирадиган, унинг вужудга келишига туртки берадиган объектив реаллик – ташқи олам, дунё ва унинг ҳодисалари, инсоният, жамият ҳаётига тегишли воқеалар мавжуд. Сунгра эса ана шу ҳодиса, воқеа ва жараёнларни англаб оладиган, ўз ҳаётини уларнинг қонуний оқимига мослайдиган ва ўзи ҳам уларга акс таъсир кўрсатадиган одамзот ҳам мавжуд. Ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик ва одамзот орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклланадиган субъектив ҳодиса, объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш шаклларида биридир. Ғоя гносеология нуктаи назаридан шу тарзда тушунилар экан, қуйидаги маъноларни англатади:

- инсон онгининг таркибий қисми;
- ташқи оламнинг образли инъикоси ва акси;
- инсоннинг воқеа ва ҳодисаларни англаш шакли;
- инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шаклларида бири.

Илмий адабиётларда «ғоя», «мафкура», «идея» ва «идеология» тушунчаларни ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. Идея ибораси юнон тилидаги «idea» сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги бўлиб ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади. Идеология («Idea» – ғоя, тушунча, «logos»

– таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

– ғояларнинг моҳият-мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа бўлиб ҳисобланади;

– муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

– ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шундаки, улар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади.

Ғоя моҳиятан ижтимоий характерга эга. Муайян ғоя одатда алоҳида олинган шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элат ва миллатлар орасида ёйилади. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган янги авлод жамиятда мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва тарғиб этади.

Ҳар бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интиҳоси, яъни бошланиши ва охири бўлади. Ғоялар ҳам ўз «умри»га эга. Улар ҳам маълум маконда ва замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян ҳисса қўшиши, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олиши, ўз умрини яшаб, жозоба кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланиши ҳам мумкин. Ғояга таъриф бериш учун унинг моҳиятини намоён этадиган асосий хусусиятларни санаб ўтиш лозим бўлади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти – инсонни ва жамиятни мақсад сари етаклайдиган, уларни ҳаракатга келтирадиган, сафарбар этадиган куч эканидандир.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ғоя деб, инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга келтирадиган, уларни мақсад-муддао сари етаклайдиган фикрга айтилади.

Ғояларнинг турлари кўп. Тафаккурнинг маҳсули сифати-

да ғоя теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари – илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ – муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривожлантиради. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир онг соҳасининг ўз ғоялари мавжуд бўлади.

Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларни бир қанча турларга ажратиш мумкин:

- илмий ғоялар;
- фалсафий ғоялар;
- диний ғоялар;
- бадиий ғоялар;
- ижтимоий-сиёсий ғоялар;
- миллий ғоялар;
- умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Шу билан бирга, жамиятнинг ижтимоий тузилиши билан боғлиқ партиявий, синфий, этник ғоялар ҳамда кўламига кўра фарқланадиган умумбашарий, минтақавий ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ғоя шакллари ҳам бор.

Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг неғизини ташкил этувчи ғояларга айтилади.

Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эгалиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин.

Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган **политеизм** динлари вақти келиб **монотеистик** – яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган.

Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса жаҳон динлари – **христианлик** ва **исломда** ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

Илмий ғоялар – фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлардир.

Ғояларнинг «ҳаёти», уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши, ва ниҳоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашилиши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади.

Қадимги юнон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси сифатида «атом» тушунчасини киритган эдилар. Птолемей-Аристотелдан тортиб, ўрта асрдаги Улуғбек астрономиясигача дунёнинг маркази Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илғор илмий ғояларига асосланган эди.

Илм-фан тараққиёти атомнинг бўлинишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди.

Дунёга А.Эйнштейн, Н.Бор, Ф.Резерфорд, М.Кюри ва бошқаларнинг номларини машҳур қилган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асосига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантирди. Космик ракета­лар, компьютер ва уяли телефонлар, телевидение ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади.

Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиздир. Бу жараёнда амалиётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

Фалсафий ғоялар ҳар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятнинг тараққиёти мобайнида тўпланган билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмунини, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат сохиб-лари, доно файласуф ва алломалари турфа хил ғоялар яратганлар. (Сиз улар билан фалсафа тарихини ўрганиш пайтида батафсил танишгансиз.) Аммо, фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фалсафий тафаккури ривожига беқиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Форобийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва рух муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунаси.

Бадиий ғоялар – адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинади, бадиий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради.

Бадиий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадиий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёсдир. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам булар муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий-сиёсий ғоялар ҳар бир халқ ва умуман, башариётнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас ғоялар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган.

Озодлик ғояси – мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этадиган ғоядир.

Мустақиллик ғояси – энг улуғ ва эзгу ғоя. Ҳар бир халқ истиқлол туфайли ўзига ёт ва бегона тузумдан, ижтимоий

тазийклардан халос бўлади, ўз салоҳиятини тўла-тўқис ишга солиш, ўзи истаган ва ўзи танлаган йўлдан бориш имкониятини қўлга киритади.

Адолат ва ҳақиқат ғоялари – инсоннинг табиати ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган, қудратли кучга эга бўлган ғоялардир. Одамлар асрлар мобайнида одил жамиятни орзу қилиб, ҳақиқат тантанаси учун курашиб келган. Адолат бузилган ерда умидсизлик ва тушкунлик ҳукм суради. Адолат тантана қилган жамият юксакликка кўтарилади.

Ҳар бир тарихий даврда унинг руҳини акс эттирадиган, халқнинг қадриятлари ва орзу-истакларига мос келадиган ғоялар кишиларнинг онги ва қалбидан жой олган. Таъкидлаш жоизки, башариятнинг зиддиятли тарихи мобайнида ҳаётбахш ғоялар билан бир қаторда, сохта ва тубан ниятлар, тажовузкор ва ғаразли фикрлар ҳам кўп бўлган. Бинобарин, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ўзининг сифатларига кўра ғоялар юксак ё тубан, бунёдкор ёки вайронкор, эзгу ёхуд бузғунчи, ҳаётбахш ёхуд тажовузкор бўлиши ҳам мумкин.

Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир¹. Одамлар орасига нифок, халқлар ўртасига низо соладиган, кишиларни турли тарафларга ажратиб, адоват кўзғайдиган тубан фикрлар бузғунчи ғояларга мисол бўлади. Аслида бундай қабих ният ва сохта шиорларни ғоя деб аташ ҳам шартлидир. Қайси ижтимоий бирлик ёки қатлам орасида тарқалгани, қандай аҳоли гуруҳлари ёки элат-миллатларни ҳаракатга келтираётганига қараб ҳам ғояларни турларга ажратиш мумкин.

Соҳиблари, яъни ғояни моддийлаштирувчи, амалиётга айлантирувчи куч ким эканига қараб, **синфий ғоя**, **миллий ғоя**, **умумхалқ ғояси**, **умуминсоний ғоялар** ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Албатта, муайян бир халқ оммасини маълум бир

¹ Ислом Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Ўзбекистон, 7-жилд, 308-бет.

тарихий шароитда ҳаракатга ундаётган ғоя мазмунан умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган синфий ғоя жамият ва инсон манфаатларига зид бўлиши ҳам мумкин.

«Мафкура» тушунчаси. Ҳар қандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат бўлади. Дунёқарашнинг негизини ва муайян иншонч-этиқоднинг асосини ҳам ғоя ташкил этади. Одамлар, ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллат ва давлатларнинг манфаатлари ва мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади.

Ўз олдига қўйган мақсади, қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўллар ва воситалар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамиятнинг миллий мафқурасининг асосини ташкил этади.

Мафкура – муайян ижтимоий гуруҳ ё қатламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир.

Турли ижтимоий тузумлар, жамиятдаги ҳар хил табақа ва қатламларнинг мафқураси турлича бўлиши табиий. Бунинг асосида манфаатларнинг турличалиги, уларни қондириш имкониятлари ва услубларининг ҳар хиллиги ётади. Синфий кутблашув кучайган, синфий кураш авж олган (ёки сунъий равишда кескинлаштирилган) тузумларда мафкура ўта снёсийлашади, аҳолини ўзаро қарама-қарши қилиб қўяди.

Ижтимоий ҳамкорликка асосланган, эркин демократик жамият барпо этишни кўзлаган давлатларда миллий мафкура аҳолининг барча қатламларини жипслаштиришга, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида бирлашишга чорлайди. Бундай мафқураларда зиддиятли жиҳатлар эмас, умуминсоний тамойиллар кучайиб боради.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафқураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқаролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўлишига эришишга сафарбар этади.

Президентимиз Ислом Каримов мафкурага шундай таъриф берган: «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айтилишида шу халқ, шу миллатнинг келажаклари кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечяги ва эртанги кунини ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир гоёни мен жамият мафкураси деб биламан»¹. Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни – халқ, миллатни – миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихи мобайнида турли шаклдаги жуда кўплаб мафкуралар яратилган, беҳисоб ижтимоий-сиёсий кучлар ўз гоёлари ва таълимотлари билан майдонга чиққан, мақсад ва ниятларига етишмоқ учун ҳаракат қилган. Биз ҳар қандай мафкурани гоёлар тизими сифатида талқин қилар эканмиз, шуни унутмаслик керакки, бирор бир мафкуранинг моҳиятини англаб етиш учун фақат унинг таркибидаги гоёларни таҳлил қилишнинг ўзи етарли эмас. Ўтмишда турли кучлар ва гуруҳлар ўз ғаразли ниятларига эришиш, асл мақсадларини яшириш учун юксак ва жозибали гоёлардан фойдаланган. Энг ёвуз босқинчи ва энг разил гуруҳлар ҳам ўз кирдикорларини эзгу гоёлар билан ниқоблашга уринган.

Мафкуралар, маъно-моҳиятига кўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратилишида сиёсий гоёлар билан бирга, диний оқимлар ва илм-фан ютуқларига таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади.

Мафкуранинг фалсафий илдизлари ҳақида фикр юритганда, унинг фалсафа илми хулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунга ғарбдаги Уйғониш даврини ҳамда ўрта асрларда ўз миллий давлатчилигини тиклай бошлаган Европа халқларининг ҳар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси

¹ **Ислом Каримов.** Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин. Ўзбекистон, 7-жилд, 89-бет.

парчаланганидан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалари асосида шаклланди. Шу боис ўша даврдаги италян, инглиз, француз фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди. Кант, Гегель, Фейербах каби мутафаккирлар номи билан шуҳрат топган немис фалсафаси хусусида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия—Венгрия империясидан ажралиб, мустақиллик йўлини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган эди.

Мафқуранинг дунёвий илдизлари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатдир. Умумэтироф этилган тамойиллар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Ана шундай жамият мафқураси «Дунёвийлик — даҳрийлик эмас» деган тамойил асосида ривожланади.

Мафқуранинг диний илдизлари деганда, у инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани ва шу боис унинг ғоявий илдизлари диний таълимотларга бориб тақалиши тушунилади. Яъни, кўпгина мафқураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Инжил ва Қуръон каби китобларда зикр этилган ғоялар муайян даражада ўз ифодасини топганини кўраимиз.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб, фаолият кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади.

Илмий кашфиётлар ҳам мафкура ривожига катта таъсир утказди. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, инсоннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда.

Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Ғоя ва мафкураларнинг шакллари. *Инсоният тарихи турли ғояларнинг эзгулик ва ёвузлик, озодлик ва истибдод, маърифат ва жаҳолатга хизмат қилган мафкуралар шаклида намоён бўлганидан далолат беради. Ғоя мафкурага асос бўлади, мафкура эса муайян ғояни амалга оширишга хизмат қилади.*

Қадимги цивилизациялар тарихидан маълумки, ўша даврларда одамларнинг дунёқараши, қабила ва элатларнинг мафкураси афсона ва ривоятлар воситасида ифода этилган мифологик қарашлар сифатида мавжуд бўлган. Жумладан, **тотемизм, анимизм, фетишизм** каби ибтидоий динлар жоннинг абадийлиги, табиатдаги нарса ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эга экани тўғрисидаги хилма-хил ғоя ва қарашларга асосланган. Бу тўғрида «Диншунослик» фанида кенгроқ маълумотлар берилган.

Тараққиётнинг кейинги босқичларида миллий асосдаги ҳиндуизм, иудаизм, конфуцийлик сингари диний мафкуралар шаклланган. Японлар эса ўзларининг миллий дини – синтоизмни яратган. Уларда диний тамойиллар билан бирга, муайян миллатнинг ўзига хослиги, қадриятлари, менталитети ўз аксини топганлиги яққол кўзга ташланади. Бу динлар миллат тарихининг муайян даврида давлат дини ва мафкураси даражасига кўтарилган. Масалан, конфуцийлик бир неча юз йиллар давомида Хитойда ана шундай мавқега эга бўлган.

Тараққиёт жараёнида фалсафий ғоялар ҳам муайян тизим шаклини олган. Масалан, оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари, унинг асосини нима ташкил этиши каби масалаларни қадимги одамлар хилма-хил ҳал қилганлар. Уларни фалсафий талқин этиш натижасида монизм ва дуализм каби,

идеализм ва материализм сингари оқимлар вужудга келган. Уларнинг ҳар бири ўз маъно-мазмунига эга эканлиги билан ажралиб туради. Хусусан, монизм – оламнинг асосини битта моҳият ташкил этади деб таълим берувчи йўналиш бўлса, дуализм – оламнинг ибтидоси ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эга эканини эътироф этувчи оқимдир.

Олам ва одамнинг яралиши, борлиқнинг яшаши ва ривожланиш қонуниятлари, борлиқ ҳамда йўқлик масалаларида руҳий ва илоҳийлик тамойилларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш идеализмнинг асосини ташкил қилади.

Ундан фарқ қиладиган материализм айнан ана шу масалаларда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш асосида шаклланган.

Муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идеологияси даражасига кўтарилган. Замонлар ўтиши билан уларнинг айримлари уз мавқеини йўқотган, лекин миллат маънавиятининг таркибий қисми сифатида сақланиб қолган. Халқ улардан қувват олган, маънавий озикланган, улар орқали ўз қадриятларини сақлаган.

Шу билан бирга, бир-биридан фарқ қиладиган мафкуралар ўртасидаги баҳс-мунозара ҳамда уларни муросага келтиришга интилувчи ғоялар мавжудлиги ҳам қадим замонлардан буён давом этиб келмоқда. Худди шундай, бир-биридан фарқ қиладиган, яъни худо ва илоҳий қадриятларни тамомила рад этувчи атеизм ва айнан шу ҳақиқатларни мутлақлаштирувчи теизм ўртасидаги баҳс-мунозара ҳам узоқ тарихга эга. Бу баҳс— мунозара ҳозир ҳам давом этмоқда.

Инсоният тарихида ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондириш истаги талончилик ва босқинчилик, буюк давлатчилик ва тажовузкор миллатчилик, шовинизм, фашизм ва экстремизм ғояларини юзага келтирган. Бундай ғоялар халқлар бошига кўп кулфат ва мусибатлар солган.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзан бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов макри билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон мавқеини эгаллаб олиши мумкин. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Италия

ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат италян ва немис халқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан биридир. Ҳолбуки бу ғоялар мазкур давлатларда аср бошидан оқ намоён бўла бошлаган эди. Масалан, Италияда 1910-йилдан «Миллий ғоя» номи журнал чиқа бошлаган, унда кўпроқ агрессив миллатчилик тарғиб қилинар эди. Афсуски, ўз даврида бунга бепарво қаралди ва у охир-оқибат ҳукмрон ғояга айланди.

Ўз тарихини асосан XIX асрдан бошлаган ана шундай мафкуралардан бири – **синфий антогонизм** ғояларини мутлақлаштирган ва ҳокимиятни курул кучи билан эгаллаб олган собик коммунистик тузум мафкураси эди. Синфий кураш ғояси асосига қурилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из қолдирган бу мафкура жамиятни бир-бирига қарама-қарши тарафларга ажратиб юборди.

Зўрлик асосига қурилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёнинг олтидан бир қисмини эгаллаган улкан салтанат ва социалистик лагерь ҳудудида етмиш йил ҳукм сурди. Охир-оқибат ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди.

Ёвуз ғоя ва унга асосланган мафкураларнинг энг кўп тарқалган шаклларида бири **диний ақидапарастлик**дир. Бундай ғоялар муайян даврларда Фарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган, одамларга кўпдан-кўп кулфатлар келтирган. Афсуски, бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам кўяётган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда, муайян ҳудудларни эгаллаб олмоқда. Афсуски, бу ғоялар ортидан эргашадиганлар ҳозир ҳам бор. Улар бундай ғояларга асосланиб, тинч аҳолига қарши террорчилик, зўравонлик каби жиноятларни амалга оширади, ўз ниятларини қабих ҳаракатлар орқали намоён қилади. Кейинги 15 йилда ақидапарастлар террори натижасида 140 минг киши ҳалок бўлган Жазоир ёки 20 йилдан ортиқроқ уруш бораётган Афғонистон бунга яққол мисол бўла олади.

Ғоя ва мафқураининг инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти. Ғоянинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти жуда муҳим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, унинг соҳибига айланади. Юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Ғояси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Ҳар бир халқнинг тарихи шу халқдан етишиб чиққан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидойи инсонлар тарихи асосида битилади. Халқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спетамен ва Муқанна, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур ва Бобур Мирзо каби мард фарзандлари – буюк ғоя соҳибларидир.

Минг йиллар ўтса ҳам улуғ аجدодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги халқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак ғоялар – Ватан озодлиги, эл-юрт бахт-саодати, илму урфон ривожини йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини ҳақ ишқида ўтказганида ҳам, Нажмидин Кубро мўғул босқинчиларига қарши жанг қилганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Жордано Бруно жисму жонини эгаллаган буюк ғоя туфайли гулхан алапгасида ҳам ўз эътиқодидан қайтмаган, Насимий товонидан сўйсалар ҳам, ишқи илоҳий деб жон берган.

Жаҳон тарихидан, жумладан халқимизнинг ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак эканига кўплаб мисоллар топилади.

Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгида пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани билан умуминсоний ҳақиқатга айланади.

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафқураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур со-

ҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Сукрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир.

Уларнинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан аҳамиятга молик ғояларни яратганлар. Бу ғояларга таяниб бунёдкорлик йўлида, эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳнат қилганлар. Бу борада инсониятга «Ўзини англамоқ буюк саодат» эканлигини англаган Сукрот ҳам, «халқни яққалам қилдим», дея қопқиш хиссини туйган Навоий ҳам, Хиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини бахшида айлаган Махатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуғ инсонлардир.

Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда беқиёс омил бўлади.

Хуллас, инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, амалиёти, бир-бири билан муносабатидан иборат узлуксиз жараёндир. Бу жараёнда турли ғоялар у ёки бу кучларга хизмат қилиши, ўзига ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон етаклашига қараб бир-биридан фаркланади. Эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкураларга бунёдкор ғоялар асос бўлса, вайронкор ғояларга таянган мафкуралар халқлар ва давлатларни таназзулга етаклайди, одамлар учун сон-саноксиз кулфатлар келтиради. Бу эса, ўз навбатида, ғоявий жараёнлар тарихини ўрганиш, улар замиридаги мазмун-моҳиятни билиб олишни заруратга айлантиради.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ғоя ўзи нима? Ғояларнинг қандай кўринишлари мавжуд? Бунёдкор ғоялар билан вайронкор ғояларнинг фарқи нимада? Уларга мисоллар келтиринг.

2. Мафкура нима дегани? Мафкураларнинг қайси тарихий шакллари биласиз?

3. Давлатлар ва миллатларнинг тақдирида мафкуранинг роли ва аҳамияти қандай?
4. Ғоясиз инсон ёки мафқурасиз миллат бўлиши мумкинми?

Реферат мавзулари

1. «Ғоя» тушунчаси, унинг моҳияти ва мазмуни.
2. Ғояларнинг намоён бўлиши ва хилма-хил куринишлари.
3. «Мафкура» тушунчаси, унинг моҳияти.
4. Мафкураларнинг намоён бўлиш хусусиятлари.

3-мавзу: ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТ: ҒОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАР

Инсоният тарихида ғоя ва мафкуралар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Улар инсоннинг ўзи каби азалийдир. Кўп-минг йиллик ҳаёти давомида одамзот хилма-хил ғояларни вужудга келтирган. Улар инсоннинг оғир жисмоний меҳнатини бир неча баробар енгиллаштирувчи иш қуроллари, усқуналар, иншоотлар яратишга илҳомлантирган. Бунёдкор ғоялар билан қуроланган кишилар фаровон ҳаёт, эркин жамият қуриш учун қураш олиб борганлиги тарихдан маълум. Бундай жараён ижобий ғояларнинг туғилишига, улар эса ўз навбатида элатлар, халқлар, миллатлар манфаатларини ифодаловчи ҳаёт тарзининг шаклланиши учун асос бўлган. Шунингдек, миллий давлатларнинг юзага келишида бу ғоялар етакчи ва йўналтирувчи аҳамият касб этган. Буни биз ўзбек давлатчилиги ғояларининг шаклланиши ва такомил мисолида ҳам кузатишимиз мумкин.

Мамлакатимизда қадимги Хоразм, Сугдиёна, Бактрия, Қушон ҳамда кейинчалик теурийлар давлатига асос солинишида бу ғоялар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Аксинча, умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, ўзбек халқининг таназзулига, мустақилликни қўлдан бериб, халқимиз бошига мустамлакачилик азоби солинишига олиб келди.

Умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асос-

ланган ғояларнинг ривожланиб бориши инсонда жуда катта умид-орзулар туғдиради. Чунки умуминсоният манфаатлари учун хизмат қилувчи бундай ғояларнинг рўёбга чиқиши жаҳон миқёсида тинчлик ва тараққиёт, инсон эркинлиги, миллий ва диний тотувликнинг тантана қилишига, охир-оқибатда инсоннинг бахт-саодатга эришувига олиб келади. Бу эса инсониятнинг асрий орзусидир. Лекин, минг афсуски, тарихда доимо ҳам шундай бўлавермаган.

Ўрта асрдаги салиб юришлари, диний фанатизм, фашизм ва большевизм асос бўлган ғайриинсоний бузғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз қулфатлар келтирган. Ана шундай бузғунчилик мафкуралари ҳозирги кунда ҳам инсониятнинг тинчлиги, осойишталигига раҳна солиб, одамлар бошига турли балолар ёғдирмоқда. Афғонистонда йигирма йилдан ортиқ давом этаётган биродаркушлик уруши, Югославияда мустаҳкам тинчлик ўрнатишга ҳалигача эришилмаётганлиги ана шундай ғайриинсоний ғоялар таъсири натижасидир.

Йигирманчи аср охирида жаҳон ижтимоий-сиёсий тараққиётида юз берган туб ўзгаришлар – икки қутбли дунёнинг барҳам топиши, нисбий мувозанатни бузиб, жаҳоннинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

Коммунистик мафкура ғояларидан халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган халқлар ўз миллий давлатларини тикладилар.

Энди ўсиб келаётган миллий ғояларга қарши улуғ давлатчилик шовинизми, тажовузкор миллатчилик, неофашизм, ирқчилик мафкуралари бетиним хужум қилмоқда. Аслида, бу мафкураларнинг баъзилари бир вақтлар халқларни алдаб-авраб, уларга жаннат ваъда қилиб, ҳокимиятга эришгач, дунёни дўзахга айлантириб, жаҳон урушини ёққани инсоният хотирасидан ҳеч қачон ўчмайди.

Аммо етарли билим, малака, ҳаётий тажрибага эга бўлмаган, ўз тарихи, аجدодларининг кимлигидан беҳабар, соддадил, ишонувчан ёшлар уларнинг тузоғига илиниши мумкин. Бунинг олдини олиш учун уларга қарши ёшларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш лозим.

Ана шу вазифаларни самарали бажариш учун ғоя ва мафкуралар тарихини яхши билиш зурур. Бу эса жаҳонда мавжуд бўлган ёки туғилаётган ғоя ва мафкураларнинг мазмун-моҳиятини англаш, уларнинг мақсад-муддаоларини тўғри идрок этиш учун ёрдам беради.

Ижтимоий тараккиёт – ғоя ва мафкуралар тарихидир. Ер юзида дастлабки одамзод пайдо бўлиб, унинг уруғ, жамоа ёки халқ сифатида шаклланиши рўй берган дастлабки даврлардаёқ уларни бирлаштириб турадиган умумий ғоя ва мафкурага эҳтиёж туғилди. Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек «мафкура – жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради»¹.

Маълумки, миллий ғоя ва мафкуранинг тарихий шакллари ва кўринишлари халқимизнинг кўп-мингйиллик ўтмиши даврида ривожланиб келди. Қадимги Хоразм, Суғдиёна ва Бактрияда илк бор шаклланган, аجدодларимиз томонидан бундан 2700 йил олдин яратилган дастлабки ёзма манба – «Авесто» китобида ҳам эзгулик ғоялари илгари сурилган. Яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги азалий кураш акс эттирилган. Зардуштийликнинг эзгулик ва инсонпарварлик ҳақидаги қарашлари минтақамизга ислом дини кириб келгунга қадар асосий ғоялар эди. Шунингдек, туркий халқлар ўртасидаги Кўк тангрисига (осмон ва қуёшга) сиғиниш (шаманизм) ва буддизм (буддавийлик) ҳам диний эътиқод сифатида зардуштийлик билан ёнма-ён яшаб келди.

Зардуштийлик минтақада илк бор шаклланган дастлабки давлат бирлашмалари: Хоразм, Суғдиёна ва Бактрияда давлат дини даражасига кўтарилди ва расмий мафкура вазифасини ҳам бажарди. Кушон давлати даврига келиб зардуштийлик билан бир қаторда, буддавийлик ҳам давлат дини вазифасини ўтай бошлади.

Аммо, Туроннинг вақти-вақти билан босқинчилар ҳужумига учраб туриши жамиятдаги барқарорликни издан чиқарар

¹ Ислом Каримов. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. – «Фидокор» газетаси, 2000 йил, 8 июнь.

эди. Милоддан аввалги VI-IV асрларда аҳмоний шоҳлари, 329-327 йилларда Александр Македонскийнинг босқинчилик юришлари минтақада мавжуд бўлган мустақил давлатчиликка маълум муддатга чек қўйилишига сабаб бўлди. Халқимиз ўз мустақиллигини қайта тиклаш учун душманга қарши йиллар давомида кураш олиб борди. Мустақиллик ғоялари, ўз миллий давлатчилигини тиклаш учун кураш халқимизнинг ўша пайтдаги орзу-умидлари, таъбир жоиз бўлса, унинг ғоя ва мафкурасини ташкил қилади. Уларга асосланган халқимиз Кушон подшолиги ва Буюк Турк Хоқонлиги каби улкан салтанатларга асос солдилар.

Бироқ, тарихий жараён ўзгариши билан минтақада мустақил давлатчиликка яна вақтинча чек қўйишга тўғри келди. VII асрнинг охири – VIII асрнинг бошларида араб босқинчилари Туронни босиб олдилар. Бунда истило ва истибдодга қарши кураш ғоялари ягона мақсад йўлида, масалан, Туронзаминни араб истилочиларидан озод қилиш учун жангларда бирлаштирувчи ғоя бўлди. Муқанна кўзғолони ва унинг озодлик учун кураш ғоялари истилочиларига қарши курашда мафкура вазифасини бажарди.

Мовароуннаҳрда (ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида) ислом динининг тарқалиши халқнинг ягона маслакка бирлаштиришдек тарихий вазифани бажарди. IX-XII асрларда сомонийлар, қорахонийлар, ғазнавийлар, салжукийлар, хоразмшоҳлар сулолари томонидан минтақада асос солинган давлатлар нафақат узбек халқи, балки жаҳон халқлари тарихида ҳам чуқур из қолдирди. Муҳаммад Хоразмий, Абу Наср Форобий, Аҳмад Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний каби алломаларнинг улмас асарлари жаҳон фанини бойитди. Мутасаввуфлар: Хожа Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдулҳолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро; муҳаддислар: Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг таълимотида акс этган комил инсон ғоялари, адолат ҳақидаги қарашлар жамиятнинг соғлом маънавий-ахлоқий руҳини сақлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу ғоялар Ватан ва халқ манфаати йўлида фидойилик ва инсонпарварликни улуг-

лади. Улар миллий-маънавий кадриятлар сифатида халқимиз маданияти, адабиёти ва санъатида, жумладан, Махмуд Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Лутфий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Жалолидин Румий, Мирзо Абдулқодир Бедиллар ижодида чуқур ўрин эгаллади.

Бу ғоялар ўзбек давлатчилигининг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Низомулмулкнинг «Сиёсатнома» китобларида давлат идораси ва аҳли фуқарога муносабатда адолат, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош ғоя сифатида илгари сурилди. Бу ғоялар Темурийлар давлати ғоявий тамойилларининг устувор йўналиши эди.

XVII-XIX асрларда умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий ва сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, жамият ҳаётида маънавий-ахлоқий кадриятларни мустаҳкамлаш ва илм-маърифатни ривожлантиришга етарлича эътибор берилмагани ўзбек давлатчилигининг таназзулга юз тутишига, мустақилликнинг қўлдан берилишига, Туркистонда мустамлакачилик тузуми ўрнатилиб, пировардида миллий давлатчиликнинг яна бир бор тугатилишига олиб келди. Шунга қарамадан, чуқур тарихий илдизларга эга бўлган миллий ғоялар тамомила йўқ бўлиб кетмади. Аксинча, мустамлакачилик шароитида улар миллий давлатчиликни тиклаш, миллат тараққиёти ва истиқболи учун кураш байроғи сифатида яна илгари сурила бошлади.

Бу интилишлар XIX асрда маърифатпарварлик ғоялари билан чиққан Аҳмад Доғишнинг илғор қарашларида, XX аср бошида юзага келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпарвар намояндалари – Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Мунаввар Қори, Абдулла Авлоний ижоди ва фаолиятида яна ҳам кучайди. Жадидлар Туркистондаги халқларни бирлаштириш ва бутун ўлқанинг миллий мустақиллиги учун кураш ғоясини илгари сурдилар. Туркистонда босқинчи қизил армия ва совет тузумига қарши кўтарилган истиқлолчилик ҳаракатининг мафкурачилари ҳам айнан жадидлар бўлдилар. Бирок, мустабид совет тузуми бу ғояларга қарши ғайриинсоний мафқурани илгари

суриб, халқ манфаатларини инкор этди. Бу утопик, хаёлий ғоялар реал ҳаёт талабларига жавоб бермас, халқнинг анъанавий турмуш тарзига, жамият тараққиёти қонунларига мутлақо зид эди. Улар миллий истиқлолни тан олмас, миллий қадриятларни топтар, диний эътиқодга қарши кураш асосига қурилган эди. Лекин, мустабид ҳукумат уларни халққа тан олдириш учун жон-жаҳд билан курашди. Бу сиёсат аёвсиз курашлар, таъкиб, тазйиқ ва зўравонликлардан иборат бўлиб, ўша йиллардаги машғум қатағонлар бу курашнинг фожеали ифодаси эди.

Зўравонлик билан ўрнатилган бу ғоялар жамиятнинг яккаю ягона ва ҳукмрон мафқурасига айланди. Бутун оммавий ахборот воситалари, радио, матбуот, телевидение, маданият, санъат, адабиёт, ижтимоий фахшлар шу мафқурани тарғиб қилиш ва сингдиришга хизмат қилди, давлат ташкилотлари унинг ҳукмронлигини куч ва зўрлик билан таъминлаб турдилар. Лекин бу ғоялар барибир халқ қалбидан чуқур жой ололмади, жамиятнинг ўз мафқурасига айланмади, халқимизнинг миллий ғоя ва асрий қадриятларини йўқ қила олмади. Халқимиз ҳаётида чуқур илдиз отган, унинг азалий орзуси бўлган миллий ғоялар 80-йиллар охирида давлатимиз раҳбари Ислоҳ Каримов томонидан изчил ва жасорат билан яна қун тартибига қўйилди ва Ватанимиз озодлиги ҳамда мустақилликни қўлга киритишда муҳим омил бўлди. Улар мамлакатимизда мислсиз ўзгаришларни амалга ошириш, халқимиз ҳаёти ва тараққиётини белгилаб олишда умуминсоний қадриятлар устуворлигига асосланган озод ва обод Ватан ва фаровон ҳаёт қуриш каби олий мақсадларимиз ифодаси бўлиб келмоқда.

2. Жамият ривож ва бунёдкорлик ғоялари. Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда. Президент Ислоҳ Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир», деган сўзларида ҳам ана шу боқий ғояларнинг маъно-мазмунини ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга ота-боболаридан меросдир.

Инсоният тарихида одамлар онги ва шуурига адолат, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак ғоялар уруғини сепган зот, пайғамбар Зардушт яратган «Авесто» китобида қуйидаги сатрлар мавжуд: «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу ишни алқайман. Ўзимни бори эзгу фикрга, эзгу сўзлар (айтиш) га, эзгу ишлар амалига бахшида қиламан, барча ёмон фикрлардан, ёмон сўзу ёмон ишлардан юз ўгираман». Бу юксак ғоялар бундан 2700 йил муқаддам яшаб ўтган ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафқураси эди.

Инсоният доимо яхшиликни ёқлаб, ёмонликка қарши курашади, яратувчанлик ва бунёдкорлик унга хос бўлган буюк фазилатлардир. Шарқ халқларининг буюк ижодкорлиги, бунёдкорлиги ва кадриятлари турли даврлар таъсирида ғарбга, хусусан, антик Юнон-Рим маданиятига ҳам кучли таъсир кўрсатди.

Масалан, А.Македонскийнинг устози, ўзининг бу жаҳонгир шогирди Осиёни маҳв этгач, унга юборилган «Авесто» китобини чуқур ўрганган қадимги юнон файласуфи ва комусий олими Арасту (Аристотель, мил. ав. 384-322йй.) ўз ғоявий қарашларида устози Афлотун (Платон мил. ав. 427-348йй.) ғояларини бойитди ва унга муҳим ўзгартишлар киритди. У жамиятда бўлиб ўтаётган барча воқеликлар табиатга хос деб билади. Бу билан жамиятни тубдан ўзгартириш ғояларига қарши чиқади ва жамият ривожини табиий жараёнлар тарзида кечиши керак, деб ҳисоблайди.

Афлотун эса ғоялар умумий тушунчалар сифатида одам ақлига боғлиқ эмас, балки у илоҳий тушунчалар деб изоҳлаган эди. Унинг асосий ғояси – эзгулик ёки ягоналик эди. Бунда олий ғоя кўпинча худога тенглаштирилади. Бу файласуфнинг устози бўлган Суқрот (Сократ, мил. ав. 470-399йй.) эса баҳс орқали, яъни муайян масалаларни ўртага қўйиш ва уларга жавоб топиш йўли билан ҳақиқатни аниқлаш мумкин, деб билган. У эзгулик — билим ва донишманшликдир, яхшилик моҳиятини тўғри англаган инсонгина яхшилик қилади, деб тушунтиради. Суқрот адолатга хилоф бўлган давлат бошқарувининг ҳамма шакллари танқид қилади, фақатгина адолатли, демократик давлат бошқарувини ёқлаб чиқади.

Шарқда, яъни Турон заминда эса жамият ривожини ва бунёдкорлик ғоялари хусусида Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Алишер Навоий қарашлари ўзига хос ўрин тутди. «Ал-муаллим ас-Соний» («Иккинчи муаллим»), Шарқ Аристотели деб ном олган Абу Наср Форобий (873-990йй.) ўзининг «Фозил одамлар шахри», «Фуқаролик сиёсати», «Бахт-саодатга эришув ҳақида» каби асарларида олижаноб жамият, адолатли тузум ҳақидаги ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилиб, ўз даври учун изчил таълимот яратди. У ҳар томонлама етук, барча аҳолини бахт-саодатга, илм-маърифатга олиб боровчи идеал жамоа ҳақидаги ғояларни олға сурди.

Ўша даврнинг буюк мутаффакирлари Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Синонинг бу борадаги қарашлари ҳам ўзига хосдир. Улар ҳар бир нарсани кузатиш ва тажриба асосида ўрганишга, кейин хулоса чиқаришга интилганлар, барча бунёдкорлик инсоннинг меҳнатига боғлиқлигини таъкидлаганлар. Буюк ўзбек шоири, мутафаккири ва давлат арбоби Алишер Навоий эса ўз асарлари билан жамият тараққиётининг замонасига хос фазилатларини ёритишга ҳаракат қилган. У шеърлари ва дostonларида разолатга, беқарорликка, урушу жанжалларга, маърифатсизликка қарши кураш ғояларини улуғлайди. Инсонларни меҳнатга, яратувчанликка, адолатга чакиради. Маърифатга асосланган жамият яратишни орзу қилади. Унинг бу орзулари «Фарҳод ва Ширин», «Садди Искандарий» каби дostonларида ўз ифодасини топган. Шоирнинг бевосита ўзи ҳам қатор бунёдкорлик ишларига бош-қош бўлган.

Хитой ва ҳинд мутафаккирларининг жамият ривожини ҳақидаги қарашлари ва бунёдкорлик ғоялари ҳам Осиёнинг «шарқона» маънавиятида ўзига хос ўрин тутди. Жумладан, буюк Хитой мутаффакири Конфуций (мил. ав. 551-479) ғоялари ҳанузгача Хитой халқи мафқурасида етакчилик қилиб келмокда. Бу ғоянинг асоси жамиятнинг ҳар қандай ижтимоий ларзалардан асраб қолиш ва инсонлар манфаатини юқори қўйишга қаратилган. Алломанинг мақсади халқни мавжуд тартиб-қоидаларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш бўлган. Бу ғояга кўра, инсонлар жамиятнинг табиий тараққиётига қарши чикмасли-

ги, яъни инқилобий йўлни танламаслиги керак. Конфуций инсоният ҳақида фикр юритар экан, одамлар ижтимоий келиб чиқиши ёки жамиятдаги мавқеи орқали эмас, балки одабийлик, адолатпарварлик, ҳақгўйлик, самимият, фарзандлик иззат-ҳурмати каби юксак маънавий фазилатларга эришиш туфайли камолатга етишуви мумкин деб, ҳисоблайди. Бундай «шарқона демократия»нинг тамойилларини ўзида акс эттирган ғоялар бутун-бутун давлатларнинг узоқ йиллар давомида барқарор яшаб қолишига сабаб бўлгани, Шарқ халқларининг тарихий, ижтимоий, сиёсий тараққиётига ўз ижобий таъсирини кўрсатгани шубҳасиз.

Ҳинд халқининг буюк фарзанди Маҳатма Ганди (1869-1948) ўз маънавияти, ғоялари ва илғор қарашлари билан XX асрнинг буюк шахсларидан бирига айланган. У мустамлакачиларга қарши курашнинг тимсоли эди. У ҳиндлар билан мусулмонларнинг ўзаро дўстлигини мустаҳкамлашга интилди. Ганди дин билан сиёсатни бир-бирига боғлашга ҳаракат қилди. Унга халқ «Маҳатма» – «Буюк қалб» деб ном бергани ҳам шундан бўлса, ажаб эмас. Р.Тагор фикрига кўра: «Ганди муваффақиятининг сирини унинг жўшқин маънавий кучида ва беҳад даражада ўз манфаатларидан воз кечишидадир. У ўзининг олиҳимматлилиги билан ноёбдир. Ганди ҳаётининг ўзи фидойилик тимсолидир».

Кўҳна Турон ўз бошидан кечирган буюк тарихий воқеалар ичида Амир Темурнинг бунёдкорлик ғоялари ва амалий фаолияти катта аҳамиятга эга. У гарчи фотиҳлар қаторидан ўриб олиб, беҳисоб жангу, жадалларни бошидан кечирган бўлсада, асосий мақсади бунёдкорлик ва яратувчилик бўлган. Жумладан, у «Темур тузуклари»да: «Агар фуқародан бирининг уйиморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин», деб кўрсатма беради. Шу ўринда, юртбошимизнинг Амир Темур ўз давлатини ақл-заковат ва ҳуқуқий асос билан идора этган, десак, адолатдан бўлади, деган фикрлари ниҳоятда ўринлидир. Зеро, Соҳибқироннинг Мовароуннаҳр, Хуросон ва бошқа жойларда бунёд этган иншоотлари, унинг ўзи ва темурийлар сулоласи

давридаги маданият, фан, адабиёт соҳасидаги ютуқлар бунга мисол бўла олади.

Миллий давлатчилик ғояси ва унинг халқлар тараққиётига ижобий таъсирини мустақил Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлик, минтақавий тинчлик, миллатлараро тотувлик борасида олиб бораётган сиёсати барқарорлик ҳукм суришига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Цивилизациялар тарихида ёвуз ғоя ва тажовузкор мафкуралар. Жаҳон тарихини умумлашган тарзда бир пиллапоя кўринишида тасаввур қилсак, унинг ҳар бир зинасини инсоният олдида янги имкониятлар ва истикболлар эшигини очиб берувчи тараққиёт босқичи дейиш мумкин. Бу тарих мазмунини эса кўп жиҳатдан турли ижтимоий табақалар, сиёсий оқимлар, халқлар ва миллатлар, алоҳида давлатлар ва ижтимоий тузумларнинг хилма-хил мақсад ва манфаатларини ўзида акс эттирувчи ғоялар ва мафкураларнинг амалиёти белгилайди. Тарихий жараён табиатидан келиб чиқадиган мазкур хусусиятнинг диалектикаси инсоният учун доимий бўлган «эзгулик» ва «ёвузлик» ўртасидаги абадий кураш деб аталмиш мухтасар таърифда ўз аксини топган.

«Эзгулик» – тараққиётга интилувчи кучларни, инсонпарварлик ва юксак ахлоқ фалсафасини, ижтимоий адолат принциплари ёки «Авесто»да баён қилинган «эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу иш»нинг негизини ташкил этадиган кадриятларни ўзида мужассам этади. «Ёвузлик» эса тарихий реакция, тараққиёт филдирагини орқага буриш, қора кучлар фаолияти ва ҳукмронлигини ифодалайди. Инсониятнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг неча юз йиллик солномасида ҳам турли босқинчиликлар оқибатида зулм, зўрлик, кулфат уруғларини сочиш ва қон тўкилишига сабаб бўлган бузғунчи ғоялар ва мафкураларнинг ҳалокатли таъсири билан боғлиқ қайғули саҳифалар кўп. Бу ғоялар ўзларида сиёсий босқинчилик ва мустабидлик интилишларни гоҳ яширин, гоҳ ошқора ифодалаган ҳолда диний, миллий, синфий шиорларни байроқ қилиб майдонга чиққанини кўрамиз. Лекин моҳият ҳамиша ўзгармай қолавер-

ган. Яъни, улар миллатлар ва халқларнинг турмуш тарзи, маданияти, анъана ва урф-одатларини куч билан ўзгартиришга, кенг халқ оммасини бошқаларнинг сиёсий иродасига бўйсундириш ва мафкуравий асоратга солишга, ўзаро адоватга асосланган ижтимоий тартибларни қарор топтиришга, миллатга ёт мафкуравий тасаввурларни тикиштиришга қаратилган. Бузғунчи ғоялар ва мафкураларнинг амалга оширилиши миллатлар ва халқлар азалий маданиятининг емирилишига, давлат ва жамият ҳаётида салбий ҳодисаларнинг кучайишига сабаб бўлган, кўплаб халқларни ўз йўлини ўзи танлаш ҳуқуқидан маҳрум этган.

Ғоялар ҳукмронлигининг тамал тоши айнан қадимий цивилизациялар даврида қўйилган эди. Унга биноан, одатлар ва таомилларга эмас, балки ғоялар ёки бирор мақсадга бўйсундирилган муайян тилдаги инсон хулқ-атвориини шакллантириш мумкин эди. Лекин шу билан бир вақтда, қадимданок кишилар онгини найранг ва алдовлар воситасида, ёлғон идеаллар билан заҳарлаш имконияти ҳам пайдо бўлди.

Қадимий цивилизацияларда ижобий ғоя ва кадриятлар билан бирга, салбий характердаги мафкураларнинг ҳам униб чиқиши учун замин бўладиган тасаввур-тушунчалар майдонга кела бошлаган эди.

Ўрта асрларга ўтилиши билан, асосан Европада, дин ва черковнинг роли мисли кўрилмаган даражада ўсди. Бу даврда ҳудога оташин ва жазавали ишонч ҳукмронлик қилди ва бу эътиқод инсон ҳаётининг барча томонларини, туғилишдан ўлишгача бўлган ҳар бир қадамини белгилаб берди. Ушбу даврда дин мустабид мафкура шакли сифатида майдонга чиқди.

Бу бир томондан, ўз диний уюшмаси ичидаги даҳрийга ёки «муртад»га чиқарилган шахсларнинг турли баҳоналар билан оммавий равишда қирғин қилинишида, иккинчи томондан эса, диний ва ҳудудий истилоларни мақсад қилиб олган хунрезлик урушларида ўзининг аянчли ифодасини топди. Европанинг христиан дунёси томонидан мусулмонларга қарши амалга оширилган салиб юришларини бу урушларга мисол қилиб келтириш мумкин.

Ўрта асрлар диний экстремизми, ўз навбатида, жавоб реакцияси тарзида – антогонизмга асосланган турли ғоялар ҳамда атеизмнинг кучайишига ҳам сабаб бўлди. Вақт ўтиши билан алоҳида сиёсий кучлар бундай ғоялар ва худога мурасасизликка асосланган атеизмдан ҳам ўзларининг мафкуравий мақсадлари йўлида фойдаландилар. Ғоялар ва мустабид мафкуралар тарихида бундан фойдаланган собиқ коммунистик таълимот алоҳида ўрин тутди. У ташқи жиҳатдан адолат идеалини ўзида мужассам этган олижаноб интилишларни асос қилиб олгандек кўринса-да, охир-оқибатда мустабид жамиятни шакллантириш мафкурасига айланди.

Болшевизм билан бир қаторда, XX асрнинг бошида мустабид ғоя ва мафкуранинг бошқа шакли – фашизм (итал. «фашио» – оқим) пайдо бўлди. Собиқ социалист Б.Муссолини Италияда фашистлар ҳаракатининг асосчиси бўлди. Германияда миллий социалистик партия тузган А.Гитлер эса фашизмнинг «маънавий ота»сига айланди. Фашизм II жаҳон уруши оловини ёқди, 50 млн. дан ортиқ кишининг қирилиб кетишига сабаб бўлди. Бизнинг мамлакат ҳам мотам либосига ўралди. Иккинчи Жаҳон уруши жабҳаларида курашган Ўзбекистонлик жангчилардан 263005 нафари ҳалок бўлди, 132670 киши дом-дараксиз кетди, 60452 киши ногирон бўлди.

Болшевизм ва фашизм мафкуралари ўртасида кўплаб ўхшаш жиҳатлар мавжуд. Айти пайтда жиддий тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Асосий фарқлардан бири, бу миллат омилининг турлича баҳоланишидир. Агар коммунистик таълимот халқларнинг миллий-этник ўзига хосликларининг йўқотиш, «пролетар байналминналиги» шиори билан майдонга чиққан бўлса, фашизм бир ҳукмрон миллатнинг «ирқий-этник софлиги»ни мутлақлаштиришни тарғиб-ташвиқ этади. У ирқчиликнинг ҳомийси ҳисобланади.

«Расизм» сўзи «раса» (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада «инсоният насли»ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, «ок», «қора» ва «сарик» ирққа ажратиш учун қўллана бошлади. Ирқчилик таълимоти «ок

таили»ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса «оқ»ларга қараганда номукамал яратилганлиги ва ҳамиша тараққиётнинг қуйи погоналарида туришини «асослаб» беради. Унинг асосий ғояси ўзининг «илоҳий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «қуйи» ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват этишга қаратилган эди. Ирқчилик миллий мансублиги ва терисининг рангига кўра ажралиб турувчи кишиларга тазйиқ ўтказиш, уларни ҳақоратлаш, уриш ва ўлдириш каби ҳаракат-ҳодисаларда яққол намоён бўлди. Ижтимоий ҳукмронлик шаклларида бирининг мафқураси бўлар экан, у буюк давлатчилик, ашаддий шовинизм, «танланган» халқларнинг миллий афзаллиги ғоялари билан чамбарчас боғланиб кетди.

Ирқчилик – кўп қиёфали. Масалан, ўзини олий ирқ ҳисоблаган инглиз, испан, француз босқинчилари ўрта асрлар ва айниқса, XVIII-XIX асрларда Америка, Австрия, Африка ва Осиёда ерли халқларни кўйлаб кириб ташладилар.

Яна бир ёвуз ғоя – терроризм бугунги кунда ҳам инсониятга катта таҳдид солмоқда. Жамиятга доимий қўрқув, фитна-ғаламислик муҳитини вужудга келтириш, зўравонлик йўли билан жамият барқарорлигини бузиш, гуноҳсиз кишилар, жумладан, болаларнинг ҳалок бўлишига олиб келадиган сиёсий мақсаддаги ўлдириш ва портлашлар бу мудҳиш ғоянинг асл моҳиятини ташкил этади.

Сиёсий терроризм XX юз йилликда кенг қулоқ ёзди. Фарбий Германиядаги «қизил армия» ва Италиядаги «қизил бригада» гуруҳлари, Испаниядаги басклар ташкилоти, Олбстердаги «Инқилобий-халоскорлик армияси», Перудаги «Порлоқ ҳаёт» каби бирлашмалар замонавий сиёсий террористларнинг биринчи авлоди эди. Кейинги йилларда дунёнинг ўнлаб мамлакатларида, жумладан, бизнинг ёш давлатимиз чегарасига яқин давлатлар ҳудудларида ҳам терроризм ўчоқлари пайдо бўлди. Улар мустақил Ўзбекистонга қарши куч йиғмоқда. Чунончи, Тошкентда 1999 йилда юз берган февраль воқеалари, 2000 йил ёз ойларида Сурхондарёга Афғонистондан ўтган террористик гуруҳлар ҳуружи бузғунчи сиёсий кучларнинг халқимизни де-

мократик тараққиёт йўлидан қайтаришга бўлган уринишлари тўхтамаганидан гувоҳлик беради.

Ғоя ва мафқураларни мутлақлаштиришнинг салбий оқибатлари. Тарихдан маълум бўлган реал мустабид тузумларни қиёсий таҳлил этиш улар амал қилган мафқураларнинг қуйидаги умумий хусусиятларини ҳамда бу ғояларни амалга ошириш билан боғлиқ қатор салбий оқибатларни аниқлаш имконини беради.

Аввало, мустабидчилик мафқуралари ўз давлатларида ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг барча соҳаларини тўлиқ қамраб олишга, ягона дунёқараш тизими ҳукмронлигини ўрнатишга интиладилар. Бу мафқуралар буюк ва ёрқин ўтмишни инкор этадилар. Улар жамиятти инқилобий йўл билан ёппасига қайта тузиш зарур ва уни амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайдилар, ўзларигача бўлган кадриятларнинг барчасини ёхуд кўпчилигини бекор қилиб, уларни фақат ўз тамойиллари билан алмаштирмоқчи бўладилар.

Масалан, биринчи қарашда, узоқ ўтмишга қайтишга чақирувчи ислом фундаментализми гўёки бундан мустаснодек туюлади. Бироқ, аслида бунда ҳам ўша андоза сақланиб қолади. Яъни, Ислам фундаментализми тарих ғилдирагини ўрта аср жаҳолати даврига қайтариш ниқоби остида, «ижтимоий казарма» типидagi бирхиллаштирилган мустабид «келажак»нинг ўзига хос андозасини таклиф этадики, унда инсон фуқаролик ҳуқуқларидан тўлиқ маҳрум қилинади. ҳақиқатда диний террорга дучор этилади. Биз юқорида бундай ғоянинг қандай аянчли оқибатга олиб келишини Ўрта аср Европасидаги инквизиция мисолида кўриб ўтдик.

Мустабидчилик мафқуралари «янги жамият» ва «янги инсон»ни вужудга келтиришни ўз мақсади деб эълон қилади, бунда шахс манфаатлари ва айниқса, шахс эркинлиги тор ҳукмрон табақа, мустабид тузумнинг манфаатларига бўйсундирилади. Бундай ижтимоий тузум «демократиянинг олий шакли», халқ ҳокимияти шакли, деб эълон қилинади.

Сиёсий муҳитда бунга ҳокимиятни монополиялаштириш мувофиқ келади. Ҳокимият битта партия (ёки сиёсий ҳаракат) нинг

қўлида тўпланади. Ҳукмрон партиянинг давлат аппаратиға ўсиб чиқиши содир бўлади. Шу билан бирга, жамиятнинг давлатлашуви, яъни давлатдан мустақил бўлган ижтимоий ҳаётнинг йўқотилиши (ёки ниҳоятда камайтирилиши), фуқаролик жамиятининг йўқотилиши (хусусан, ҳукмрон партияға бўйсунмаган барча бошқа партия ва жамоат ташкилотларининг таъқиқланиши) да ўз ифодасини топади. Ҳуқуқнинг, қонунинг роли камситилади: ҳокимият қонун билан чекланмайдиган ва қонунға бўйсунмайдиган ваколатға эға бўлади, давлат ҳуқуқий давлат бўлмай қолади, у иқтисодиёт соҳасини ҳам танҳо назорат қилади, иқтисодиётға марказлашган раҳбарликни қарор топтиради (бу гўё энг оқилона ва самарали раҳбарлик бўлармиш).

Ахборот монополияси ҳам сиёсий ва иқтисодий ҳокимият-ни мутлақлаштириш билан чамбарчас боғлиқдир: «мустабид тузум»да барча ахборот воситалари, жамиятда муомалада бўлиб турган ахборотнинг мазмуни ҳам аппаратнинг қаттиқ назоратиға олинади. Зўравонлик ишлатмасдан туриб бутун монополиялар тизимини сақлаш ва мустаҳкамлаш мумкин бўлмайди. Шунинг учун ҳам давлат терроризми, террорни ички сиёсатни амалға ошириш воситаси сифатида қўллаш «мустабидчилик тузумлари» учун хосдир.

Мустабид давлатларнинг ўзига хос бошқа характерли хусусияти жамиятнинг ҳарбийлаштирилиши, «ҳарбий лагер» ёки «қамал қилинган қалъа»дан иборат ғоявий-психологик вазиятни вужудға келтиришдан иборатдир. Бунда мамлакат ичида ҳарбий фанатизм вазияти авж олдирилибгина қолмасдан, шу билан бирга, агрессив ташки сиёсат ҳам амалға оширилади. Бу сиёсат ҳарбий-худудий ва мафкуравий босқинчилик қилишға, ўзининг мустабидчилик тартибларини кенг миқёсда қарор топтиришға қаратилади.

Лекин, тарихий ҳақиқат шундан иборатки, мустабидчилик мафкураларининг турли андозлари ва уларнинг лойиҳалари асосида яратилган демократияға қарши тузумларнинг пировард натижада ҳалокатға учраши муқаррардир.

Бирок, ғоявий кураш тобора янги-янги қиёфаға кирмокда. Президентимиз Ислом Каримов ҳаққоний равишда таъкидла-

ганидек: «Кўп синовлар, азобу уқубатлар, хатолар, фожеалар, катагонларни бошдан кечирган, асримиз поёнига етаётган, инсоният янги аср бўсағасида турган бугунги кунда турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда».

Ана шу сабабдан ҳам мустақил Ўзбекистонда ҳозирги даврда миллат, жамият, давлатнинг бирлаштирувчи байроғи бўлган миллий ғоя ва мафкурани шакллантириш ва халқимиз онгига сингдириш юзасидан фаоллик билан иш олиб борилмоқда.

Бу мафкура мустақиллик йилларида эришилган ғалабаларни, энг катта ютуғимиз бўлган истиклолимизни, Она Ватанимизни, фарзандларимизнинг бахтли келажагини фидойилик билан ҳимоя қилиш, доимо хушёр ва сергак бўлишга ёрдам беради. Зеро, Ўзбекистон бизнинг умумий уйимиз – уни асраш ҳар биримизнинг вазифамиздир. Шу маънода миллий истиклол ғояси ҳар биримизнинг қалбимизга сингадиган, умумий ғоямиз, онгимиз, дунёқарашимизнинг таркибий қисмидир.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ижтимоий тараққиётда ғоялар қандай аҳамиятга эга?
2. «Бунёдкор ғоялар» тушунчасини қисқача таърифланг.
3. Вайронкор ғояларнинг моҳияти нима?
4. Ғояга қарши – ғоя, жаҳолатга қарши маърифат тамойиллининг тарихий тараққиётдаги ўрни.

Реферат мавзулари

1. Жамият тараққиёти мафкуралар ва ғоялар тарихидир.
2. Инсоният тарихида бунёдкор ғояларнинг роли ва аҳамияти.
3. Вайронкор мафкуралар ва ёвуз ғоялар.
4. Ўтмишда мафкура ва ғояларни мутлақлаштириш оқибатлари.

Учинчи қисм

ҲОЗИРГИ ЗАМОНДА ИНСОН ОНГИ ВА ҚАЛБИ УЧУН КУРАШ

4-маву: БУГУНГИ ДУНЁНИНГ МАФКУРАВИЙ МАНЗАРАСИ ВА ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИ

XXI аср бўсағасига келиб дунёнинг сиёсий манзараси тубдан ўзгарди, икки қутбли дунё барҳам топди, нисбий мувозанат бузилди. Дунёдаги икки қутбнинг бири бўлган собиқ социалистик лагер тарқалиб кетди. Унинг энг катта ва тоталитар тузум ҳукмрон бўлган асосий давлати – собиқ иттифоқ ўтмишга айланди. Бу давлатнинг ўрнида мустақил мамлакатлар юзага келди. Мустабид мафкура ғояларидан халос бўлган халқлар ўз миллий давлатчилик анъаналарини тиклади.

«Бугунги кунда аксарият ривожланган давлатларнинг мафкураси умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланади. Уларда тинчлик ва тараққиёт, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги, миллий ва диний тотувлик ғоялари устувордир»¹. Бу тамойилларга асосланган эзгу ғоялар умуминсоний манфаатлар башариятнинг асрий орзуси бўлган ёруғ келажак учун хизмат қилади.

Лекин, минг афсуски, ҳозирги вақтда дунёнинг мафкуравий манзарасида турли воситалар орқали ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган тажовузкор миллатчилик, шовинизм, неофашизм, ирқчилик, диний экстремизм каби сиёсий кучлар ва оқимлар ҳам бор. Бундай ғайриинсоний, бузғунчи ғоялар халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтириб, инсониятнинг тинчлиги, осойишталигини бузиб, одамлар бошига турли балолар ёғдирмоқда. Афғонистонда йигирма йилдан ортиқ да-

¹ «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» Т.: «Ўзбекистон» 2000 й. 22-бет.

вом этаётган биродаркушлик уруши, Болқон минтақасида мустаҳкам тинчлик ўрнатишга ҳалигача эришилмаётганлиги ана шудай бузғунчи мафкураларнинг таъсири оқибатидир.

Бугунги кунда нафақат инсон онгини, балки қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсадидир. Шунинг учун ҳам Ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, мафкуравий полигонга айлантирилмоқда.

Ана шундай шароитда халқнинг барча қатламларига берилаётган билимлар объектив, воқеликни тўлиқ ва тўғри акс эттириши, жамият таракқиётига, Ватан ва халқ манфаатларига, кадриятларни сақлашга хизмат қилиши лозим.

Бу борадаги билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган кадриятлар ҳам шунчалик устувор бўлади. Уларни эгаллаган одам мафкуравий тажовузларга муносиб зарба беради. Бунга эришиш жараёни ниҳоятда серқирра бўлиб, у ўз моҳиятига кўра, ёт ғоялар кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чоратадбирлар, ғоявий-тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини ўз ичига олади.

Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. *Ҳозирги даврдунёда гоаявий қарама-қаршиликлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб бораётган даврдир.*

Дунёнинг ҳудудий жиҳатдан турли минтақа ва қитъаларга бўлинишини география дарсларидан яхши биламиз. Жаҳоннинг сиёсий харитасига қараб ва мавжуд давлатларнинг чегараларини ҳисобга олган ҳолда ҳам Ер юзининг ҳудудий бўлинишини бемалол тасаввур қила оламиз.

Инсоният XXI аср охирига келиб бир қатор чегара билмайдиган муаммоларга дуч келди. Уруш ва тинчлик, экологик фалокатлар, маънавий қаншоқлик, наркобизнес, терроризм каби муаммолар ана шулар жумласидандир. Шу билан бирга дунёда глобаллашув, ахборот оқимининг тезлашуви ва интенсифлашуви, универсал технологиялар билан боғлиқ умумбаший жараёнлар ҳам бормоқда. Бутун Ер юзи одамзот учун

ягона макон эканлиги аниқ. Бунга шак-шубҳа йўқ, албатта. Аммо тарихда мавжуд чегараларни ўзгартириш, муайян ҳудудларни босиб олиш учун сон-саноксиз урушлар бўлгани маълум. Бу жараёнда эса уруш қуроллари мунтазам такомиллашиб борганини биламиз. Мазкур урушлар то XX асргача асосан кўпроқ бир давлат ичида, икки давлат ўртасида ёки нари борганда бир минтақа доирасида бўлиши мумкин эди. Тўғри, айтайлик, Александр Македонский, Чингизхоннинг улкан давлат барпо этиш учун ёки ўрта асрлардан бошлаб европалик истилочиларнинг бошқа қитъаларни забт этиш учун олиб борган урушлари кўлами жиҳатидан ажралиб туради. Аммо бундай ҳолатлар истисно ҳодисалар сифатида баҳоланмоғи керакка ўхшайди. XX асрда рўй берган иккита жаҳон урушида ўнлаб давлатлар, бир неча қитъа мамлакатлари иштирок этганлигини эсласак, бундай ҳулоса муайян даражада ўринли эканлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Уруш қуроллари такомиллашиб бораверди. Бугунги кунда улар бошқа ҳудудни босиб олиш уёқда турсин, балки бутун Ер сайёрасидаги ҳаётни бир неча марта йўқ қилиб ташлашга етади.

Кишилиқ жамияти тарихи инсонда олижаноб фазилатларнинг шаклланиши ва ривожланишига ҳам, айти пайтда ғайрининсонийликнинг хилма-хил кўринишлари илдиз отиб ўзининг мудҳиш қиёфасини намоён қилишига ҳам кўп бор гувоҳ бўлган. Афсуски, инсониятнинг бутун тарихи давомида бундай иллатлар унга ҳамроҳлик қилиб келди, турли даврларда янги шакл-шамойил, хусусият касб этди. Бугунги кунда уларнинг энг ёвузлари Ер юзидаги тинчлик ва тотувлик, ҳамкорлик ҳамда ҳамжиҳатликка ва охир-оқибатда инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта хавф туғдирмоқда.

Бугун дунёнинг мафқуравий манзарасини ўз мақсадлари йўлида ўзгартирмоқчи бўлаётган мафқура шакллари барқарорлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда. Уларнинг асосий шакллари ва йўналишлари Президентимиз Ислам Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли асари-

да кўрсатиб берилган. Мазкур маърузада ана шу асардан асосий манба сифатида фойдаланамиз.

Тараққиётга нисбатан хавф-хатарлардан бири **буюк давлатчилик шовинизмидир**. Буюк давлатчилик шовинизмини, Президент Ислон Каримов таъкидлаганидек: «Муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жуғрофий–сиёсий маконда ҳам ўзининг мулақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашида намоён бўлади»¹.

Кўриниб турибдики, буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний характерга эга. Зеро, у ўз моҳиятига кўра миллий тенгсизликни оқлаш, тарғиб – ташвиқ қилиш ҳамда ҳимоя қилишнинг ўзига хос шаклидир.

Буюк давлатчилик шовинизми пайдо бўлишининг сабаблари нимада? Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, бугунги кунда буюк давлатлар мақомига эга бўлган айрим мамлакатлар кўпгина минтақаларни ўзларининг «ҳаётий манфаатлари» ҳудуди сифатида босиб олиб, узоқ вақт мустамлакачилик сиёсати юргизганига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Айнан босиб олинган ҳудудларнинг табиий хом-ашё ресурсларидан фойдаланиш, бу мамлакатларнинг моддий ва маънавий бойликларини узлаштириш, уларга улкан ва қудратли давлатга айланишга имконият яратди. Бунинг оқибати ўлароқ, ўз атрофидаги мамлакатлар ва халқлар билан муносабатда ўзини устун, танҳо ва ягона деб билиш, инсоният тақдири, халқлар келажакини белгилашда алоҳида мавқега даъвогарлик ифодаси сифатида баҳоланиши мумкин бўлган мумтозлик мафкураси тарих саҳнасига чиқди. Бундай мафкура давлат сиёсатининг асосига айланганда узоқ давом этган қонли урушлар келиб чиқиши,

¹ И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон. 1997. 52-бет.

бутун бир минтақаларнинг вайрон бўлиши, кўплаб халқларнинг қарам қилинишини исботловчи мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Иқтисодий имкониятлари заифлашган, ижтимоий тотувликка зил кетган, ички зиддиятлар кучайган, Ватан, миллат тақдиридан ўзининг тор мапфаатларини устун қўядиган, ўзаро келиша олмаётган, ҳокимиятга даъвогар сиёсий гуруҳларнинг мавжуд муаммоларни ташқи кучлар ёрдамида ҳал қилишга уриниши ва маънавий-рухий парокандалик, эртанги кунга ишончсизлик туйғулари ҳукмрон бўлган мамлакатлар буюк давлатчилик шовинизми нишонига айланишини замонавий тарих ҳам кўрсатиб турибди.

Афсуски, бизнинг ўлкамиз ҳам буюк давлатчилик шовинизмининг фалокатли таъсиридан четда қолмади. «У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди, — деб ёзади Ислом Каримов. — Ўзбекистон Россия империяси, сўнгра эса собиқ Совет империяси таркибида мажбуран ушлаб турилган мураккаб даврни бошдан кечирди»¹.

Буюк давлатчилик шовинизми бугунги кунда пансоветизм билан ўзига хос тарзда қўшилиб кетмоқда. Пансоветизм тушунчаси узоқ вақт давомида бир иттифок доирасида яшаш натижасида ижтимоий-маданий ҳаётда юзага келган муайян яқинлик, ўхшашлик, умумийлик, иқтисодий алоқадорлик ва боғлиқликни мутлақлаштиришга асосланган. Аммо, Президентимиз ўринли таъкидлаганидек, бундай қарашлар ортида ҳам содда кишиларнинг бош-кўзини айлантириб, ўз умрини яшаб бўлган ғояларини ҳаётимизга қайтадан тиқиштиришга, шу йўл билан яна эски тузумни тиклашга, бир сўз билан айтганда, миллий ўзлигимизни йўқотишга қаратилган интилиш ётганлигини ёддан чиқармаслик зарур.

Буюк давлатчилик шовинизмининг пансоветизм байроғи остида жонланишининг сабаблари нимада? Жиддий таҳлил

¹ И.А. Каримов. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997 йил, 53-бет.

қилинадиган бўлса, биринчидан, беҳисоб хом-ашё ресурслари, ишчи кучи, транспорт коммуникацияларидан фойдаланишдан, геостратегик мавқедан маҳрум бўлиш; иккинчидан, собиқ колонияларнинг ўз метрополияси таъсири ва тазйиқидан халос бўлишга интилиши, мустақил ички ва ташқи сиёсат юрита бошлаши; учинчидан, халқаро майдонда тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик устувор бўлиб бораётганини тушунмаслик, тўғрироғи тушунишни истамаслик; тўртинчидан, бошқа кучлар маркази томонидан гўёки унинг «ҳаётий манфаатлари» тан олинмаётгани, у амал қилаётган ҳудудлар торайтирилаётганини рўқач қилиш ва ниҳоят, бешинчидан, мақтанчоқлик, инсоният тараққиётига қўшган ҳиссасига ортикча баҳо бериш. уни бетакрор ва ноёб деб ҳисоблаш ҳозирги кунда буюк давлатчилик шовинизмининг жонланиши учун «асос» бўлиб хизмат қилмоқда.

Бугунги кунда инсон онги ва қалби учун кураш кескин тус олаётган экан, хилма-хил қарашларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга интилиши табиий, албатта. Бунга эътиқод умумийлигига асосланган ҳолда якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан ўзига қарам қилишга бўлаётган хатти-ҳаракатларни мисол келтириш мумкин. **Диний ақидапарастлик** шулар жумласидандир. Масалан, ислом динидаги ҳозирги ақидапарастлар ижтимоий, миллий хусусиятни, қайси давлатга мансублигидан қатъий назар, барча мусулмонларнинг маънавий бирлиги ҳақидаги тасаввурларга таяниб уларнинг ягона халифалик остида сиёсий бирлашуви ғоясини асослашга ҳаракат қилади. Кўриниб турибдики, бу идеология диний асосда бирлашув ғоясини биринчи ўринга қўяди. У диний-маънавий заминдаги уйғунлик мамлакатларнинг иқтисодий, маданий-маърифий, илмий-техник соҳалардаги ҳамкорлигига, улар салоҳиятининг бирлашишига ва халқлар тараққиётига йўл очса, бунинг нимаси ёмон деган саволни ўртага ташлайди. Бундай мафкура тарафдорлари ўз қарапларини аксарият ҳолларда ана шундай «безор» шаклда такдим этишга ҳаракат қиладилар.

Аммо, жиддий эътибор бериладиган бўлса, биринчидан, улар миллий суверенитетдан воз кечиш ҳисобига ягона давлат тузишни кўзлаётганлари маълум бўлади.

Иккинчидан, халифаликни тиклашга, унинг тўғри эканини асослашга уринувчилар, бу ҳол айнан миллат сифатида ўзлигимизни англашга йўл қўймаслигини яширадилар. Бу ғояни тикиштиришда улар бизнинг ислом динига эътиқод қилишимизга алоҳида урғу берадилар.

Тўғри, биз мусулмон халқмиз. Масаланинг нозик жиҳати шундаки, бундай кучлар ана шу реалликни тан оладилару, ўз тарихимиз, тилимиз, бетакрор маданиятимиз, жаҳон халқлари ўртасидаги ўзига хос ўрнимиз, ўз тараққиёт йўлимиз борлигини инкор этишга ҳаракат қиладилар. Албатта, бу ҳақиқатни тан олиш-олмаслик уларнинг иши. Аммо ўзларнинг бундай ғайририилмий қарашларини кишиларимиз, айниқса, ёшларимиз ортига сиқдиришга ҳаракат қиладиганликларига бефарқ қараб бўлмайди.

Бундан ташқари, бу оқим тарафдорлари халифалик байроғи остида бирлашишни ноисломий дунёга қарши туриш мақсади билан боғлашларини ҳам таъкидлаш зарур. Бундай ёндашув ўта хавфли эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Зеро, у инсониятнинг диний асосда қарама-қарши қутбларга бўлиниб кетишига, баъзан «цивилизациялар тўқнашуви» деб аталадиган ҳодисанинг юзага келишига сабаб бўлиши мумкин.

Ҳозирги кунда тил, маданият, урф-одатлардаги умумийлик, бошқача айтганда, этник бирликка асосланган ҳолда ягона мафкуравий майдонни юзага келтириш борасидаги қарашлар ҳам мавжуд. Бундай қарашларнинг шаклланиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бугунги кунда уларнинг ҳар бири ўзига хос тарзда дунёнинг мафкуравий манзарасида муайян ўринни эгаллашга уринмоқда.

Бугунги кунда халқларнинг лисоний бирлигига таянган ҳолда уларнинг маънавий-маърифий бирлигини таъминлаш байроғи остида тақдим этилаётган ғоялар ортида ҳам аслида ғаразли мақсадлар яширинганлигини унутмаслик лозим.

Оламнинг бугунги кундаги мафкуравий манзараси ҳақидаги мулоҳазалар якунида нима дейиш мумкин? Мафкура ва

мафкуравий тарбия масаласи ўз мустақиллигини қўлга киритган, демократик ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамиятининг асослариши яратаётган мамлакатимиз учун ҳам муҳим ҳаётий аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Зеро, кўзланган мақсадларга ушбу орзу-умид ва интилишларни ўзида мужассамлаштирган ғоявий-назарий қарашлар мажмуи бўлмиш миллий мафкура ва унга асосланган тарбия тизимисиз эришиш мумкин эмаслиги аниқ. «Мен, – деб ёзади Президентимиз, – Абдулла Авланийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир»¹.

Ҳозирги давр ва мафкуравий полигонлар. Жамият ҳаётида мафкуравий омилларнинг сезиларли таъсири мавжудлигини бир қарашдаёқ сезиш мумкин.

Фаразли геосиёсий мақсадларга эришиш йўлидаги мафкуравий таъсир ўтказишда энг аввало **бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил** деган қадимий тамойилга амал қилишга уринишни таъкидлаш зарур.

Бу тамойилни рўёбга чиқаришнинг биринчи йўли мамлакат ичида ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришдир. У жамият ҳаётининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий соҳаларида ўзига хос кўринишда намоён бўлмоқда. Масалан, мамлакатимизга нисбатан бу усул ўтиш давридаги ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг мавжуд ҳолатдан норозилигини уйғотиш, ўз ноғораларига ўйнайдиган муҳолифатчи кучларни юзага келтириш йўли билан сиёсий беқарорликни келтириб чиқаришга бўлган ҳаракатларда намоён бўлди. Бу йўлда диний омилдан фойдаланишга уринишлар ҳам кузатилаётир. Ана шу ҳолат

¹ И. Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқин-халқ, миллатин-миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон, 1998, 17-бет

ҳам «мақсад воситани оқлайди» деган ақида ғаразли геостратегик манфаатларни рўёбга чиқаришнинг асосий қондасига айланаётганлигини кўрсатади.

«Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил» тамойилини амалга оширишнинг иккинчи йўли минтақа давлатлари ўртасида турли зиддиятларни юзага келтиришдир. Бу йўлнинг энг кенг тарқалган усули гўёки минтақада гегемонликка талабгор бўлган давлат борлигини асослаш, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратишдир. Бундай образларнинг яратилиши ер юзининг турли нуқталарида низоли, кам деганда давлатлараро муносабатларда таңгликни юзага келтирганлиги тўғрисидаги мисолларни истаганча топиш мумкин. Бундай «образлар» яратилиши натижасида мамлакатларнинг моддий-молиявий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига ана шу «образ» таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Натижада иккинчи асосий мақсадга— муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз «иттифоқчисига» айлантиришга эришилмоқда.

«Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил» тамойилини амалга оширишнинг учинчи йўли халқаро майдонда муайян мамлакат ҳақида нотўғри, ноҳолис тасаввурларни шакллантиришдир. Халқаро муносабатлар майдонидан айрим мамлакатларнинг вақти-вақти билан «қувғин» қилиниб турилиши ана шундай ҳаракатлар натижасидир.

Имтиёзли ҳамкорни белгилаш муайян минтақада геостратегик манфаатларни амалга оширишга хизмат қиладиган яна бир тамойилдир. Албатта, муайян сабаблар, айтишлик диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик ёки бошқа сабабларга кўра ҳар бир давлат ким биландир имтиёзли ҳамкорлик қилиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо гап «имтиёзли ҳамкор»дан минтақа давлатлари ўртасида айирмачиликни шакллантириш, «номақбул» давлатлар имкониятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга «ҳамкор» давлатнинг минтақадаги бошқа давлатлардан қайсидир жиҳатдан устуңлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида у ёки бу кўринишдаги устуңликни таъминлаш ҳам асосий мақсад эмас. Бош мақсад —

муайян минтақага таъсир ўтказиш плацдармига эга бўлишдир. Бундай плацдармга эга бўлишга интилиш эса ўз навбатида ушбу минтақанинг геостратегик имкониятлари билан белгиланади. «Бекорга шудгорда қуйруқ на қилур» деганларидек имтиёзли ҳамкорни белгилашда ана шундай узоқни кўзловчи ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадлар ҳам ётиши мумкинлигини унутмаслик лозим. Шу нуқтаи назардан қараганда, «имтиёзли ҳамкор» тамойили бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил тамойилининг тўлдирувчиси сифатида юзага чиқади. Бунга собик Игтифокнинг Кубадан минтақага революцияни экспорт қилиш учун фойдаланишга урингани мисол бўла олади.

Тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали ҳамкорлик тамойилига амал қилиш – геостратегик манфаатларни рўёбга чиқариш ва давлатлараро алоқаларни мустаҳкамлашнинг энг оқилона ва тўғри йўлидир. Ўзбекистон ўз мустақиллигининг биринчи кунлариданоқ ана шу тамойилга амал қилиб келмоқда. Негаки, бу тамойил геостратегик манфаатлардаги уйғунликка эришиш ва жаҳон миқёсида тараққиётни таъминлаш омилидир.

Мафқуравий иммунитет ва мафқуравий профилактика. Мафқуравий таъсир ва таҳдидлар ҳақида гап кетар экан, уларни аниқлаш, баҳолаш, хусусиятларини яққол кўрсатиш учун Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов томонидан илмий муомалага бир қатор тушунчалар киритилганлигини қайд этиш лозим. Улар қаторида «мафқуравий иммунитет», «мафқуравий профилактика» кабилар бор. Ана шу тушунчаларнинг мазмуни ойдинлаштирилганда ҳозирги дунёда кечаётган мафқуравий жараёнларнинг характерини янада яққолроқ тасаввур қилиш имкони туғилади.

Нима учун кишилар онги ва қалби учун кураш турли мафқураларнинг бош мақсадига айланиб қолди? Гап шундаки, муайян ғоя том маънода ғоя бўлиши учун кишилар онгини эгаллаши, тўғрироғи уларнинг қалбидан жой олиши шарт. Ғоя фақатгина инсон қалбини эгаллаганда, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун қўллан-

мага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда нафақат инсон онгини, балки қалбини ҳам эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда.

Айнан шунинг учун ҳам Ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, бошқача айтганда мафкуравий полигонга айлантирилмоқда. Хўш, мафкуравий полигон деганда нимани тушунамиз? Полигон (юнонча серқирра деган маънони билдиради) ҳарбий термин эканлигига ўрганиб қолганмиз. Одатда полигон деганда қуроласлаҳа ва техникани синаш, қўшинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада машқ ва тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий полигонларнинг хусусиятлари ҳақида нима дейиш мумкин? Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш қуроллари узлуксиз такомиллашиб борганини кўрамиз. У пайзалардан токи автоматик қуролларгача, замбараклардан то ер юзининг ҳар қандай нуқтасига беҳато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракеталаргача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши керак бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Бугунги кунда эса, ўзга ҳудудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини йўқотиш шарт эмас. Зеро, онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгаллик қилиш мумкин бўлиб қолмоқда.

Мафкура полигонларида синовдан ўтаётган, моҳиятан ғайриинсоний бўлган ғояларга қарши тура олиш учун аҳолида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш лозим. Иммунитет (лат. «immunitas» – озод бўлиш, қутилиш) деганда, организмнинг доимий ички муайянлигини сақлаши, ўзини турли хусусиятларга эга таъсирлардан, уни ташқи инфекциялар кириб келишидан химоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуи тушунилади. Иммунитет киши вужудининг турли инфекциялар касалликларга берилмаслик хусусиятини ҳам ифодалайди. Инсоннинг бутун ҳаёти давомида ташқи таъсир-

ларга акс жавоб сифатида орттирилган иммунитет тизими шаклланади. Иммунитет ҳақидаги ана шу тасаввурдан келиб чиқиб мафкуравий иммунитет ҳақида нима дейиш мумкин? Аввало, инсоннинг кўплаб хусусиятлари туғма бўлса, мафкуравий иммунитетни шакллантириш, шакллантириб бориш зарур. Иккинчидан, у ҳар бир авлод учун ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Учунчидан, иммунитет тизими шакллангандагина мафкуравий дахлсизликни таъминлаш мумкин (иммунитетга эга бўлмаган чақалоқларнинг узок яшай олмаслигини эслайлик).

Хўш, мафкуравий иммунитет тизими ўз ичига нималарни олади? Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи унсури, бу билимдир. Аммо, билимлар кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкура-си ва амалиёти тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга таянадилар ва уни бошқаларга сингдиришга ҳаракат қиладилар. Шундай экан, бир томондан мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойишига ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳият-эътиборига кўра, Ватан ва халқ манфаатлари, умуминсоний қадриятлар устуворлиги билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий қисми ана шундай билимлар замирида шаклланадиган қадриятлар тизимидир. Зеро, билимлар қапчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, шахс, миллат ёки давлатнинг қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий тажовузлар қаршисида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади.

Аммо, билимлар ва қадриятлар тизими ҳам мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки унсур мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим унсури, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий-маърифий соҳалардаги аниқ мўлжал ва мақсадлар тизими билан

боғлик. Яъни ҳар бир киши каби, халқ, давлат ва жамиятнинг ҳам аниқ мақсади бўлиши шарт. Шу билан бирга бу мақсад англандан, уни амалга оширишда собитқадамлик даркор. Ана шундай аниқ тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериш амримаҳолдир.

Бундай мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у ўз моҳиятига кўра, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора – тадбирлар мажмуини ўз ичига олади. Демак, мафкуравий профилактика хилма-хил шаклларда ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявий– тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, бу соҳада тўғри ташкил этилган таълим-тарбия тизимини қамраб олади.

Шундай экан, вояга етаётган ҳар бир фарзандимизни маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун, кучли мафкуравий иммунитетга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ҳозирги дунёнинг мафкуравий манзарасини қандай тушунасиз? Унда ҳукмронлик қилишга даъвогар қандай мафкураларни биласиз?
2. Буюк давлатчилик ғоясининг моҳияти ва хатарли жиҳатлари нималардан иборат?
3. Халифачиликни тиклашга интилишнинг хавфли ва зарарли томонлари нимада?
4. Мафкуравий полигон тушунчасини қандай тушунасиз?
5. Мафкуравий иммунитетнинг моҳияти ва унсурлари нималардан иборат?

Реферат мавзулари

1. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси.
2. Ҳозирги замонда ғоявий кураш ва мафкуравий полигонлар муаммоси.
3. Мафкуравий иммунитет ва мафкуравий профилактика тушунчалари, уларнинг мазмун-моҳияти.

5-мавзу: ГЕОСИЁСАТ ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАР

XX асрнинг сўнггида жаҳон сиёсий харитасида амалга ошган серқирра жараёнлар Марказий Осиёда ҳам кескин ўзгаришлар бўлишига олиб келди. Минтақамизда рўй бераётган ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир. Президент Ислам Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида жаҳон, Марказий Осиё минтақаси ва республикамизда қайси омиллар хавфсизликка қандай таҳдид солаётгани аниқ кўрсатиб берилган.

Хозирги пайтда Марказий Осиё минтақасида турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва экологияга оид муаммолар тўпланиб қолган. Бу жойдаги ялпи хавфсизликка минтақавий, миллий маҳаллий можаролар, диний экстеремизм ва жангари сепаратизм таҳдид солмоқда. Бундай қарама-қаршиликларда четдаги айрим йирик мамлакатларнинг ўз манфаатларини ва таъсир доираларини сақлаб қолиш, кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартириш учун олиб бораётган ҳаракатлари ҳам ўз ўрнига эга.

Таҳдид туғдирувчи сабаблардан яна бири минтақа ўзининг жўғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатидан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган ҳудудда жойлашганлиги билан боғлиқ.

Яқин йилларда бутун дунё, Европа ва Осиё келажаги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган энергия, газ ва нефтга бой қошлар Марказий Осиёда жойлашган. Бунинг устига биз Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг манфаатлари бир-бирига мос келмайдиган минтақанинг бир қисмимиз. Бизнинг ҳудудимиздан кўпгина қудратли мамлакатлар ҳам ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи Ўзбекистонни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган баъзи мамлакатлар қуршаб турибди. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги диний экстеремизм, этник муросасизлик, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантириб келинаёт-

ган, ички можаро авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош.

«Геополитик мақсадлар – муайян давлатнинг ўз мавқеи ва таъсирини ўзга ҳудуд ва минтақаларда кучайтиришга қаратилган сиёсатни ифодалайди. Бугунги кунда халқаро майдонда турли шаклларда намоён бўлаётган бундай мақсадлар мафкуравий сиёсат билан қўшилиб бормоқда. Инсон қалби ва онги учун кураш – бу жараённинг асосий йўналишларидан биридир».

Минтақавий низолар кўпинча терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва қурол-яроқ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқларини оммавий суратда поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда.

Айрим қўшни давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошқо-ра интилаётганлиги бизни ташвишга солмоқда. Ўзбекистон эса Марказий Осиё минтақасини ядровий қуроллардан холи ҳудуд деб эълон қилинишига эришиш учун ҳаракат қилмоқда.

Хуллас, хавфсизликка солинаётган таҳдидлар сиёсий экстремизм, шу жумладан диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳдудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруг-аймоқчилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Улар гарчи турлича намоён бўлса-да, ҳар биримизни ҳушёр ва огоҳ бўлишга ундайди.

«Геосиёсат» тушунчаси ўзида («гео» – «ер», «сиёсат» эса – «давлат» ва «ижтимоий иш») маъноларини англатади. «Геосиёсат» атамасида геосиёсий муддаолар, уларнинг кўринишлари, турли хил давлат ва халқларнинг манфаатлари тизими, унга бўлган ёндашув услублари, воситалари у ёки бу давлатнинг ҳудудий жойлашуви, салоҳиятига бўлган муносабатда ифодаланган мақсадлар ўз ифодасини топади.

«Геосиёсат» узоқ тарихга эга бўлсада, у тушунча сифатида ХХ асрнинг бошларида шаклланган. Бу атама Р.Челлен томонидан муомалага киритилган бўлиб, ҳозирги даврда давлатлар ва дунё мамлакатлари халқаро сиёсатида, фалсафада, сиёсат фалсафаси ва фанларида кенг қўлланилмоқда. Геосиёсат кўп

қиррали тушунча сифатида турли манфаатларни ўзида мужас-сам этади.

Хозирги даврда геосиёсий мақсадлар кўпроқ мафкуравий сиёсат билан ҳамоҳанглигини алоҳида таъкидлаш зарур. Ана шу сабабдан ҳам Президентимиз мафкуравий полигонлар ядро полигонларига қараганда хавфлироқ бўлиб қолганлигини алоҳида таъкидлаганлар.

Ядро полигонларини қаерда жойлашганини, унинг қуввати-ни, қандай мақсадга йўналганлигини муайян даражада аниқ билиш мумкин. Аммо, ёвуз, ёт мафкуравий мақсадларни қаердан ва қандай йўллар билан ва қайси инсонлар қалбини эгаллаб олаётганлигини осонликча билиб бўлмайди.

Бугун «икки қутбли мафкура» ўртасидаги курашга барҳам берилган бўлсада, аммо дунёда мафкуравий курашлар тўхтаб қолгани йўқ. Аксинча, жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар турли йўллар билан содир бўлмоқда. Масалан, Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритганидан кейин мафкура соҳасида ҳаёт осонликча кечмади. Миллий истиқлол ғоясига зид бўлган ёт ва бегона ғоялар кириб келишга ва ёшларимиз онгини эгаллашга, уларни мамлакатимизда белги-ланган улуғ мақсадларни амалга оширишга қарама-қарши қўйишга уринишлар бўлганлигининг гувоҳимиз. Бундай ҳаракатларнинг тарафдорлари ўзларини «дўст», «миллатдош», «ватандош», «диндош» этиб кўрсатиш ниқоби билан ўз ғоялари-ни амалга оширишга уриндилар. Натижада, ҳақиқий қадриятларимизга зид бўлган турли хил оқимлар аҳоли, айниқса ёшлар онгини эгаллашга ҳаракат қилди.

Жаҳон геосиёсатида халқларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе этишга интилиш ва дунёни шундай асосда бўлиб олишга уринишлар давом этмоқда. Бунинг учун улар ҳозирги замон оммавий ахборот воситалари, уларнинг ютуқларидан, ҳамда турли хил марказлар, айни пайтда ўзаро ҳамкорликка йўналтирилган ижтимоий, маданий, иқтисодий воситалардан фойдаланиш орқали дунёнинг турли ҳудудларида ўзларига мос мафкуравий муҳитни шакллантириш мақсадларини ҳам қўзламоқдалар.

Ана шундай шароитда миллий истиқлол ғоясини чуқур эгаллаш орқалигина бундай мафкуравий майдонларда олиб борилаётган курашлар моҳиятини тўғри тушуниш ва олдини олиш мумкин. Мафкуравий жараёнлар фикр ва ғоялар тизими сифатида инсон онгига йўналтирилганлиги, ўзига хос мақсадлари борлиги билан характерланади. Улар кўплаб одамлар қалби ва онгини эгаллаб олиш орқали ўзига хос таъсир кўрсатиш майдонини яратади. Бу майдон ичида турли халқлар, инсонлар фаолияти мужассамлашади.

Маърифий ривожланиш ва дунё халқлари ривожини шуни тақозо этадики, геосиёсат ҳам маълум бир мақсадларни кўзлар экан, у фақат инсоният орзу қилиб келган тинчлик ва барқарорликка, мамлакатлар ва халқлар раванқига, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш ғоясига мос бўлиши керак. У Ватан раванқи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик ғояларини ўзида мужассам этиб, ҳозирги геосиёсий мақсадларнинг бош мезонига айланиб бориши лозим. У носоғлом мафкура ва ғояларни бошқа халқлар онгига, қалбига сингдириб, мафкуравий жиҳатдан дунёни бўлиб олишга эмас, ўзаро манфаатли ҳамкорликка, дунёвий муаммоларни ўзаро ҳамжиҳатлик билан ҳал этишга хизмат қилиши керак. Шу маънода, геосиёсатга янгича ёндошув XXI асрда янгича маъно ва аҳамият касб этади ва дунё тараққиётига хизмат қилади.

Собиқ СССРнинг парчаланиши, унинг ҳукмрон мафкурасининг барбод бўлиши ва Марказий Осиёдаги республикаларнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиши минтақамизда нафақат ижтимоий-сиёсий жиҳатдан, балки янги мафкуравий вазиятни ҳам вужудга келтиради. Ушбу вазиятнинг моҳияти қуйидагилардан иборат:

Биринчида, собиқ шўролар ҳукмронлиги шароитида коммунистик мафкура, минтақа халқлари азалдан қон-қардош бўлишларига қарамасдан, уларни зўрма-зўраки «бирлаштириб» турган эди.

Минтақадаги собиқ иттифокдош республикалар ўзларининг мустақиллигини қўлга киритиши билан бу мафкура барбод

бўлди. Уларнинг ҳар бири олдида ўзларининг ички ҳаёти ва истиклолини мустаҳкамлаш, барқарорликни таъминлаш ва ўзлари учун мақбул бўлган тараққиёт йўлини белгилаб олишдек жуда мураккаб вазифалар юзага келди. Бу жараённинг минтақа мамлакатларининг ўзаро муносабатларини уйғунлаштириб туришга хизмат қиладиган маънавий-мафкуравий омиллар шаклланишига таъсир ўтказиши табиийдир.

Иккинчидан, минтақадаги мамлакатлар ўз мустақиллигини қўлга киритган бўлишига қарамасдан, 1991 йилгача собиқ марказ ҳали ўз ҳукмронлигини қайтадан тиклашга мойил эди. Шунинг учун ҳам у минтақа мамлакатларини бир-бирига қарама-қарши қўйиш, миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқариш каби сиёсатни давом эттирди. Бу ўз навбатида, ўша даврда, маълум даражада, минтақа халқларининг ўзаро муносабатларига ҳам муайян таъсир кўрсатди.

Учинчидан, мустақилликни қўлга киритган минтақамиз мамлакатларини ўз таъсир доирасига ўтказиш учун яна бошқа бир қатор мамлакатлар ҳам ҳаракатни бошлаб юбордилар. Уларнинг кўпчилиги ташқаридан беғараз ёрдам кўрсатаётгандай бўлиб кўринсаларда, аслида ҳар бир кўрсатаётган «ёрдамлари» эвазига минтақада ўз мавқеини мустаҳкамлашга ҳаракат қилдилар. Аслида бундай ҳаракатларнинг бўлиши табиий ҳолдек кўринади.

Аммо, уларда ҳам минтақа давлатлари ва халқларини бир-бирига қарама-қарши қўйишга интилишлар йўқ эмас. Демак, ана шу интилишлар ҳам минтақа мамлакатларининг мустақиллик шароитида юзага келган муаммоларни ўзаро яқдиллик билан ҳал қилишга хизмат қиладиган умумий омилнинг юзага келишига ўзининг таъсирини ўтказди.

Тўртинчидан, минтақада юзага келган муаммоларни ҳал қилишга хизмат қилувчи янги маънавий-мафкуравий муҳитни шакллантириш эҳтиёжи ҳам ошиб борди. Мамлакатимиз Президенти Ислам Каримов таъкидлагани каби: «СССР парчаланиб кетгандан кейин бизнинг иродамиз ёки интилишимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда Ўзбекистон амалда фронт яқинидаги давлатга айланиб қолди. Унинг ташқи чегараларида – Афғонистон ва Тожикис-

тонда сўнги йилларда юз минглаб инсонлар ҳаётига зомин бўлган иккита тағлик ўчоғи алағга олиб турибди»¹.

Афғонистонда уруш алағгаси ўчмагани фақат бизнинг мамлакатимиз учунгина эмас, балки бутун минтақадаги барча мамлакатлар учун ҳам катта хавф-хатарни вужудга келтирди.

Бешиқчидан, Ўзбекистон ўзининг иқтисодий салоҳияти, хом-ашё ресурсларига бойлиги, ишчи кучи ва демократик имкониятлари, кўп жиҳатдан геополитик жойлашувига кўра ҳам, минтақада етакчи ўринда турганлиги билан ажралиб туради. Бинобарин, Ўзбекистонга нисбатан бўладиган ҳар қандай хавф-хатар, албатта, бутун минтақага таъсир қилади. Шу маънода ҳам турли сиёсий кучлар ва ҳаракатлар Афғонистондаги уруш оловини кучайтириш ва минтақадаги вазиятни мураккаблаштириш ҳамда минтақа давлатларини унга жалб қилишнинг турли йўлларини ва услубларини ишга солмоқда.

Аслида бу уринишларга минтақа мамлакатлари ва халқлари ўртасида мавжуд бўлган азалий дўстликка путур етказишга қаратилган мафкуравий ҳаракатлар деб баҳо бериш мумкин.

Марказий Осиё мамлакатлари ўз мустақиллигини қўлга киритиб, тараққиёт сари қадам ташлаётган ҳозирги шароитда ҳам жаҳондаги маълум бир сиёсий кучлар, мафкуравий полигонлар улкан иқтисодий салоҳият ва қулай геополитик мавқега эга бўлган бу минтақани ўз манфаатлари доирасига тортиш ҳаракатларидан тўхтагани йўқ. Улар ўз мақсадларига эришиш учун таъсир ва босим ўтказишнинг барча шаклларини қўлламоқдалар. Жумладан, Марказий Осиё мамлакатларининг ўзаро иқтисодий интеграциялашув жараёнига тўсқинлик қилиш, уларда ўзаро бир-бирларидан норозилик кайфиятини уйғотиш каби мафкуравий таъсир ўтказиш ҳолатлари содир бўлаётганлигини таъкидлаш мумкин.

Бу мақсадда минтақада тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, маданий, маърифий алоқаларни издан чиқариш, дўст ва биродар давлатлар, халқлар ва миллатлар ўртасига

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид. барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. - Т., 1997 й., 20-21-бетлар.

низо солиш, кескинлик ўчоқларини келтириб чиқариш учун турли ғоявий, диний ва мафкуравий воситалар ишга солинмоқда. Айниқса, Марказий Осиё халқларининг дунёқараши ва маънавиятида ислом динининг мустаҳкам ўрин эгаллаганидан фойдаланиб, уларга исломий «сабоқ» бериш, исломни қайта тиклаш байроғи остида минтақада диний экстремизм ва фундаментализмни кенг тарқатиш борасида олиб борилаётган кўпорувчилик ҳаракатлари кучайди.

Маълумки, «фундаментализм», «экстремизм», «терроризм» каби тушунчалар жамиятда қабул қилинган қонун-қоидаларга мос келмайдиган ва уларга зид бўлган ғоялар ҳамда улар асосидаги ҳаракатларни ифодалайди. Қандайдир бир йўналишни бузиб талқин этган ҳолда сиёсий мақсад кўювчи ҳаракат экстремизмга олиб келади. Экстремизм қандай номланган ёки қандай кўринишга эга бўлмасин, унинг асосий мақсади жангари гуруҳларни шакллантириш орқали ҳокимият тепасига келишдан иборат. Худди шундай «фундаментализм», «терроризм» каби сўзлар ҳам том маънода ҳокимият ёки бирор бир ғаразли мақсадлар учун курашувчи ижтимоий-сиёсий гуруҳ ва оқимларга тегишлидир.

Масалан, «фундаментализм» атамаси аслида христиан дини билан боғлиқ ҳолда шаклланган. Унинг биринчи бор расмий кўлланиши 1908 йили АҚШнинг Калифорния штати протестантлари тузган «Христиан динининг фундаментал тушунчалари конференцияси»га (The Conference on Cristian Fundamentalism) тегишли бўлиб, қуйидагича асосий 5 ақидани ифодалайди:

- Иисуснинг бокира аёлдан дунёга келгани;
- унинг инсоният гуноҳларини оқлаш учун қурбон бўлгани;
- жисман қайта тирилиши;
- ер юзига жисмонан иккинчи бор келиши;
- китобнинг муқаддаслиги ва уни дастлабки соф холига қайтариш.

Диний экстремизм ўзининг икки хусусияти билан ажралиб туради:

- уларнинг ақидаларига кўра, гўё барча ҳозирги замон муслмон жамоалари исломий тусларини йўқотганлар ва жоҳи-

лия (исломдан аввалги) асри жамиятларига айланганлар. Бундай ёндашув ҳукумат ва унинг олиб бораётган сиёсатини таъкид қилишга «асос» бўлиб хизмат қилади;

– улар гўё фақат «ҳақиқий» мусулмонлар, яъни уларнинг ўзлари ҳокимиятга келгач, барпо бўлажак «исломий тартибни» ўрнатиш учун кескин ва агрессив ҳаракат қилиш зарур деб ҳисоблайдилар.

Аслида «фундаментализм» ва «экстремизм» ғояларининг Марказий Осиёга кириб келишидан кўзланган мақсад – диннинг кадриятларини қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита сифатида фойдаланиш орқали минтақада беқарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, охир-оқибат эса ҳокимиятни қўлга киритишдир. Бу уринишларда тузатиб бўлмас фожеаларга олиб келиши мумкин бўлган, тарих саҳифасида қолиб кетган халифаликни тиклаш ғоясига ҳам зўр берилмоқда. Ана шу йўлда ислом фундаментализми вакиллари, ҳатто диний эътиқод даражасида, инсон қалби маънавий бойлигининг ажралмас қисми бўлган миллий ўзига хосликни «қурбон» қилиш ғоясидан ҳам тоймаяптилар.

Айнан ана шу ҳатти-ҳаракатлар бугунги кунда ўз обрўсидан бутунлай маҳрум бўлган марксизм-ленинизм таълимоти эслатиб туради. Масалан, Россияда марксистларнинг энг жангари оқими – большевиклар, миллати ва ирқидан қатъий назар, дунёда яшаётган барча халқларни бирлаштириш ғояларини илгари суриб, террор йўли билан ҳокимиятни қўлга киритган эдилар. Уларнинг асосий фожеаларидан бири ҳам миллий омилнинг ва тадрижийликнинг аҳамиятини тан олмаганларида эди. Шунинг учун ҳам улар тарихда зўравон экстремистик ғоялар соҳиби сифатида ном қолдирдилар.

Бугун диний экстремизм ва фундаментализм томонидан Марказий Осиёда олиб борилаётган қўпоровчилик ва террористик ҳаракатлар ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда.

Диний экстремизм ва фундаментализмнинг минтақамиз, хусусан мамлакатимиз тараққиётига хавф туғдираётганлигини Президентимиз теран англаб, бу қандай даҳшатли оқибат-

ларга олиб келиши мумкинлигидан ҳаммамизни огоҳ қилган эди. Тошкентда февраль фожеалари содир этилмасдан икки йил олдин Президент И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли фундаментал асарида шундай ёзган эди: «Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуктаи назардан қараганда, бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий ташвиш туғдирмоқда»¹. Бу фикр ҳақиқат бўлиб чиқди. Экстремистлар 1999 йилнинг 16 феврилида ўзларининг қора ниятларига эришиш мақсадида Тошкентда қўпуровчиликни амалга оширдилар. Бу қўпуровчилик ҳаракатлари орқасида катта кучлар борлиги аён.

Агар Ўзбекистонда душманларимиз мўлжаллаган мақсадлар амалга ошса, бу нафақат бизда, балки бутун минтақа давлатларида ҳам жуда катта сиёсий ўзгаришларнинг содир бўлишига сабаб бўлиши, минтақавий интеграция жараёнларига ўзининг улкан салбий таъсирини ўтказиши мумкин. Террористларнинг амалга оширган қўпуровчилик ҳаракатлари кўзлаган мақсадига етмади ва етолмайди ҳам.

Ўзларини ислом динининг «ҳимоячилари» деб кўрсатишга уринаётган террористларнинг асл нияти чинакам исломий қадриятларни тиклаш эмас, балки ҳокимиятни қўлга киритиш, Марказий Осиёдаги мамлакатларни ўзлари ташлаган йўлдан қайтариш ва бутун минтақада ўз ҳукмронлигини ўрнатиш эди. Аслида, мустақиллик йилларида мамлакатимизда ҳақиқий исломий қадриятларимиз тикланди ва бу йўналишда изчиллик билан катта ишлар амалга оширилмоқда. Динимизнинг халқимиз маънавиятининг ажралмас қисмига айланганлиги Президентимизнинг қуйидаги фикрларида ўз аксини топган: «Биз ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айри ҳолда асло тасаввур қилолмаймиз. Диний қадриятлар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзлгимизни йўқотамиз.

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. 34-бет.

Халқимизнинг минг йиллик тарихини, бугунги маънавий ҳаётини, дину диёнатимизни мухтасар ифодалаб айтиш мумкинки, Оллоҳ бизнинг қалбимизда, юрагимизда»¹.

Марказий Осиё минтақасидаги мафкуравий жараёнлар тизимида Афғонистонда давом этаётган фуқаролар уруши ҳам алоҳида ўрин эгаллаб турибди. *Йигирма йилдан буён давом этиб келаётган ҳарбий можаролар оқибатида умуминсоний цивилизациядан узилиб қолган Афғонистон ҳудуди халқаро террорчилик ва диний экстремизм, қурол-яроғ ва гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ўчоги бўлиб қолди. Бу эса турли зарарли гоъларнинг террорчилик, таҳдид ва таҳлика йўли билан бутун минтақага ёйилиш хавфини тугдирмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимиз бу хавфнинг олдини олиш зарурлигига жаҳон ҳамжамиятининг эътиборини қаратмоқда.*

Шу маънода Ўзбекистон Президенти томонидан олға сурилган «Туркистон – умумий уйимиз» гоъсининг амалий аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Шунинг билан бирга Президентимиз таъкидлаганидек, «...Марказий Осиё мамлакатларининг тинчлиги ва барқарорлигига, мазкур минтақада яшовчи халқларнинг хавфсизлигига дахл қилувчи тажовузларнинг олдини олиш ва бартараф этиш борасидаги ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш зарур. Уларнинг бу йўлдаги саъй-ҳаракатлари, имкониятлари ва салоҳиятларини мувофиқлаштириш ва бирлаштириш айниқса муҳимдир»².

Минтақада хавфсизликни таъминлашнинг асосий шarti – Афғонистонда давом этаётган фуқаровий урушни тўхтатиш, у ерда тинчликни таъминлашдир. Чунки бу заминда давом этаётган уруш натижасида наркотик моддаларни ноқонуний йўл билан минтақа мамлакатларига олиб ўтиш, қуролларни ғайриқонуний йўл билан тарқатиш, террорчилик ҳаракатларини авж олдириш содир бўлмоқда.

¹ Ислом Каримов. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. «Туркистон-пресс» ахборот агентлиги муҳбирининг саволларига жавоблар. Халқ сўзи, 1999 йил 6-март.

² Ислом Каримов. Озод ва обод Вақан, эркин ва фаровон ҳаёт – инновард мақсадимиз. Тошкент, Ўзбекистон, 2000 й., 36-бет.

Умуман, Афғонистонда давом этаётган ҳарбий можароларни сиёсий йўл билан ҳал қилиш ғояси Марказий Осиё минтақасида хавфсизликни таъминлашга қаратилган. Албатта, бошланган ана шу ижобий ҳаракатни давом эттириш, унга мафаатдор бўлган давлатларни фаоллаштириш бугунги куннинг шу соҳадаги долзарб вазифаси бўлиб қолмоқда.

Хуллас, бугунги кунда хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этиш минтақадаги барча мамлакатларнинг истиқболини ҳам бир қадар белгилаб беради. Шунинг билан бирга бу – минтақада яшаётган халқларнинг азалий қон-қариндошлиги, ҳамкорлиги ва маънавий – руҳий яқинлигини мустаҳкамлашда ҳам ута муҳим аҳамиятга молик масала бўлиб қолаверади. Худди шунингдек, минтақага қарши қаратилган мафкуравий таъсирларга қарши курашни кучайтиришда умумминтақавий бирликни мустаҳкамлашнинг аҳамияти ҳам ошиб бораверади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Бугунги кунда геополитик мақсадлар қайси шаклда намоён бўлмоқда?
2. «Мафкуравий сиёсат»нинг мазмун-моҳияти нимадан иборат?
3. Минтақамизга қандай тажовузкор мафкуралар таъсир қилишга уринмоқда?
4. Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш учун нималарга эътибор қаратиш керак?

Реферат мавзулари

1. Ҳозирги дунёдаги геополитик мақсадлар ва мафкуравий сиёсат.
2. Жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга интилишлар.
3. Марказий Осиё минтақасидаги мафкуравий жараёнлар.
4. Минтақада тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш зарурати ва унинг шартлари.

Туртинчи қисм

ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ ВА МАФКУРАВИЙ МУАММОЛАР

6-мавзу: ЎЗБЕКИСТОНДА БАРПО ЭТИЛАЁТГАН ЖАМИЯТ ВА ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ

XX аср охирида халқимизнинг асрий орзулари рўёбга чиқди, Ўзбекистон мустақилликка эришди. Мамлакатимиз жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзосига айланди, янги жамият қуриш учун туб ўзгариш ва ислохотлар амалга оширила бошланди.

Ватанимизда бугун қандай жамият барпо этилмоқда, унинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий асослари нималардан иборат бўлади? Президент Ислон Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интилоқда» китобида бу саволларга тўлиқ жавоб берилган. Бу олижаноб мақсадлар жамият ҳаёти барча соҳаларига дахлдор кўпдан-кўп сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий вазифаларни амалга оширишни тақозо этади.

Биз қандай жамият барпо этмоқдамиз? Барпо этилаётган жамиятнинг маъно-моҳияти, афзалликлари ҳақида фикр юритар эканмиз, аввало бу мустақиллик берган улкан имконият эканини ҳис этамиз. Мустақиллик ўз тақдиримизни ўзимиз белгилаш имконини берди. Истиклол туфайли тарихий, миллий ва ахлоқий қадрият ҳамда анъаналаримиз, муқаддас динимиз қайта тикланди. Мамлакатимиз сарҳадлари ва суверенитетини ҳимоя қилишга қодир бўлган янги миллий армия тузилди, давлат хавфсизлиги ва жамоат тартибиди сақловчи мутлақо янги асосдаги тизим яратилди.

Истиклол йилларида эришган энг катта ютуғимиз умумий хонадонимизда қарор топган тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир.

Бу даврда Ватанимиз манфаатларига мос ташқи сиёсат ишлаб чиқилди ҳамда дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари,

нуфузли халқаро ташкилотлар билан ташқи иқтисодий алоқалар ўрнатилди.

Ўтган давр мобайнида шаҳар ва қишлоқларимиз қиёфаси ўзгариб, юртимиз обод ва кўркем бўлди. Мулкдор ва тадбиркорларнинг жамиятдаги ўрни ва нуфузи мустаҳкамланди. Йирик иншоотлар, корхоналар, завод ва фабрикалар қад кўтаргани, ёқилғи ва ғалла мустақиллигига эришилгани, иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар юз бергани, макроиқтисодий барқарорликка эришилгани, барча-барчаси мустақил Ўзбекистон тараққиётининг аниқ натижаларидир.

Энг муҳими, истиқлол туфайли одамларнинг тафаккури ва ҳаётга муносабати ўзгариб бормоқда, уларнинг давлатимиз буюк келажагига бўлган қатъий ишончи кучаймоқда.

Буларнинг ҳаммаси янги жамият барпо этишда олижаноб ва масъулиятли ишда халқимиз таянадиган асосий ютуқлардир. Аммо пировард мақсадларга етиш учун мамлакатимизда бошланган ислохотларни изчил давом эттириш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт йўлида янада фаол ва фидойий бўлишимиз лозим.

Миллий истиқлол ғояси халқимизни ана шу мақсад атрофида бирлаштириб, улуг ишларга сафарбар этадиган, бизга таянч ва кўмак бўладиган маънавий мезондир.

Мустақиллик йилларида шаклланиш йўлига кирган миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг асрий анъана ва қадриятларини, миллий ўзлигимизни ўзида мужассамлаштириб, уларни умуминсоний қадриятлар, дунё цивилизацияси ютуқлари ҳамда илғор, тараққийпарвар ғоялар билан бойитиб, мамлакатимиз ўз олдига қўйган эзгу-мақсад ва вазифаларни аниқ-равшан акс эттиради. Унинг воситасида ҳар бир ватандошимиз, биз қандай жамият, қандай давлат, қандай тузум барпо этмоқдамиз, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий асослари нималардан иборат, деган саволларга жавоб топа олади.

Давлатимиз раҳбари Исрол Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон буюк келажак сари», «Ўзбекистон XXI асрга интилоқда» каби асарларида ҳамда кўплаб маъруза ва нутқларида Ўзбекистон халқи қан-

дай мақсад сари интилаётгани, қандай жамият барпо этгани илмий асосда кенг ва атрофлича ёритиб берилган.

Айниқса, Президентимизнинг «Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда» асарида мустақил тараққиёт йилларида орттирилган тажрибаларга таянган ҳолда, собиқ совет тузумининг оғир асоратларига қарамай, юртимиз катта ривожланиш йўли, Ўзбекистон янги асрга қандай режалар билан кириб бораётгани асосланади. Юртимизда маъно-моҳиятига кўра бутунлай янги жамият барпо этиш ва ХХІ асрнинг дастлабки йилларига мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг устувор йўналишлари кўрсатиб берилган.

Бизнинг бош стратегик мақсадимиз – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамият барпо этишдир. Бозор иқтисодиёти, энг аввало, кўпмулкчиликка ва улар ўртасидаги рақобатга таянади. Унда мулкнинг барча қонуний шакллари тенг ҳуқуққа эга бўлиб, бу ҳуқуқ давлат томонидан қафолатланади. Иқтисодий тараққиётни бозордаги талаб ва таклиф йўлга солади ва бошқара бошлайди. Уни марказдан туриб бошқаришга, маблағ ва фондларни режали тақсимлашга ҳожат қолмайди. Собиқ социалистик мамлакатларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, марказдан туриб бошқариладиган режали иқтисодиёт охир-оқибатда барибир таназулга юз тутати.

Кўпмулкчиликка асосланган бозор иқтисодиётини жорий қилиш орқали юртимизда яшайдиган барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъий назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги каби қафолатланган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш– давлатимиз сиёсатининг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Лекин бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш ва уларни амалда жорий қилишнинг тайёр андозаси йўқ. Бу борада биз ҳатто жаҳондаги энг юксак ривожланган мамлакатлар тажрибасини ҳам кўр-кўрона қўллай олмас эдик. Чунки бизнинг мамлакатимиз иқтисодиётининг таркибий тузилиши, қазилма бойликлари ва иқлим шароити, табиий ресурслари, халқимизнинг

менталитети, аҳоли таркиби ва ўсиши бирор мамлакатникига айнан ўхшамайди. Бошқа давлатларда яхшигина самара берадиган тараққиёт модели бизда ҳеч қандай натижа бермаслиги ёки аксинча, инқирозни янада чуқурлаштириши мумкин эди. (Масалан, айрим ҳамдўстлик мамлакатларининг шок терапияси усулини қўллаб, қийин аҳволга тушиб қолганини эсланг).

Шу боис халқимиз иродаси билан танлаб олинган ва ўзимизга мос ривожланиш бу – ижтимоий ларзаларсиз, инқилобий сакрашларсиз, тадрижий тарзда олға боришни тақозо этадиган йўлдир.

Танлаб олинган бу йўл, ҳамда унга хос миллий истиқлол ғоясининг *стратегик мақсадлари жамият ҳаётининг барча соҳаларига дахлдор бўлган қуйидаги бир қатор вазифаларни амалга оширишни тақозо этади.*

Сиёсий соҳада:

Жамият ҳаётини демократлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш, унинг изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш— мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислохотларнинг энг асосий йўналишидир.

Биринчидан, мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, унда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш. Миллий истиқлол ғоясининг сиёсий соҳадаги хусусиятларининг моҳияти ана шуларда намоён бўлади.

Бинобарин, сиёсий ҳаётни эркинлаштиришнинг асосий шартларидан бири халқнинг сиёсий онгини ўстириш, унга демократик эркинликларнинг маъно-моҳиятини тўғри тушуниб олиш ва ўзлаштиришга имкон яратишдан иборатдир.

Ижтимоий тараққиётга интилаётган, сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш йўлидан бораётган ҳар қандай жамият ҳуқуқий маданияти юксак, озод ва эркин шахсни тарбиялашга интилади. Зеро, шундагина *демократия, фикр ва виждон эркинлиги, плюрализм ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга амал қилиб яшаш тамойили жамият ҳаётининг асосий мезонига айланади.* Чун-

ки демократиянинг ижодкори, амалга оширувчиси, ривожлантирувчиси – инсондир. Демократия – фақат халқ ҳокимияти бўлиб қолмай, у айти пайтда ҳар бир инсон, ҳар бир жамоа ва бутун халқнинг ўз мамлакати келажаги, ўз тақдири олдидаги масъулияти ҳамдир.

Иккинчидан, жамиятимиздаги турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни шакллантириш, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик тамойилини қарор топтириш. Мазкур жиҳатлар миллий истиқлол ғоясининг сиёсий соҳадаги ўзига хос тамойилларини ифодалайди.

Мулкчиликнинг ранг-баранг шакллари қарор топаётгани, улар тенг ҳуқуқлилигининг давлат томонидан кафолатланаётгани жамиятнинг ижтимоий-табақавий таркибини ўзгартирмоқда. Бугун янги ижтимоий қатлам ва гуруҳлар – сармоядорлар, тадбиркорлар ва урта синф вужудга келмоқда. Мулк шакллари хилма-хиллиги ва ижтимоий табақаланиш жараёнига мос ҳолда турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ҳамда ҳаракатлар ҳам пайдо бўлмоқда. Мамлакатимизда кўппартиявийлик тизимининг шаклланиши бунинг яққол далилидир.

Ҳозирги ўтиш даврида мулкчиликнинг нодавлат шакллари ва сиёсий партиялар ҳали мустаҳкам оёққа туриб олгани йўқ. Лекин, улар кундан-кунга кучга тўлиб ўз мавқеларини ошириб бормоқда.

Шу маънода. Президентимиз Ислоҳ Қаримовнинг қуйидаги мулоҳазаси муҳим аҳамиятга эга: «Шунга эришиш керакки, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳити қарор топиши даркор. Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равшан ҳаракат дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партиянинг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлари ўз ифодасини топиши лозим»¹.

¹ Ислоҳ Қаримов. «Озод ва обод Ватан, эркин фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз». Тошкент, «Ўзбекистон». 2000 й., 7-бет.

Турли манфаатлар, карама-қарши куч ва ҳаракатлар мувозанатини таъминлайдиган маънавий омил бу – миллий ғоядир. У ижтимоий гуруҳлар манфаати ва мафкурасидаги умумийликни, яъни умуммиллий манфаатларни ва ягона олий мақсадни акс эттирувчи ғоядир. У миллатнинг жипслигига, консолидациясига хизмат қилувчи маънавий кучдир. Шу боис мамлакатимиз мустақиллиги, келажак тараққиётимиз уни халқимиз онгига мунтазам ва босқичма-босқич сингдириб боришни тақозо этади.

Учинчидан, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниши тамойилга қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқариш учун зарур имкониятларни ишга солишни тақозо этади.

Бу – мамлакатимизда демократия тамойилларига асосланган, ҳеч қандай сиёсий кучнинг субъектив хоҳиш-иродасига қарам бўлмасдан ишни фаол ташкил қиладиган, ўз моҳиятига кўра, жамиятнинг олга силжишига халақит бераётган иллат ва асоратларни бартараф этишга қодир бўлган самарали тизимни шакллантириш демакдир.

Мустақиллик бу – ҳуқуқ, ҳуқуқ эса – масъулият ёки, бир сўз билан айтганда, мустақиллик – масъулият. Мана шу боғлиқликни, айниятни оддий фуқародан тортиб, масъул ходимларгача теран англаб, ўз фаолиятини ана шу асосда юритиши мақсадга мувофиқдир.

Тўртинчидан, маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолият доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич ўтказиб бориш, нодавлат ва жамоат тузилмаларининг ҳуқуқи ва нуфузини оширишни кўзда тутадиган «**Кучли давлатдан – кучли жамият сари**» концепциясини амалга ошириш.

Бу – одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаолиги юксалиб боргани сари, давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органла-

рига босқичма-босқич утиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши, уларга кўпроқ ҳуқуқлар берилиши демакдир.

Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш жараёнида жамиятни бошқариш борасидаги вазифа-функциялар икки йўналишда қайта тақсимланиб боради. Биринчиси – давлат марказий идораларининг айрим ҳуқуқ ва вазифалари маҳаллий ҳокимиятлар зиммасига ўтказилади. Шу тариқа маҳаллий ҳокимиятнинг ҳуқуқ ва масъулияти оширилади.

Иккинчиси – жамоат ташкилотларининг ҳуқуқи ва масъулиятини ошириш, давлат зиммасидаги ваколатларнинг бир қисмини улар зиммасига ўтказиш. Бунинг учун Конституция ва қонуни доирасида фаолият кўрсатадиган жамоат, яъни нодавлат ва ноҳукумат ташкилотларининг тармоғини кенгайтириш зарур.

Нодавлат, жамоат ташкилотларининг кўпайиши, уларнинг кундалик ҳаётимиздаги аҳамияти ортиб бораётгани, фуқаролик жамияти асослари тобора мустаҳкамланиб, ривожланаётганидан далолат беради. Айнан шундай ташкилотларнинг фаоллиги ва масъулиятининг ортгани, фуқароларнинг онги ва тасаввурини да, кундалик ҳаётида улар тобора кўпроқ иштирок этаётгани «Кучли давлатдан – кучли жамият сари» концепциясини ҳаётга татбиқ этишнинг муҳим шартини ва шаклидир. «Кучли жамият» тушунчасининг моҳияти шундан иборатки, халқ жамоат ташкилотлари орқали давлат идоралари фаолиятини назорат қилади, уларнинг ўз вазифалари ва жамият олдидаги бурчларини тўғри ва самарали бажаришига таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда барпо этилаётган жамият ана шундай кучли жамият бўлади. Унинг сиёсий тузуми – демократик, ҳуқуқий давлат бўлса, ижтимоий тузуми – қонуни устувор бўлган фуқаролик жамиятидир.

Бешинчидан, *давлатнинг ислоҳотчилик вазифаларини демократик талаблар асосида, халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос ҳолда амалга оширадиган истеъдодли, изланувчан, чуқур билимли ва юксак малакали, Ватанга, она заминимизга садоқатли ёш кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва янгилашга имкон берадиган тизимни такомиллаштириш. Бу – ҳеч қайси замонда осонликча ҳал бўлмайдиган,*

одамларнинг тафаккури ва дунёқараши ўзгаришини тақозо этадиган, одатда субъективизм, манфаатпарастлик, уруг-аймоқчилик каби кўп-кўп иллатларни бартараф этиш, жамиятни тубдан янгилашни талаб қиладиган жараёндир.

Давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий сиёсатининг қанчалик тўғри ва самарали амалга оширилиши кўп жиҳатдан турли бўғиндаги ташкилотчи—ижрочиларга боғлиқ. Уларнинг касбий тайёргарликлари қанчалик баланд бўлса, ўз вазифаларини қанчалик ҳалол ва виждонан бажарса, ишлар шунча олға кетади, кундалик муаммолар тезроқ ҳал бўлади.

Ватанпарварлик ва миллий ғояга содиқлик раҳбарнинг фаолиятини, изланишларини юксак маъно-мазмун билан тўлдиради. У йўлида учрайдиган қийинчиликларни, баъзи бир омадсизликларни психологик жиҳатдан осонроқ енгади, тушкунликка тушмайди, ютуқлардан эсанкирамайди. У ўз фаолиятига ва жамоаси эришган ютуқларга доимо энг юксак мезонлар билан ёндашиб, унга танкидий баҳо беради. У энг илғор тажрибаларни кўзлаб иш юритади, уларни жамоаси фаолиятида жорий этишга уринади. Ватанпарварлик ва миллий ғояга содиқлик унинг кучига куч, ақлига ақл, ташаббусига ташаббус қўшади, уни ҳақиқий фидойига айлантиради.

Бу турли бўғин раҳбарларининг кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш борасидаги ўзбошимчаликларининг, ноҳолиликларининг кўп жиҳатдан олдини олади ёки кадрларни уларнинг ўзбошимчалигидан, турли тасодифлардан муҳофаза қилади. Ошкоралик тамойилини қўллаш, баъзи соҳаларда конкурстанлов асосида лавозимга тавсия этиш, танланаётган мутахассис ҳақида жамоанинг фикрини ўрганиш ва шу каби тадбирлар ҳам кадрлар танлаш механизмини такомиллаштиришга, бинобарин, янги жамият куришни тезлаштиришга хизмат қилади.

Иқтисодий соҳада:

Иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан амалга ошириш ва олиб борилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини янада ошириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўлидаги мав-

жуд тўсиқларни бартараф этиш – бу соҳадаги ўзгаришларнинг асосий йўналишларидир. Мазкур ўзгариш ва йўналишлар миллий истиқлол ғоясининг иқтисодий соҳадаги хусусият ва тамойилларини белгилайди. Бунда бир қатор вазифалар амалга оширилади.

Биринчидан, иқтисодиётни эркинлаштиришдаги бош вазифа – энг аввало, давлатнинг бошқарувчилик вазифаларини – функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига, биринчи галда, хусусий бизнес фаолиятига ара-лашувини чеклаш.

Бу – хусусий бизнесга, умуман, иқтисодий фаолиятнинг бозорга хос механизмларига кўпроқ эркинлик бериш, бунинг учун тегишли ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатларни яратиш, институционал ўзгаришлар, молия ва банк тизимини ислоҳ этишни янада чуқурлаштириш, ривожланган бозор инфратузилмасини барпо этиш, рақобат муҳитини шакллантиришга асосий эътиборни қаратиш демакдир.

Иккинчидан, хусусийлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва бу борада ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириш, бу жараёнга тармоқларнинг асосини ташкил қилувчи йирик корхоналарни жалб этиш.

Бу – хусусий мулкнинг миқёси ва улуши узлуксиз ортиб борадиган кўпукладли иқтисодиётни ривожлантириш, жамиятда мулкдорларнинг кўпчиликни ташкил этишига эришиш орқали ижтимоий ҳаётдаги барқарорлик ва фаровонликни кафолатлаш демакдир.

Хусусийлаштиришнинг асосий мақсади, бир томондан, мулкчиликнинг турли нодавлат шакллари ривожлантириб, улар ўртасида ҳақиқий рақобатни вужудга келтириш бўлса, иккинчи томондан, мулкдорлар сонини, айниқса банд аҳоли таркибидаги яқин келажақда кўпчиликни ташкил этадиган ўрта синфни қарор топтиришдан иборат.

Учинчидан, иқтисодиётга хориж сармоясини, аввало, бевосита йўналтирилган сармояларни кенг жалб этиш учун қулай ҳуқуқий шарт-шароит, кафолат ва иқтисодий омилларни янада кенгайтириш.

Бу – салоҳиятли хорижий шериклар билан фаол ҳамкорлик қилиш, улар билан бирга замонавий, халқимиз эҳтиёжига мос, дунё бозорида рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни амалга ошириш демакдир.

Чет элликларга ўзларининг корхоналарини очишга, маълум шартлар асосида ер ости бойликларини қазиб олишда иштирок этишларига рухсат берилаётгани ҳам бу борада олиб борилаётган ишлар сирасига киради.

Мамлакатимизда сифатли, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш қанчалик кўпайса, халқимизнинг моддий эҳтиёжлари шунчалик қондирилади, турмуш фаровонлиги ўсади, давлатимизнинг иқтисодий қудрати ошади.

Тўртинчидан, мамлакат, экспорт салоҳиятини ошириш, унинг халқаро меҳнат тақсимотида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли шартлар асосида иштирок этиши, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимига кенг кўламда интеграциялашувини янада кучайтириш. Бу – Ватанимизнинг дунё бозоридаги ўрни ва нуфузини, фуқароларимизнинг ўз юрти иқтисодий салоҳияти ва қудрати билан фахрланиш тўғриси юксалтириш демакдир.

Мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш бевосита жаҳон бозорида харидоргир, рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ.

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатда унинг экспорт салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор берилмоқда. Маҳсулот сифати ва нархининг маъқуллиги билангина жаҳон бозоридаги мавқени мустаҳкамлаб олиш, доимий шериклар ва харидорлар топиш мумкин. Шундан кейингина халқаро меҳнат тақсимотида тенг ҳуқуқли иштирок эта оламиз. Лекин мамлакатимиз экспорт салоҳиятини ошириш учун нафақат анъанавий маҳсулотлар ҳажмини кўпайтиришимиз, балки илгари Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмаган маҳсулотларни ўзлаштириб, экспорт қилишга эришмоқ лозим. Бизда эса бундай имконият юксаклигини қисқа муддатда автомобилсозлик саноати вужудга келгани, автомобилларимизни хорижга сотаётганимиз ва шунга ўхшаш бошқа мисоллар кўрсатиб турибди.

Бешинчидан, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш.

Бу – бой табиий захираларимиз, интеллектуал ҳамда илмий-техникавий салоҳиятимиздан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, иқтисодиётда мукамал технологик жараённи ўз ичига оладиган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хом-ашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватлар етакчи ўрин тутишини таъминлаш, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ўрнини кучайтириш, қишлоқда янги иш ўринларини яратиш демакдир.

Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий ўзгаришлар бир печа йўналишда амалга оширилмоқда:

1. Иқтисодиётнинг мулкчилик асослари ривожлантириляпти. Турли мулк шакллари вужудга келтирилди ва такомиллаштирилмоқда. Юқорида бу ҳақда гапирилган эди.

2. Тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналар тармоғи кенгайтирилмоқда, янгилари қурилмоқда.

3. Кичик ва ўрта бизнес корхоналари тизими шакллантирилди ва жадал ривожлантирилмоқда.

4. Бозор инфратузилмаси вужудга келди. Тадбиркорларга ва аҳолига ранг-баранг иқтисодий, молиявий, ахборот-реклама, ҳуқуқий ва илгари ўзимизда бўлмаган бошқа хизмат турлари кўрсатилмоқда. Бу тармоқ ҳам кенгайиб, ўсиб, шакл ва мазмузини бойитмоқда.

5. Ўзбекистоннинг географик ўрни, геополитик хусусиятлари транспорт ва коммуникация масалаларига жиддий эътибор қаратишни талаб этмоқда.

Ижтимоий соҳада. Жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга ошириляётган, бозор муносабатлари устувор бўлиб бораётган ҳозирги шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритиш тараққиётимизнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб қолаверади. Бу эса миллий истиқлол ғоясининг ижтимоий соҳадаги тамойилларини белгилайди, уларнинг амалга ошишига хизмат қилади.

Кучли ижтимоий сиёсат деганда, халқ тўғрисида – ҳар бир ижтимоий гуруҳ, қатлам, табақа, ҳар бир фуқаро, ёшу кекса, эркагу аёл – барча-барча юртдошларимиз тўғрисида ғамхўрлик қилиш, ислохотларни, иқтисодий тадбирларни халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда ўтказиш, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, маданият, илм-фан соҳаларига эътиборни су-сайтирмаслик тушунилади. Президент Ислом Каримовнинг ислохотлар ислохотлар учун эмас, халқ учун, унинг турмуш фаровонлиги ўсиши, муносиб ҳаёт кечириши учун, деган хулосаси кучли ижтимоий сиёсат ўтказишнинг маъно-мазмунини ташкил этади. Бу – давлатимиз сиёсатининг инсонпарварлик моҳиятидан келиб чиқади.

Янги жамиятни барпо этиш жараёнида ижтимоий йўналтирилган кучли сиёсатни давом эттиришга қаратилган қуйидаги тадбирлар ўтказилади.

Биринчидан, *халқ моддий фаровонлигини босқичма-босқич ва изчил ошириб боришни таъминлаш, юртдошларимизнинг муносиб ҳаёт кечириши ва камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш, аҳолини, энг аввало, унинг ёрдамга муҳтож қатламлари — болалар, қариялар, ногиронлар, ўқувчи ёшларни ижтимоий муҳофазалашнинг аниқ йўналтирилган механизмни янада такомиллаштириш.*

Иккинчидан, *халқимиз учун муқаддас қўргон ва маънавият бешиги бўлган оила, оналар ва аёлларимизнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини ошириш соҳасида олиб борилаётган ишларни изчил давом эттириш.*

Оила ҳар қандай жамиятнинг ҳам асосини ташкил этади. У қанча мустаҳкам, фаровон ва илғор бўлса, жамият шунчалик барқарор ва тараққийпарвар бўлади. Жамиятда амалга ошириладиган йирик лойиҳалар, туб ўзгаришлар агар улар оила асосларини ҳам мустаҳкамласа, такомиллаштира ёки жила курси, унга салбий таъсир кўрсатмаса муваффақиятга эришади.

Учинчидан, *фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги ва қонун ус-туворлигини, жамият манфаатлари ва аҳоли хавфсизлигини янада самарали кафолатловчи давлат тузилмалари фаолиятини такомиллаштириш.*

Тўртинчидан, келажаги буюк давлатни соғлом мафкурали, маънавий баркамол авлод барпо эта олишини назарда тутиб, комил инсонни тарбиялаш борасидаги ишларни истиқболда ҳам давлат сиёсати даражасида кучайтириб бориш ва умумхалқ ҳаракатига айлантириш.

Жамиятимиз ўз олдига қўйган олий мақсад – келажаги буюк Ўзбекистонни, озод, обод Ватанни яратиш ва умуман, ислохотларнинг тақдири охир-окибатда бугун шаклланаётган авлоднинг дунёқарашига, ижтимоий мўлжалларига, замонавий илм-фан ва касбларни эгаллашига, амалий ташкилотчилигига бевосита боғлиқ.

Шу боис ақлан етук, руҳан тетик ва соғлом, эркин ва танқидий фикрловчи, айна пайтда ижтимоий масъулиятни тўғри ҳис этадиган, муайян ҳунар-касбни эгаллаган баркамол авлодни тарбиялаш Ўзбекистонда янги жамият барпо этишнинг таркибий қисмига, асосий шарт-шароитига ва мақсадига айланди.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини бажариш бўйича қилинаётган ташкилий ишлар, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш борасидаги барча ишлар Ватанимизнинг келажакда жаҳон майдонида мустаҳкам ва нуфузли ўринни эгаллашидан, биз, бугунги ва келгуси авлод вакиллари ота-боболаримиздан мерос мана шу муборак заминда келажаги буюк давлат, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга кодир эканимиздан далолат беради.

Маънавий соҳада. Маънавий қадриятларимизни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бориш, ўзлигимизни чуқурроқ англаш, миллий гоя ва истиқлол мафкураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизни сохталаштириш, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишларга йўл қўймаслик – бу борадаги асосий вазифаларимиздир. Ушбу вазифалар миллий истиқлол ғоясининг маънавий соҳада намоён бўлишининг асосий тамойилларини белгилайди.

Янги жамиятни барпо этиш жараёнида, энг аввало, маънавий қадриятларни тўғри баҳолай олишни, сохта қадриятлардан

ёки тарихан эскирган, ўзидаги бунёдкорлик ва ижобий салоҳиятни сарфлаб бўлган кадриятлардан ҳақиқий ҳаётбахш кадриятни ажрата олишни ўрганиш лозим. Бирор бир кадриятга баҳо берилар экан, унинг мамлакатимиз мустақил тараққиётининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, эътиқодий ва ахлоқий асосларини қай даражада мустаҳкамлай олиши, халқимизнинг умумжаҳон ижтимоий тараққиётининг фаол субъектига айланишига хизмат қила олиши бош мезон бўлиши керак.

Мазкур тамойиллар миллий ғоямизнинг таркибий унсурларидир. Зеро, миллий истиқлол ғояси бутун жамият, бутун миллат, бутун ўзбекистонликлар учун хизмат қилади. Миллий кадриятларимизни баҳолаганда, уларнинг миллий ғояга нечоғлиқ мос эканини назарда тутамиз. Лекин биз баҳолаш жараёнида фақат алоҳида бир инсон, муайян ижтимоий гуруҳ, бирор бир этнос, манфаатни эмас, балки умуминсоний жамиятимиз, барча ўзбекистонликлар манфаатини назарда тутамиз. Шу боис, юқорида зикр этилган мезон ва тамойилдан фойдаланиб, маданий меросимизни ва бугун айрим ёт мафкуравий полигонлар томонидан тарғиб этилаётган баъзи ғояларни таҳлил этсак, уларда инсоннинг эркин ривожига, ўз орзу-интилишларига мос ҳолда яшашига, халқимизнинг психологияси, мақсад-муддаолари, Ватан манфаатлари ва замонавий тараққиёт талабларига мос келмайдиган унсурларни, ғояларни яхши пайқаб оламиз.

Янги жамиятни барпо этишда маънавий соҳада қуйидаги вазифаларни бажаришимиз лозим:

Биринчидан, *юртдошларимизни маънавий янгилашни ва ислохотлар жараёнининг фаол иштирокчисига айлантириш. Уларнинг куч ва салоҳиятини ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби эзгу мақсадларга хизмат қилдириш.*

Бу – маънавиятнинг куч-қудратидан эзгу мақсадлар йўлида самарали фойдаланиш, ижтимоий муносабатларни инсонийлик ғоялари асосида ривожлантириш демакдир.

Иккинчидан, *турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу-интилишларини уйғунлаштирувчи ғоялар – Ватан равнақи, юрт*

тинчилиги, халқ фаровонлиги – барча юртдошларимиз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш. Бу – кўппартиявийлик ва плюрализм тамойилларига амалда риоя қилган ҳолда миллий ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш демакдир.

Учинчидан, ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш борасидаги ишларни давом эттириш. Токи, бу дин халқимизнинг минг йиллик тарихи, бугунги маънавий ҳаётимизнинг ҳам асоси, мухтасар айтганда, Оллоҳ доимо қалбимизда, юрагимизда экани юртдошларимиз онгига сингиб борсин.

Шу маънода, буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанднинг «Дилинг – Оллоҳда, кўлинг – меҳнатда бўлсин» деган ҳикмати биз учун муҳим ҳаётий тамойил бўлиб қолаверади.

Тўртинчидан, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш борасидаги ишларни изчил давом эттириш, таълим-тарбия тизимини замон талаблари асосида муттасил такомиллаштириб бориш.

Бу – давлатимиз қудрати, мамлакатимиз келажаги билимли, доно ва маънавий баркамол кадрларга боғлиқ эканини чуқур англаган ҳолда фаолият юритиш демакдир.

Бешинчидан, Ўзбекистонда яшайтган барча миллат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одат ва анъаналарини ҳурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш.

Бу – кўп миллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида, уларнинг миллий ва диний мансублигидаги қатъий назар, ҳамжиҳатлик ва биродарлик туйғуларини кучайтириш, «Шу азиз Ватан – барчамизники» ғоясининг амалга ошишини таъминлаш демакдир.

У мамлакатимиз халқларини, миллатидан, динидан, тилидан қатъий назар, Ватан равнақи йўлида, янги жамият барпо этиш йўлида бирлаштирадиган миллий консолидацияни кучайтирадиган қудратга эга омилдир.

«Биз қандай жамият барпо этмоқдамиз» деган саволга, юқорида билдирилган фикрларни умумлаштириб, шундай жавоб бериш мумкин:

1. Биз барпо этаётган жамиятнинг моддий-иқтисодий негизини кўпмулкчиликка таянган, ижтимоий йўналтирилган, ички мувозанатга эришган бозор муносабатлари ташкил этади.

2. У, сиёсий тузумига кўра, кўп партиявийликка, фикрлар хилма-хиллигига таянган, қонуннинг ҳамма учун бир хилда экани ва устуворлиги таъминланган демократик, ҳуқуқий давлат бўлади.

3. Ижтимоий муносабатлар характериға, давлат ва ижтимоий институтлар, жамоат ташкилотларининг ўзаро таъсириға кўра, фуқаролик жамияти қурилади. Унда барча ижтимоий гуруҳлар, қатламлар ўртасида ижтимоий ҳамкорлик, барча миллатлар ва элатлар ўртасида тинч-тотувлик, умуммиллий муштараклик янада мустаҳкамланади.

4. Маънавий хусусиятларига кўра, бу жамият ўзида миллийликни умуминсонийлик билан уйғунлаштирган, барча илғор янгиликларға, ютуқларға очик, миллий маҳдудлик, миллатчилик ёки миллий номукамаллик туйғуларидан холи, эркин фикрловчи ва ижтимоий масъул фуқароларнинг эркин жамияти бўлади.

5. Демак, биз бозор иқтисодиётиға, қонун устуворлигига, ижтимоий ҳамкорликка, миллийлик ва умуминсонийлик тамойилларининг уйғунлигига асосланган демократик, янгиликларға очик, маърифатли фуқаровий жамият барпо этмоқдамиз.

Тараққиётнинг ўзбек модели. Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётбахшлиги тараққиётнинг ўзбек моделини амалға оширишда яққол намоён бўлади. *Ўзбекистон – улкан имкониятлар мамлакати. Бу заминда табиий бойликлар, унумдор ер, қудратли иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг муҳими, бу диёрда меҳнатсевар ва истеъдодли халқ яшайди.*

Ўзбекистон – ўзига хос мустақил тараққиёт йўлини танлаб олган давлат. Бу йўл жаҳонда ўзбек модели деб тан олинган ривожланиш йўлидир. Унинг рационал мағзи жамиятни инқилобий тарзда эмас, балки эволюцион – тадрижий равишда ислоҳ этишни назарда тутати.

Ўзбек моделининг асосчиси Ислоом Каримов раҳбарлигида амалга оширилаётган тараққиёт йўлининг кўпчилик бошқа миллий моделлардан фарқ қиладиган хусусияти шундаки, у фақат иқтисодий ривожланиш эмас, балки кенг маънодаги миллий тикланиш ва ижтимоий тараққиёт моделидир. Шу сабабдан, у иқтисодиёт билан бир қаторда давлат қурилиши, ижтимоий соҳа ва маънавиятни, жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олади.

Ўзбек модели тушунчаси, аввало, Ўзбекистоннинг мустақил миллий тараққиёти қандай бўлиши лозимлигини асослайдиган, уни муайян мақсадларга йўналтирадиган энг умумий назарий хулосалар ва мўлжаллар билан давлатнинг белгиланган мақсадларга эришишга қаратилган амалий сиёсатининг муштараклигини англатади (давлат сиёсати деганда, ҳокимиятнинг ҳар учала бўғини фаолияти назарда тутилмоқда).

Моделнинг амалий томони ҳам бир неча йўналишларга эга:

— ислохотларнинг ҳуқуқий базасини яратиш ва мустаҳкамлашга қаратилган сиёсат;

— давлатнинг назарий хулосаларни, мўлжалларни амалга ошириш юзасидан ташкилотчилик ишлари ва аниқ ижро механизминини ўзида акс эттирган фармонлар, қарорлар, мақсадли дастурларни (шу жумладан инвестиция дастурларини) қабул қилиши;

— амалдаги инвестиция сиёсати, солиқ сиёсати, молия-кредит сиёсати, иқтисодий-таркибий сиёсат, фонд бозорини, қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ва ривожлантириш, истеъмол бозорига таъсир кўрсатиш ва ҳоказо;

— фармонлар ва ҳукумат қарорлари моҳиятини одамларга тўғри етказиш, уларни бирлаштириш, уларда эски тузум инерциясини енгилшга қодир иродани шакллантириш борасида тарғибий-ташвиқий ва тарбиявий ишларни йўлга қўйиш.

Хўш, ўзбек моделининг асосий устувор хусусиятлари нималардан иборат? Ўзбекистон мустақилликка эришгач, нафақат иқтисодий тараққиёт масалаларини, балки миллий давлатчилик асосларини, миллий кадриятларини, халқнинг ўзли-

ги ва ғурурини қайта тиклаши, ривожлантириши, жамиятнинг ижтимоий-синфий тузилмасини тубдан янгилаши ва мустақиллик ғояларини амалга ошириш учун мутлақо янгича фикр-лаб, янгича иш юритадиган кадрларни тарбиялаш каби масалаларни ҳам ҳал этиши лозим эди.

Германия, Швеция, Япония, Жанубий Корея, Франция, Хитой каби мамлакатларнинг тараққиёт моделлари кўпроқ иқтисодий моделлар эди. Улар сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётни тубдан янгилашни назарда тутган эмас. Ушбу мамлакатларнинг бирортасида, иқтисодий ислохотлар даврида, миллий давлатчилиқни, маданий меросни ва она тилини тиклаш сингари масалалар ҳам долзарб бўлмаган (фақат Жанубий Кореяда давлат қурилиши муҳим аҳамият касб этган).

Шундай қилиб, ўзбек модели иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилиш билан бирга, давлат қурилиши, жамиятни демократиялаштириш, мулкдорлар синфини ва хусусан, ўрта синфни шакллантириш, ижтимоий-синфий тузилмани такомиллаштириш ва кадрлар тайёрлаш, маданий мерос ва маънавият билан боғлиқ жиҳатлари сингари бир қатор кенг қамровли ҳаёт соҳаларини қамраб олади. Бу унинг ўзига хос устувор хусусиятларидан биридир.

Истиклолнинг дастлабки йилларида Президент Ислом Каримов раҳбарлигида ислохотлар стратегияси ишлаб чиқилди. Бунда тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошдан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа жамиятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган қуйидаги беш тамойили вужудга келди:

Биринчи тамойил иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги. Иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага буйсундирилиши мумкин эмас. Ички ва ташқи иқтисодий муносабатлар мафкурадан холи бўлиши лозим.

1. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан холилиги ўзбек моделининг тамойили сифатида нафақат мам-

лакатда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг мазмуно-моҳиятини ақс эттиради, балки юртимиз иқтисодий ҳаётининг янгиликларга, илғор тажрибалар ва оқилона ташаббусларга очиқлигини ҳам кўрсатади.

Мазкур тамойил иқтисодий ривожланишда маънавиятнинг аҳамияти нечоғлиқ муҳим эканини, унинг нозик қирраларини очиб беради.

Иккинчи тамойил. Давлат – бош ислоҳотчи. У ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, янгила-ниш ва ўзгаришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчил-лик билан амалга ошириши лозим.

Ислом Каримов ўзбек моделининг мазкур тамойилини ил-мий асослар экан, қуйидагиларни таъкидлайди: «Ўтиш даври-да давлат халқ хўжалигининг, айниқса, унинг асосини, тизи-мини белгилайдиган тармоқларнинг фаолиятини қўллаб-қув-ватлаши, нарх-наволарни тартибга солиб туриши, шунингдек, бевосита ёрдам беришда имтиёзлар яратиши, бевосита ёрдам кўрсатиш йўли билан ана шу тармоқларга мадад бериши ло-зим»¹.

Бу сўзлар давлатнинг бош ислоҳотчи сифатидаги вазифаси нимадан иборат эканини асослаб беради ва айни пайтда турли ижтимоий гуруҳларнинг, нодавлат ва жамоатчилик ташкилот-ларининг, алоҳида шахсларнинг ислоҳотчилик ташаббуслари ва фаолиятлари чекланмаслигини, аксинча, давлат уларга ёр-дам беришини билдиради.

Учинчи тамойил. Жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги. Демократик йўл билан қабул қилин-ган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим.

Биринчидан, мазкур тамойил турли мулк шакллари-нинг тенг ҳуқуқий асосда ривожланишини таъминлайди. Мулкчилик шакллари ва хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муно-сабатлар, рақобат қатъий ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида тартиб-

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Тошкент, «Ўзбекистон», 1996.

га солинади. Иқтисодиётни бошқаришда ўзбошимчалик ва субъективизмга, турли иқтисодий зўравонликларга йўл қўймаслик учун зарур ҳуқуқий шарт-шароит вужудга келади. Иккинчидан, демократия ривожланади, аҳолининг сиёсий маданияти ва фаоллиги ошади. Фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги ривожли, мафкуравий плюрализм қарор топиши учун ҳуқуқий кафолат пайдо бўлади. Инсон ҳуқуқлари таъминланади. Ноқонуний имтиёзларга ёки аксинча, камситилишларга чек қўйилади. Учинчидан, алоҳида шахснинг, барча ижтимоий гуруҳ ва қатламларнинг манфаатлари тўлиқроқ ҳисобга олинади ва уларнинг яратувчилик имкониятлари, ижодий салоҳияти самаралироқ рўёбга чиқади. Жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамияти йил сайин ортиб боради. Фуқаролик жамияти шаклланади. Демак, қонуннинг устуворлиги тамойили, кенг маънода, Ўзбекистонда ижтимоий тараққиётга, жамият янгиланишига, инсон шахсининг юксалишига хизмат қилади.

Ўзбек моделининг мазкур тамойили ўзидан аввалги тамойил билан чамбарчас боғлиқ. Зеро, давлат бош ислоҳотчи сифатида ижтимоий барқарорлик, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартибнинг асосий кафили бўлади.

Тўртинчи тамойил. Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат юритиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда, аҳолини, айниқса кам таъминланган оилаларни, болалар ва кексаларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим.

Кучли ижтимоий сиёсатнинг таркибий қисмлари ва йўналишлари кўп. Улар ижтимоий таъминот, янги иш ўринлари яратиш, соғлиқни сақлаш, халқ таълими, маданият, спорт ва жисмоний тарбия соҳалари фаолиятини маблағ билан таъминлаш ва ислоҳ қилишдан тортиб, жинойтчиликка қарши курашиш, ҳуқуқ-тартибни таъминлашгача бўлган масалаларни қамраб олади.

Кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш ва аҳолининг турли қатламларини ижтимоий муҳофаза қилиш ўзбек моделининг

инсонпарварлик моҳиятини белгиловчи тамойиллардан бири-дир.

Бешинчи тамойил. Бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш. Бу иш ислохотларнинг ҳуқуқий асослари ва кафолатларини вужудга келтириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва унинг янгича иқтисодий тафаккурини шакллантириш билан бирга олиб борилиши лозим. «Фақат фармонлар, фармойишлар чиқариш билан бозор иқтисодиётини барпо этиб бўлмайди. У узоқ тарихий тараққиётнинг натижаси бўлиб, тегишли инфраструктурани ва ҳуқуқий асосни яратишнигина эмас, шу билан бирга, қадриятлар тизимида чуқур ўзгаришларни, хўжалик фаолияти ва амалий муносабатларни асослашни ҳам кўзда тутати»¹.

Ўзбекистонда айнан шундай йўл тутилди. Бундай сиёсат юритиш нафақат маблағлардан самарали фойдаланиш имконини бермоқда, шунингдек, одамларнинг сафарбарлигини оширмоқда, ижтимоий ларзаларнинг олдини олмақда, мулкчилик шаклларини босқичма-босқич ривожлантирмоқда.

Ушбу тамойиллар Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг асосини, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади. Уларнинг амалга оширилиши мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни, энг муҳими, бозор муносабатларини изчил жорий этишни таъминламоқда. Тараққиётнинг ўзбек модели халқимизнинг миллий давлатчилик анъаналари, қадриятлари ва менталитетига таянгани, айтилган вақтда, жамиятни ислоҳ этиш борасидаги дунё тажрибасининг илғор ютуқларига асослангани туфайли халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда. Хуллас, миллий истиқлол ғояси мамлакатимизда барпо этилаётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек модели билан узвий боғлиқдир. Мустақилликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш жараёнида бу ғоя халқимизни пировард мақсадлар йўлида

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Тошкент, «Ўзбекистон», 1996 йил, 315-бет.

уюштирувчи омил, ижтимоий фаолиятнинг маънавий мезони сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолаверади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ўзбекистонда қуриладиган жамиятнинг асосий тамойиллари нима-ларда намоён бўлади?
2. Тараққиётнинг ўзбек модели билан мафкуравий жараёнларнинг алоқасини қандай тушунасиз?
3. Мафкуравий тарбиянинг янги жамиятга керакли қайси жиҳатларини эътиборга олиш зарур?

Реферат саволлари

1. Ўзбекистонда қуриладиган жамиятнинг тамойиллари ва хусусият-лари.
2. Янги жамиятни вужудга келтиришда мафкуравий муаммоларни ҳал қилиш вазифалари.
3. Тараққиётнинг ўзбек моделини қандай тушунасиз?

7-мавзу: МУСТАҚИЛЛИК ВА МАФКУРАВИЙ МУАММОЛАР: ҒОЯВИЙ БЎШЛИҚ ВА ЗАРАРЛИ ҒОЯЛАРНИНГ ЖАМИЯТИМИЗГА ТАЪСИРИ

Бугунги ҳаёт мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, бахтимиз, истикболимиз, эртанги фаровон ҳаётимиз билан боғлиқ масалаларни босқичма-босқич ҳал қилишни тақазо этмоқда. Мустақиллик жараёни эса бундай вазифаларни муттасил ҳал қилишни, ғоявий тарбия ишларини доимий олиб боришни, ўсиб-униб келаётган ёш авлод мафкуравий иммунитетини узлуксиз шакллантириб туришни заруратга айлантиради. Бу эса ўз навбатида бунёдкор ғояларга содиқ ва соғлом мафкураларни комил инсонларни вояга етказиш учун шароит яратади.

Ватанимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгач, ижтимоий сиёсий ҳаётимизда туб ўзгаришлар юз берди, халқимиз табиати ва дунёқарошига ёт бўлган мустабидлик мафкураси барҳам топди. Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек, ўз умрини ўтаб бўлган эски мафкура ўрнида янги ижтимоий муносабатларни, халқнинг асл мақсад-муддаоларини ифода

этувчи илғор ва бунёдкор мафкура шаклланмас экан, жамият-да ғоявий вакуум-бўшлиқ юзага келади. Бундай бўшлиқ илғор, жамият таракқиёти учун зарур ғоялар билан тўлдирилмаса, уни халқ ҳаёти учун ёт ва бегона бўлган мафкуравий таъсирлар эгаллаб олиши мумкин.

Буни жуда яхши англаган юртбошимиз мустақилликнинг биричи кунлариданок бу борада зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқишга катта эътибор берди. Шу боис эски мафкурадан воз кечиш натижасида пайдо бўлган бўшлиқни янги — миллий истиқлол ғояси тушунча ва тамойиллари билан тўлдириш ва шу тариқа зарарли ғоявий тажовузларнинг олдини олишга киришилди.

Лекин, ижтимоий онг ва тафаккур тезда ўзгариб, янгича дунёқараш осонликча шаклланавермайди. Айниқса, бу ҳали етарли ҳаётий тажрибага эга бўлмаган, соддадил, ишонувчан, ғўр ёшлар тарбиясида яққол кузга ташланади. Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки йилларда турли йўналишдаги мафкуравий таҳдидлар айрим одамларнинг қалбини эгаллаб, ўз миллий кадриятларимиз ҳамда умумбашарий цивилизация ютуқларидан маҳрум этиш, юртимиз аҳолиси тафаккурини бўйсундиришга ҳаракат қилган эди.

Ана шундай бало-қазолардан ҳимояланиш учун тажовузкор ғояларга қарши иммунитет ҳосил қилиш, кишиларимизни жамият таракқиёти қонуниятларини тўлиқ акс эттирадиган соғлом, инсонпарвар мафкура билан қуроллантириш зарур эди. Зеро, ҳар қандай жамият ўз ривожланиш йўли, ўзига хос ғоявий асос ва мафкуравий тамойилларига эга бўлиши лозим. Айниқса, бу ўта мураккаб ва қалтис тарихий шароитда халқимизнинг тарихий ютуғи — Ўзбекистон мустақиллигини кўз қорачиғидек асраш, пировард мақсадлар йўлида одамларни сафарбар қилиш, уюштириш, жипслаштириш учун ана шундай соғлом мафкура ниҳоятда зарур.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, муайян жамият таракқиёт жараёнида бир босқичдан иккинчи босқичга ўтишида турмушнинг барча соҳаларида, хусусан, иқтисодиёт, ижтимоиёт ва сиёсатида бўлгани каби, ғоявий-мафкуравий

сохада ҳам муайян муаммоларни ҳал қилиши зарурати пайдо бўлади. Чунки ўзига хос янги давр, шароит, вазият анъанага айланиб қолган ғоялар, қарашлар, муносабатларни ўзгартирмасдан, маълум мафкурага асосланмасдан янги мақсадлар сари қадам ташлай олмайди. Бу эса янги ғоя, қараш, муносабат, мафкурани ишлаб чиқишни талаб этади.

Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов таъкидлагани каби: «Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яшай олмайди. Мафкура бўлмаса ҳар қайси давлат ва жамият, қолаверса, ҳар қайси инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар»¹

Мустабидлик мафкурасининг таназзули. Ғоявий, мафкураравий бўшлиқ бир кунда ва бирданига пайдо бўлмайди. Бунда муайян жараёнлар рўй бериши лозим. Яъни эски ғоя ва мафкура таназзулга юз тутиши, умрини ўтаб бўлиши ўтмишга айланади. Масалан, собиқ иттифок мафкураси ана шундай ҳолга тушган эди. Унинг асосий ғоялари собиқ шўролар ҳокимияти раҳбарлигида зўрлик билан амалга оширилди. Натижада бу мафкура якка ҳукмрон бўлиб қолган эди. У XX асрнинг 80-йилларида таназзулга юз тутди. 1991 йилда собиқ Иттифок тарқалиб кетиши билан узил-кесил инкирозга учради. Бунинг сабаблари нималардан иборат эди?

Биринчидан, у ўзини инсоният тафаккури эришган энг юксак чуққи, мутлақ ҳақиқат ифодаси деб ҳисоблаб, бошқа мафкураларни тан олмас, улар бизнинг душманимиз, деган ақида асосида мурасасизларча иш тутар эди.

Иккинчидан, бу мафкура зўравонликка асосланган бўлиб, «мажбур қиламиз» қабилида иш тутар, унинг ғоялари ҳамма жойда, ҳамма вақт ҳеч истисно ва тўхтовсиз тарғиб қилинар, халқнинг эркин яшаши ва фикр юритишига йўл қўйилмас эди. Кимки бу тартибга (аслида тартибсизлик ва ваҳшийлик-

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., «Ўзбекистон», 2000, 5—6-бетлар.

ка) қарши чиқса, шафқатсиз жазоланар, бутун давлат механизми ана шу жазони турли шаклларда амалга оширишга қаратилган эди.

Учинчидан, бу мафкура помигагина ижтимоий гуруҳлар мафкураси эди. Аслида собиқ Иттифоқ даврида зиёлилар, деҳқонлар, хизматчилар, қолаверса, «йўлбошчи синф» бўлган ишчиларнинг орасида ҳам бу мафкурадан норози бўлганлар бор эди. Лекин метин мафкуравий девор ортидан уларнинг овози чиқмас эди.

Тўртинчидан, бу мафкура ҳеч кимга виждон эркинлиги, ўз фикрини очиқ баён этиш, жумладан, хориж фуқаролари билан холисона мулоқотда бўлишга ҳам йўл қўймас эди. Бордию кимдир шунга журъат этса, «халқ душмани», «буржуазия малайи»га айланар эди.

Бешинчидан, у миллийликдан бутунлай холи эди. Унда мавҳум байналмилаллик зўр бериб куйланарди. Кимки миллий кадриятлар тўғрисида гап очса, дарҳол «миллатчи»га чиқариб қўйиларди. Миллий тафаккурга эга бўлган шахс, мугахассис, зиёли, олим ва бошқалар «қолоқ», «шубҳали киши» ҳисобланарди.

Олтинчидан, унда миллий тарих, хусусан, Ўзбекистон тарихи, унинг ўтмиш мероси мутлақо тан олинмас эди. Наридборса, улар кўпинча умумий тарзда қайд этиларди, холос.

Еттинчидан, халқларнинг динига, диний меросига, диний кадриятларига нисбатан мутлақо нотўғри муносабат ўрнатилган эди. Жумладан, халқимизнинг улуғ сиймолари Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Маҳмуд Замахшарий, Имом Мотуридий, Сўфи Оллоёр каби алломаларнинг бой илмий меросини ўрганиш, улардан фойдаланиш тақиқланган эди.

Буларнинг барчаси большевистик-коммунистик мафкуранинг тараққиёт талабларига мутлақо зид эканини яққол намоён этди. Шу боис у янги замонавий талабларга дош беролмай, ўз давлати билан бирга тарихга айланди.

Собиқ мустабид тузум ўрнида янги мустақил давлатлар шаклланди. Хукмрон мафкура барҳам топгач, унинг худудида

маълум муддат ғоявий-мафкуравий бўшлиқ (вакуум) ҳолати вужудга келди.

Хўш, аслида **ғоявий бўшлиқ нима?** Ғоявий бўшлиқ эски тузумдан янги тузумга ўтиш жараёнида олдин ҳукмронлик қилиб келган мафкура ўтмишга айлангач, тараққиёт талабларига мос равишда унинг ўрнини босадиган илғор ғоявий тизимнинг ҳали шаклланмаган ҳолатидир. Бундай шароитда турли мафкуралар ушбу ҳудудга ўз таъсир доирасини ўтказишга уринади.

1990 йилларнинг бошларида бундай мафкуравий бўшлиқ Ўзбекистон ҳудудида ҳам намоён бўлди. Унинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат эди:

Биринчидан, ҳукмрон, яккаҳоким большевистик – коммунистик мафкура батамом тапазулга юз тутди ва унинг ўрни бушаб қолди.

Иккинчидан, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида қарор топган бўлса-да, унинг мафкураси ҳали тўла-тўқис шаклланмаган ва барча фуқаролар онгига сингиб улгурмаган эди. Тўғри, мустақиллик мафкураси ғоялари мамлакатимиз фуқароларининг маълум қисми онги, дунёқарашда ўз ўрнига эга бўлса-да, Президентимиз Ислон Каримов асарларида исботланган бўлса-да, аммо у ҳали тўла ҳолда барчанинг мустақил дунёқарашига, мустаҳкам эътиқодига айлана олмаган эди.

Учинчидан, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлган жойда муқаррар тарзда бошқа ёт ва бегона мафкуралар хуружи бошланади. Ўтиш даврида, янгича қарашлар мустаҳкам эътиқодга айланиб улгурмаган пайтда ташқи мафкуравий таъсирларнинг яхши ёки ёмон, фойдали ёки зарарли эканини ҳамма ҳам фарқлай ололмайди. Ўзбекистондаги мафкура майдонига бегона, халқимизнинг орзу-интилишларига мутлақо ёт ғояларнинг хужуми ана шу билан ҳам изоҳланади.

Тўртинчидан, мустақил мамлакатимиз тинч-осойишта яшаётган бир пайтда Афғонистон ва бошқа яқин ҳудудлардаги беқарор вазиятдан фойдаланиб, уларнинг ҳудудига ин қуриб олган баъзи бир экстремистик кучлар, террорчи тўдалар ўз жинояткорона мақсадларини амалга оширишга, Марказий Осиё

минтақасини мафкуравий курашлар майдонига айлантиришга урина бошлаган эди.

Бу жиной гуруҳлар ўзларининг ёвуз мақсадларини турли исломий, мафкуравий ғоялар билан ниқоблашга ҳаракат қилдилар. Ана шу сохта ғояларни тарқатиб, ёшларни йўлдан оздиришга интилдилар. Айниқса 80-йилларнинг иккинчи ярмидан дин ниқобидаги зарарли, халқимизнинг иймон-эътиқодига тўғри келмайдиган қарашларни, ваҳҳобийлик, хизбут-тахрир каби ҳаракатларнинг таъсирини ёйишга киришдилар. Бу ҳаракатлар 90-йилларнинг бошига келиб янада кучайди. Мамлакатимиз аҳолисининг тинчлиги ва осойишталигига «ваҳҳобийлик», «хизбут-тахрир», «акромийлик», «адолат уюшмаси», «ислом лашкарлари», «тавба» каби турли зарарли ғояларга асосланган кучлар ва ҳаракатлар таҳдид сола бошлади.

Масалан, ваҳҳобийлик ғояларини қисқа таҳлил қилайлик. Мамлакатимиздаги ғоявий майдонга ўрнашиб олишга ҳаракат қилган ваҳҳобийлик диний ниқобдаги зарарли оқим бўлиб, унга XVIII асрнинг 40-йилларида Арабистон ярим оролида Муҳаммад ибн Абдул-Ваҳҳоб (1703—1792 йилларда яшаган) томонидан асос солинган. Бу таълимот IX асрда вужудга келган ҳанбалийлик мазҳабининг асосчиси Аҳмад Абу Абдуллоҳ аш-Шайбоний (780—855 йилларда яшаган) таълимотининг айрим тажовузкор жиҳатларини, XIV асрдаги суриялик илоҳиётчи Т.О. Таймийянинг баъзи қарашларини ўз фаолияти учун асос қилиб олган.

Ваҳҳобийлик ислом ғояларига сиёсий тус бериб, дин номидан иш юритиб, гўёки исломни пайғамбар давридаги «асл ҳолатига қайтариш», яъни уни тозалаш, барча мусулмонларни исломнинг яшил байроғи остида бирлаштириш каби ғояларни илгари суради.

Ваҳҳобийлик мустақилликнинг илк йилларидаги ғоявий бўшлиқдан усталик билан фойдаланишга интилди. Шунинг учун баъзи кишиларни араб мамлакатларида саёҳатда, хизмат сафарида, ўқишда бўлган вақтларида ўз таъсирига туширишга ҳаракат қилди. Шундан сўнг, дастлаб жойлардаги масжидларнинг имом-хатиблиги учун, кейинроқ эса мамлакат диний

идорасининг нуфузли лавозимлари учун курашди, ислом сиёсий партиясини тузишга ҳаракат қилди. Аста-секин Ўзбекистонни ислом республикаси деб эълон қилиш, минтақамизда халифаликни тиклаш режасини амалга оширмоқчи бўлдилар. Улар ўтган йилларда қонли жиноятлар, тартибсизликлар содир этдилар.

Ҳизбут-таҳрир ҳам собиқ мафкура таназзулга юз тута бошлаган даврлардан бошлаб, ғоявий бўшлиқ шароитида муайян кишилар онги, дунёқарашига таъсир ўтказа бошлади. Унга ислом сиёсий партияси сифатида 1950—1953 йилларда Ливанда Тақийюддин Набҳоний асос солган. Ҳозирги вақтда бу ҳаракатга Абдулқадим Заллум деган киши раҳнамолик қилмоқда. Жами 30 дан зиёд ислом мамлакатида норасмий фаолият юритаётган бу партиянинг асосий мақсади – халифаликни тиклаш, бугунги дунёвий давлатчилик асосларини йўқ қилиш, демократия принципларини рад этиш, қонун устуворлиги ўрнига шариат ақидаларини жорий этиш, сайлов тизimini инкор қилишдан иборат.

Ҳизбут-таҳрир ҳам 90-йилларнинг бошларида Ўзбекистонда гўё ғоявий бўшлиқни тўлдириш учун ҳаракат бошлади. Мақсад – бизнинг минтақамизда ўзининг сиёсий, ғоявий, мафкуравий жиҳатдан узоқни кўзловчи мақсадларига эришиш, таъсир доирасини кенгайтириш, одамларнинг қалби ва онгини забт этиш эди. Ҳизбут-таҳрирчилар ғоявий бўшлиқ шароитида аҳолининг маълум қисми, аввало, ҳали дунёқарашини тўла шаклланмаган, содда ёшларга ислом дини, унинг ибодат амаллари, Куръони Каримни ўргатиш, турли диний манбалардан сабоқ бериш баҳонасида ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилди. Улар одатда 3—4 кун исломни ўргатиб, кейин асл мақсадга ўтади. Ҳизбут-таҳрирчилар «Ислом низоми», «Исломда бошқарув низоми», «Исломда иқтисодиёт низоми», «Ҳизбий уюшма», «Ҳизбут-таҳрир тушунчалари», «Исломий давлат», «Исломий шахсият», «Ҳизбут-таҳрирнинг сиёсий қарашлари», «Дастур муқаддимаси», «Халифалик», «Халифалик қандай тугатилди?», «Уқубатлар низоми», «Тафқир», «Зийраклик суръати», «Исломий фикр», «Демократия – куфр ни-

зоми», «Халифалик давлатида мол-мулклар», «Сабр», «Иzzат ва шараф сари» каби ўқув дастурлари, китоб ва рисолалари, «Ал-Ваъй», «Онг» журнали, кўплаб варақалари орқали халифачилик ғоясини ёшлар онгига сингдиришга ҳаракат қилади.

Ҳизбут-таҳрирчилар кўпроқ диний таълим олган ёшларни ўз йўлига оғдиришга ҳаракат қилди. Кейин эса уларнинг сафини ёшларнинг бошқа гуруҳларига мансуб вакиллари билан тўлдиришга интилди. Ниҳоят, вақти келиб, уларни исломий билимларгагина эмас, террорчилик ҳаракатлари учун ҳам тайёрлай бошлади. Бундай зарарли ғоя, мафкура ва қарашлар билан қуролланган ёшлар Афғонистон ва Покистон ҳудудида, кўшни давлатларнинг баъзи туманларида дунёвий давлатнинг ашаддий душмани сифатида тайёрланди. Уларнинг кучи билан турли кўпоровчилик ишлари, жанг-жадаллар режалаштирилди. Натижада 1999 йил 16 феввалидаги портлашлар, 2000 йилда эса Бўстонлик, Сариосиё, Узуннинг тоғли ҳудудларидаги қуролли хуружлар содир этилди. Бундай ёвуз ҳаракатлар ён қўшнимиз Афғонистон ҳудудидан паноҳ топган вайронкор қучлар, бошқа узоқ-яқин мамлакатлардаги экстремистик гуруҳлар, Усама Бен Ладенга ўхшаган ашаддий террорчиларнинг молиявий ва ғоявий қўллаб-қувватлаши ҳамда раҳнамолиги остида амалга оширилди.

Улар ўз ниятларини амалга оширишда «дўстлик», «диндошлик», «миллатдошлик» тушунчаларини ҳам ишга солади. Керак бўлганда моддий ёрдам ҳам кўрсатади. Масжидлар қуриб бериб, исломий адабиётлар билан таъминлаб, ўзларини ҳақиқий диндор, ҳақиқий мусулмон қилиб кўрсатишга интилади. Аммо разил ниятларини барибир ошкор этадилар, турли кўпоровчилик, тезкор ишларига сабаб бўладилар. Ваҳҳобийлик, ҳизбут-таҳрир каби зарарли оқимлар мустақилликнинг дастлабки йилларида содир бўлган ғоявий бўшлиқдан устамонлик билан фойдаланишга интилган бўлса-да, лекин барибир мақсадларига эриша олмади.

Хўш, 80-йилларнинг охири ва 90-йилларнинг бошида айрим юртдошларимиз нима учун зарарли ғоя ва ёт мафкуралар таъсирига тушиб қолди?

Бу ҳолатнинг моҳияти Президент Ислом Каримов асарларида тўла-тўқис очиб берилган. Бу асарлардан масаланинг мазмун-моҳиятини чуқур ва атрофлича ўрганиш зарур.

Биринчидан, собиқ мустабид мафкура барбод бўлганидан кейинги дастлабки йилларда миллий ғоя, истиклол мафкура-си тўлиқ шаклланиб, одамларнинг қалби ва онига сингиб улгурмаган эди. Натижада эътиқоди бўш, содда ва ишонувчан одамлар билиб-билмай нотўғри йўлларга тушиб қолдилар.

Иккинчидан, мустақил Ўзбекистон эски тузумдан янги тузумга ўтиш жараёнида бир қатор табиий қийинчиликларга дуч келди. Инсоният тарихидан маълумки, ўтиш жараёнида қийинчиликлар бўлиши қонунийдир. Жумладан, иқтисодий соҳада ҳам қийинчиликлар бўлиши муқаррар. Бундай пайтда сабр-қаноатга ўрганмаган, енгил йўл билан яшашга кўниккан айрим кишилар маълум қийинчиликларга дуч келгач, ўз турмуш тарзини янгилаш учун осон йўл ахтаради. Улар аксарият ҳолларда адашиб, нотўғри йўлларга кириб қолади. Ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш ўрнига енгил йўл билан бойишни хоҳловчилар ҳам шундай гуруҳларга қўшилиб қолиши мумкин.

Учинчидан, бугунги кунда ёшларнинг ҳаммасини ҳам сардоронад иш билан таъминлаш имкони йўқ. Улар дипломи, маълумоти бўлса ҳам, баъзан кўнгилдагидек ишни топа олмайди ёки кам иш ҳақи олиб ишлашни хоҳламайди. Бунинг натижасида яна осон йўл ахтариб нотўғри, ёмон, салбий ҳаракатларга қўшилиб кетиши ҳам мумкин.

Тўртинчидан, зарарли ва ёт мафкура вакиллари халқимиз, айниқса, фарзандларимизнинг кўнгли очик, соддадил, ишонувчан, диний қадриятларга интилиш туйғусидан усталик билан фойдаланмоқда. Бундай шароитда айрим соддадил одамлар «мана энди даҳрийликдан қутулдик», деган хаёллар билан диннинг асл моҳияти билан диний никобдаги экстремизмни ажрата олмай қолди. Шу билан бирга, ислом таълимоти ва амалларини яхши билмаган айримлар ота-боболаримизнинг муқаддас динини ўрганамиз деб, ваҳҳобийлик, хизбут-тахрир каби турли зарарли ғоя ва оқимлар таъсирига тушиб қолдилар.

Бешиначидан, собиқ тузум даврида кўглаб ташкилотлар зўрлик орқали мажбурий бўлсада, мунтазам тарғибот-ташвиқот олиб борар эди. Лекин мустақиллик даврида уларнинг ўрни муайян даражада бўшаб қолди ва бу вазифани дастлаб ҳеч қайси ташкилот бажармади. Кейинчалик ташкил этилган «Маънавият ва маърифат» маркази ва бошқалар эса етарли даражада самарали фаолият юритолмади. Натижада ҳар бир фуқарода имкони борича ўз дунёқарашини ўзи мустақил шакллантириш ҳолати рўй берди. Бунга қодир бўлмаган айримлар зарарли ғоялар таъсирига берилди бошлади. Айниқса, ёшларни уюштириш, истиқлол ғоялари йўлида фидойи этиб тарбиялаши лозим бўлган «Камолот» жамғармаси фаолияти ҳам истиқлол талабларига жавоб бермас эди. Натижада кўглаб ёшлар истиқлол ғояларига асосланган тарбиявий жараёнлардан четда қолиб кетди.

Шунингдек, давлат ва нодавлат ташкилотлари, сиёсий партияларнинг мафкуравий соҳада етарли иш олиб бормагани, ижтимоий фаиларнинг ҳаёт талабларидан орқада қолгани, жамият руҳияти ва тафаккурида рўй бераётган мураккаб жараёнлар ўз вақтида илмий ечимини топмагани, одамларга мафкуравий жиҳатдан тўғри йўл кўрсатишга қодир бўлган шахслар, диний уламоларнинг етарли эмаслиги ҳам бунга сабаб бўлди.

Хуллас, умрини ўтаб бўлган ғоя, ақида ёки мафкура тараққиёт нуқтаи назаридан инкор этилиши натижасида ғоявий бўшлиқ вужудга келар экан, турли мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Шу маънода, Президент Ислам Каримовнинг қуйидаги фикрлари муҳим аҳамиятга эга: «Мен кўҳна бир ҳақиқатни яна эслатмоқчиман: табиатда бўшлиқ бўлмаганидек, инсоннинг онгу тафаккурида ҳам бўшлиқ вужудга келишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Ҳар бир онгли одамнинг воқеликка ўз муносабати, мақсад ва интилишлари бўлиши табиий»¹.

Ғоявий, мафкуравий таҳдид кучайган жойда аҳоли кенг қатламлари, хусусан, ёшларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган уринишлар кучайиб боради. Айниқса, дунёнинг турли мамлакатларида жойлашган, катта молиявий ва мафкура-

¹ «Фидокор» газетаси, 2000 йил, 8-июн.

равий таъсир кучига эга бўлган баъзи ғоявий марказлар ана шундай вазиятдан фойдаланиб, ўз ёвуз ниятларини амалга ошириш йўлида кечаю кундуз ҳаракат қилмоқда.

Халқаро террорчи ва экстремистларнинг нияти аниқ. Улар истиклол йўлидан бораётган Ўзбекистондаги ғоявий бўшлиқни ўз ғоялари билан тўлдириб, мамлакатимиз ҳудудидаги бекиёс бойликларга эгалик қилиш, халқимизни ўз сиёсати, ўз ҳукмронлигига бўйсундиришни, энг ёмони, мана шу муҳим геополитик майдонни ўз таъсир доирасига олишни орзу қилмоқда.

Мана шундан келиб чиқиб, бугунги кунда мамлакатимизга қарши қаратилган мафкуравий таҳдидларни алоҳида кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Улар қуйидагилардан иборат:

– *ислом халифалигини тиклаб, унинг байроги остида муслмон халқларни янги империяга бирлаштиришга қаратилган интилишлар;*

– *ёш мустақил давлатларни қайтадан собиқ Иттифоққа бирлаштириш ғояси;*

– *тарихимизни, миллий қадриятларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришга уринишлар;*

– *ахлоқсизликни ёйиб, халқни маънавий жиҳатдан бузишга қаратилган интилишлар;*

– *турли мафкуравий воситалар орқали минтақавий ва давлатлараро можаролар келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатлар.*

1. Исломи халифалигини тиклашга уринишлар хавфли кўриниш олмақда. Масалан, ҳизбут-таҳрирга тегишли қайси бир адабиётни олиб қарамайлик, унда халифаликни тиклашга даъват қилинади. Исломи тарихидан маълумки, халифаликка Муҳаммад пайғамбар вафотидан кейин чориёрлар Абу Бакр ас-Сиддиқ (632—634), Умар ибн Хаттоб (634—644), Усмон ибн Аффон (644—656), Али ибн Абу Толиб (656—661) биринкетин раҳбарлик қилган. Бу даврда халифа диннинг ҳам, давлатнинг ҳам бошлиғи, раҳнамоси ҳисобланган. Кейинчалик подшолик бўлиб, раҳбарлик 661—749 йилларда маккалик зодагонлардан Муовия бин Абу Суфён сулоласи қўлига ўтган ва уммавийлар сулоласи номини олган. 749 йили тожу тахт Му-

хаммад пайғамбарнинг амакилари авлодларидан бўлган Абдул Аббос ас-Сафок сулоласи қўлига ўтган. Уларнинг давлати аббосийлар номи билан машҳур бўлиб, 1238 йилгача, мўғуллар забт этгунча давом этган. Айни пайтда XII—XIII асрларда Миср ва Марокашда фотимийлар сулоласи ҳам ўз давлатини жорий қилган. XVI асрдан эътиборан усмонли турклар ҳам халифалик эълон қилганлар ва у 1924 йилнинг учинчи мартига ҳукм сурган. Туркия республика деб эълон қилиниши билан халифалик ҳокимиятига чек қўйилган ва сўнгги халифа Абдумажид 1924 йил 4 мартининг тонг отарида Истамбулдан Швейцарияга чиқариб юборилган. XX асрда ислом дунёси ва бошқа мамлакатлар ҳам ўзлари танлаган тараққиёт йўлидан ривожланиб келмоқда. Ўтган йиллар тарихий тажрибаси халифаликсиз ҳам эркин ривожланиш мумкин эканини кўрсатди. Халифалик тарих саҳифаларида қолиб кетди.

2. Бугунги кунда собиқ Иттифок республикаларининг айримларида эски тузумни қайтадан тиклашни хоҳловчилар, буни ўзлари учун гоёвий мақсад қилиб олган кучлар ҳам мавжуд. Собиқ Шўро тузуми 1991 йилги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлардан сўнг барҳам топди. Ҳолбуки, ўтмишга қайтиш, тарихни тескари айлантириш мумкин бўлмаганидек, ўз йўлини топиб олган, мустақил давлатлар, айниқса, Ўзбекистон ва ўзбек халқи яна эски ҳолатга қайтишга асло рози бўлмайди. Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарида собиқ тузум тўғрисида тўхталиб, шундай деган эди: «Бугун ўша давр тўғрисидаги ҳақиқатни ҳолисона айтадиган бўлсак, у замондаги ҳаётимизни жаҳон тарихи ва амалиёти билан таққослайдиган бўлсак, шуни очик айтиш керакки, у пайтда Ўзбекистон бир ёқлама иқтисодиётга – марказга бутунлай қарам, издан чиққан иқтисодиётга эга бўлган ярим мустамлака мамлакатга айланган эди»¹. Эндиликда Ўзбекистон бу борада ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини танлаб олган, у ҳеч қачон ўзи танлаган мустақиллик йўлидан қайтмайди.

¹ Ислом Каримов. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.

3. Ўзбекистон халқи жуда катта маънавий меросга эга. Лекин собиқ мафкура таъсирида узок йиллар тарихимиз бир томонлама ёритиб келинди. «Тарихдан маълумки, бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади... зарарли таъсирлар давом этаверса, миллат ўзлигини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас»¹. Ана шуни яхши биладиган турли кучлар бизни тарихимиздан жудо қилиш, уни зўр бериб сохталаштиришга интиладилар. Бу борада турли йўллардан фойдаланишга, айниқса ёшларимизни йўлдан оғдиришга ҳаракат қиладилар.

4. Мамлакатимиз халқининг қалби ва онгига ёт мафкураани сингдириш учун душманларимиз бир қарашда беозор, гўё сиёсатдан холи туюладиган мафкуравий воситаларга катта эътибор бермоқда. Жумладан, кейинги йилларда кўплаб намойиш этилаётган енгил-елпи ёки жангарилик фильмлари бунга мисол бўлади. Маълумки, бу фильмларни кўпчилик, айниқса, ёшлар томоша қилади. Сир эмас, анчагина одамлар табиатида, хулқ-атворида мана шундай тўполонларга мойиллик бўлади. Президентимиз шуни ҳисобга олган ҳолда таъкидлагани каби: «Шунинг учун онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганеди, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўрона тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки, улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида кўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди. Афсуски, бизнинг телевидение-мизда ҳам шундай фильмларни намойиш этишга ортиқча ружу қўйилмоқда»².

¹ Ислоҳ Каримов «Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажаққа ишончдир». Тошкент «Ўзбекистон», 2000 йил, 11-бет.

² Ислоҳ Каримов. «Эғали юрт эркини бермас», «Халқ сўзи», 2000 йил 31 август.

5. Мамлакатимизга таҳдид солаётган мафкуравий воситалардан яна бири узоқ давом этадиган минтақавий ва давлатлараро можароларни келтириб чиқаришга уриниш бўлиб, буни айрим мамлакатлар ҳудудида фаолият кўрсатаётган баъзи ғоявий-мафкуравий марказлар ўзларига мақсад қилиб олган. Улар муайян мамлакат ҳудудидан бошқа мамлакатга қарши гиёҳванд моддалар, таъқиқланган адабиётлар, турли қуроляроғ каби нарсаларни ноқонуний тарзда олиб ўтишга уринмоқда. Уларнинг маълум бир кучлари Афғонистон ҳудудида туриб, Марказий Осиё давлатларига – Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳудудига, бу ерда яшаётган халқлар ҳаётига қарши тажовузкорона ҳаракатлар қилишга, бегуноҳ инсонлар қонини тўкишга интилмоқда. Ислоҳ Каримов таъбири билан айтганда, «бундай ўтакетган хунрезлик, муттаҳамликни ўзига касб қилиб олган бизнинг умумий душманларимизга муқаддас заминимизда асло урин бўлмаслиги керак».

Бу таҳдидлар, энг аввало, оддий инсонлар қалби ва онгини забт этишга, уларни ўз миллий кадриятларидан, умумбашарий цивилизация ютуқларидан маҳрум этишга, пировард натижада, юртимизни қарам қилиб олишга қаратилган тажовузкорликнинг мафкуравий шаклда намоён бўлишидир.

Халқимизни турли ғоявий таҳдидлардан асраш, жамиятимиз аъзоларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш учун, аввало, уларни миллий ғоя, истиқлол мафкураси билан қуроллантириш зарур эди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимизда эски мафкура асоратларига, қуруқ сафсатабозликка, халқимиз манфаатларига зид бўлган собиқ сиёсий ва мафкуравий тузилмаларга барҳам берилди. Ижтимоий адолат, хавфсизлик, ижтимоий муҳофаза, миллати, дини ва эътиқодидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва кадр-қиммати, қонуinning устуворлигини таъминлашга қаратилган зарур чора-тадбирлар кўрилди.

Шўролар мафкураси кишилар онгига ижтимоий тенглик, бугунги таъбир билан айтганда, боқимандачилик тушунчасини сингдириб кетган эди. Бундай кайфият одамнинг ташаббу-

сига йўл бермас эди. Чунки инсон ўз меҳнат маҳсулидан манфаатдор бўлмаса, унда ҳалол ишлаш, масъулият туйғуси йўқолади. Бундай иллатдан эса миллий истиқлол мафқураси воситасида ҳалос бўлиш мумкин. Ўзбекистонда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғояси асосида миллий истиқлол мафқураси ишлаб чиқилди.

Мамлакатимиз ҳудудини ёт мафқуралар полигонига айланишига йўл қўймай, Ўзбекистон халқининг онги, дунёқарashi, ҳаётга ижтимоий муносабати, хатти-ҳаракатларида мафқуравий иммунитетни шакллантириб, миллий истиқлол мафқурасини юртдошларимиз қалби ва онгига сингдириш, бугунги кундаги муҳим вазифадир. «Бунинг йўли – одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман, деб ғурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир»¹.

Мафқуравий курашлар кучайган бугунги кунда ёшлар қалбида она-Ватанимизга, бой тарихимизга, миллий қадриятларимизга, миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилимизга, ота-боболаримиздан мерос муқаддас динга соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, уларнинг мафқуравий иммунитетини шакллантиришимиз мақсадга мувофиқдир. Зеро, юртбошимиз айтганларидек, бирор бир касалликни даволашдан олдин инсон организмда аввало унга қарши иммунитет ҳосил қилинади. Биз ҳам ёшларимиз қалби ва онгида зарарли ғояларга қарши мафқуравий иммунитетни шакллантира олсак, турли хил «даъватчи»ларнинг алдовларига учмайдиган, ўз юрти, Ватани ва халқи учун фидойи инсонларни тарбиялай оламиз.

Хуллас, миллий истиқлол ғоясини меҳнаткашлар онгига сингдириш орқали уларда мафқуравий иммунитет ҳосил қилиш

¹ Ислам Каримов. «Миллий истиқлол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир», Тошкент, «Ўзбекистон». 2000 йил, 11-бет.

замон амри, давр талаби. Бу бир зумда, бирпасда амалга оширилладиган жараён эмас. Бунда ҳар бир кишининг фаоллиги, омилкорлиги талаб этилади. Унинг амалга оширилиши эса Ўзбекистонимизнинг салоҳиятини янада оширади, келажаги буюк давлат барпо этилишини таъминлайди, одамларимизнинг эътиқодини мустаҳкамлайди.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ғоявий бўшлиқ нима дегани?
2. Зарарли ғоялар таъсири қандай шаклда рўй беради?
3. Мафкуравий иммунитет қайси йўллар билан ҳосил қилинади?
4. Янги мафқурани яратиш зарурати деганда нималар кўзда тутилади?

Реферат мавзулари

1. Ғоявий бўшлиқ тушунчаси ва унинг пайдо бўлиш хусусиятлари.
2. Бегона ва зарарли ғояларнинг жамиятимизга таъсири.
3. Ғоявий бўшлиқни бартараф этиш зарурати.
4. Янги мафқура ва миллий истиқлол ғоясини шакллантириш жараёни.

Бешинчи қисм

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ

8-мавзу: МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ МОҲИАТИ

Миллий истиқлол ғояси халқимизнинг юксак маънавияти, анъана ва удумларига таянади, адолат, эркинлик, мустақиллик билан боғлиқ туйғуларини акс эттиради. Юртбошимиз И.А.Каримовнинг таърифига кўра, у «халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ато этган ақл—заковат, иймон —эътиқод тўғрисида юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини аниқлаётган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир».¹

Миллий истиқлол ғояси халқнинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайди, орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қилади. Унинг моҳияти – мақсади асрлар мобайнида интилиб келинган ва ана шу узоқ йиллик кураш орқали эришилган мустақилликни сақлаш ва мустаҳкамлашдир. У Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилмоғи керак. Унинг сафарбарлик кучи мамлакатнинг ҳар бир фуқароси қалбида Ватанга-Ўзбекистонимизга муҳаббат, мустақиллик ғоясига садоқат руҳида тинмай меҳнат қилишда намоён бўлади.

Миллий истиқлол ғояси ўз номи билан халқ ва унинг мустақиллиги ифодасидир. Бутун инсоният тарихида муайян

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2000. 6-бет.

миллатга хос мақсадларни ифодалашга хизмат қилувчи ғоя, унинг асосий тушунчалари ва тамойилларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этган. Ўз Ватанининг маънавий ва иқтисодий салоҳиятини кундан-кунга юксалтириб боришда фаол иштирок этаётган барча кишиларнинг фаолияти шу вазифани бажаришга қаратилган.

Ана шу маънода миллий истиқлол ғояси дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансублигидан қатъи назар, Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг умуммиллий мақсадини белгилаб беради ва уни рўёбга чиқаришга чорлайди. У мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида «Ўзбекистон-ягона Ватан» деган тушунчани шакллантиради ва мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Миллий истиқлол ғоясининг маънавий тамойиллари, фалсафий негизлари халқнинг асрлар давомида шаклланган кадриятлари билан, яъни тарихий илдиэлари билан уйғунлашиб кетган. Фуқаролар тафаккури ва қалбида мустақилликка садоқат, келажак ва мустақиллик ҳақида қайғуриш, ўзлигини, халқ, Ватан кадри-қийматини тўғри англаш ва уни ҳимоя қилиш— миллий истиқлол ғоясининг моҳиятини кўп жиҳатдан белгилайди.

Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистонда яшовчи барча миллат ва элат вакилларининг туб манфаатларини, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади. Шу маънода, *«Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафкураси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, унинг ўтмиши ва келажакини бир-бири билан боглайдиган асрий орзу-истакларни амалга оширишга хизмат қиладиган гоэлар тизимидир»*

Халқимиз асрлар мобайнида эзгу ният қилиб келган мустақилликни сақлаш ва мустаҳкамлаш ўзбекистонлик ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир. Бунинг учун барчамиз бир ёқадан бош чиқариб, муқаддас она-Ватанининг ҳаётий манфаатларини юракдан ҳис этган ҳолда, уларни рўёбга чиқариш учун фаол ҳаракат қилишимиз, курашишимиз зарур. Бу жараён халқимиз манфаатларини, уларни ўзида мужассам этадиган

миллий ғояни англаш билан боғлиқ ҳолда кечади. Ватан манфаатлари ҳар бир фуқаро манфаатлари билан узвий боғлангандир. Зеро, Ватаннинг ободлиги халқнинг фаровонлиги билан боғлиқ. Фуқаролари бадавлат мамлакатгина моддий ва маънавий тўқис бўлади. Шундай экан, миллий истиқлол ғоясининг муҳим тамойилларидан бири инсон қадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишдан иборат. Бунга эришиш учун халқимиз, юртимиз фуқароларининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустаҳкамлаш талаб этилади. Бу вазифа миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини — мағзини ташкил этади.

Истиқлол мафкураси – ҳар бир кишининг жамият ҳаётидаги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурч ва масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажараётганини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир.

Миллий истиқлол мафкурасининг юртимизда яшовчи ҳар бир фуқаро учун қадрлилиги шундаки, унинг моҳиятида қуйидаги умуминсоний тамойиллар ётади:

Миллий истиқлол мафкураси:

– *Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади.* Бинобарин, у қонунийликка, умумэтироф этилган талабларга, умуминсоний тамойилларга зид келмайди;

– *халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобоқалонларимизнинг улмас меросидан озиқланади.* Бу миллий мафкураимизнинг тарихий ва маънавий асосга эга эканидан далолат беради;

– *адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради.* Биламизки, бу улуғ ғоялар истиқлол сари интилган ҳар бир халқнинг эзгу мақсади, ишонч ва эътиқоди бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади;

– *юрт тинчлиги, ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.* Бу тамойил унинг жамият аъзоларини аниқ мақсад сари йўналтирувчи, уюштирувчи моҳиятга эга эканини ифодалайди;

– жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажигини яратишга сафарбар этади. Бу олижаноб мақсадларга эришиш фуқароларнинг ҳамжиҳатлигига, ўзимизнинг бурчимизни қай даражада англашимизга, эртанги кунга бўлган ишончимизга кўп жиҳатдан боғлиқдир;

– миллати ва динидан қатъи назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она-Ватанга муҳаббат, мустақиллик гоёларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради. Бу қоида Ватаннинг муқаддаслигини ҳар бир фуқаро онгига сингдиришга хизмат қилади;

– жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади. Бу миллий истиқлол гоёсининг фикрлар ранг-баранглиги, эътиқод эркинлиги каби демократик тамойилларига амал қилган ҳолда ҳаётга жорий этилишидан далолат беради.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойиллари куйидагиларда намоён бўлади:

– мамлакатнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг ҳудудий яхлитлиги ва сарҳадлар дахлсизлигини таъминлашда ёрдам бериш;

– қонуннинг устуворлиги, демократия ва ўз-ўзини бошқаришнинг ҳаётда мустаҳкам ўрин эгаллаётганига асосланганлик;

– миллий ва умуминсоний кадриятларнинг уйғунлигига таяниш;

– халқаро ҳуқуқ қоидаларига мос келиши;

– давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ва мамлакатда ижтимоий барқарорликнинг таъминланганлиги, ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлиги, жамият ҳаёти барча соҳаларининг эркинлашуви, ислоҳотларнинг тадрижийлиги тамойилларга хизмат қилиши.

Эътибор берсак, кундалик ҳаётимизда ана шу тамойилларга амал қилиб келинаётганига амин бўламиз. Бу ўз навбатида, тинчлик-тотувлик ва барқарор тараққиётимиз асоси бўлиб хизмат қилади. *Истиқлол мафкураси халқимизнинг ўзига хос табиати, иродаси, орзу-интилишларини ифодалайдиган қуй-*

идаги миллий хусусиятларни замон талаблари асосида яна-да бойитишни назарда тутади:

– халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаи руҳининг устунлиги. Бу маҳаллачилик, ҳашар, маросимлар ўтказиш, тўй-томошаларда яққол кўринади;

– жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги;

– ота-она, маҳалла-кўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;

– миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;

– каттага – ҳурмат ва кичикка – иззат;

– меҳр-муҳаббат, гузаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи – аёл зотига эҳтиром;

– сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;

– ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

Истиклол мафкураси куйидаги умумбашарий кадриятларни эътироф этади ва улардан озикланади:

– қонун устуворлиги;

– инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлилик;

– дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик;

– турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳам-жиҳат яшаи;

– диний бағрикенглик;

– ўзга халқларнинг илгор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва ҳоказо.

Шу ўринда ҳар қандай ижобий ғоянинг ўзаги бўлган ватанпарварлик туйғуси ҳақида тўхталайлик. Бу ҳар бир халқнинг қалбида яшайдиган, жумладан, бизнинг халқимиз учун ҳам энг азиз ва муқаддас бўлган туйғудир. Бу ҳақда қадимги битикларда шундай бир ривоят келтирилади.

Қадимги хоқонлардан бирининг юртига қўшни подшодан элчи келибди. У шундай дебди: «Шоҳимизнинг амри шулки, агар хоқон ўзининг энг сеvimли тулпорини бизга инъом қилмаса, юртингизга уруш эълон қиламиз». Элчининг бу гапларини вазир хоқонга етказибди. Хоқон, майли юртимнинг тинчлиги учун сеvimли тулпоримдан воз кеча қолай, деб тулпор-

ни бериб юборинглар, дея буйрук қилибди. Шу тарика юртининг тинчлиги ва осойишталиги бир оз вақт сақланиб қолибди. Бирмунча вақтдан сўнг ўша подшодан яна элчи келибди ва бу сафар хоқоннинг севимли канизагини талаб қилибди. Хоқон юрт тинчлиги йўлида канизагини ҳам ҳады қилиб юборибди. Учинчи сафар яна элчи келибди. Унинг муддаосини вазир хоқонга шундай баён қилибди: «Шоҳим, юртимизнинг қаровсиз бурчагида озгина тошлоқ жой бор эди, бу сафар қўшни подшо ўша ерни беришимизни талаб қилмоқда. Келинг, шу ташландиқ жойни бериб юборайлик, шу билан халқимизнинг тинчлигини яна сақлаб қоламиз». Бу гапни эшитган хоқон: «Йўқ!» – дебди кескин. «Энди уруш қилмасак бўлмайди. Тулпор ва канизак шахсан менга тегишли эди, шу сабабли уларни осонгина бериб юбордим. Аммо Ватанимиз сарҳадларининг ҳар бир қаричида шу чокқача ўтган ота-боболаримизнинг, биз билан ҳозир бирга яшаётган ватандошларимизнинг ва келгусида туғилажак фарзандларимиз, неварачевараларимизнинг ҳаққи бор. Уларнинг ҳаққини ўзгага бериб юборишга ҳеч биримизнинг ҳаққимиз йўқ. Ватаннинг ҳар бир қарич ерини сақлаб қолиш учун энди урушга боришимизга тўғри келади. Халқни сафарбарликка отлангир!». Кўришиб турибдики, бу ривоятда Ватан тупроғининг ҳар бир қаричини эъзозлаш фалсафасининг илдизи мужассамдир.

Ғоя сафарбар этувчи улуғвор фикр бўлса, мафкура эса мана шушай улуғвор ғояларни бир бутун яхлит куч қилиб бирлаштирувчи, уюштирувчи, ҳаракатга келтирувчи, бошқарувчи тизимдир. Унинг мазмун-моҳияти Президент Ислоҳ Каримов асарларида батафсил ёритилган бўлиб, уларда айна пайтда жамият тараққиётининг бош йўналишини кўрсатувчи миллий истиклол мафкураси тушунчасининг маъно-мазмуни ҳам очиб берилган: «Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси мақомига кўтарилиши мумкин эмас. Бу конституциявий қоида бизнинг олдимизга миллий истиклол мафкурасини яратиш вазифасини қўяди»¹.

¹ Каримов И. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий қафолати (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг бир йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда сўзланган нутқ, 1993 йил 7 декабрь). Т., «Ўзбекистон», 1994 й. 2-жилд, 109-б.

Миллий истиқлол мафкураси кенг халқ оммасининг манфаатларини, мақсад ва идеалларини ифода этади. «Миллий истиқлол мафкураси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг – бутун халқимизнинг умумий манфаатларини ифодалайди».

Манфаатлар нималардан иборат? Улар, аввало, мамлакатнинг худудий яхлитлиги ва мустақиллигининг сақланиши, chegarаларимизнинг бутунлиги ва дахлсизлиги. Буни юртимизнинг фазо ва вақтдаги яхлитлигини таъминловчи манфаат деб аташ мумкин. Иккинчидан, юртнинг тинчлиги ва осойишталиги, яъни давлатимизнинг ҳарбий, иқтисодий (энергетик), экологик, информацион ва ғоявий таҳдидлардан муҳофазаланганлиги. Бу юртнинг барқарорлигини таъминлаш борасидаги энг муҳим омиллардандир. Учинчидан, мамлакатда фуқароларо ва миллатларо тотувлик, ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлаш. Бу жамиятнинг ижтимоий пойдеворини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган манфаатдир. Тўртинчидан, ҳар бир оила ва бутун халқнинг фаровонлигини таъминлаш, яъни бадавлатлилик манфаати. Бу манфаат фуқароларнинг жамиятда миллий даромадга эгаллик қилиш, уни кўпайтиришдаги имкониятлари орқали рўёбга чиқади. Бешинчидан, жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш тамойиллари амал қилишининг таъминланиши. Бу манфаат инсон ҳаётининг ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланишини ифодалайди.

Бундай манфаатлар барча халқ ва ҳамма давлатлар учун бирдай хосдир. Бу манфаатларнинг таъминланиши, энг аввало, ҳар қандай давлат мустақиллигининг асосий гарови бўлиб, шундагина халқ ўз келажагига ўзи эгаллик қила олади. Бу манфаатлар муайян жамият фуқароларининг ҳамжиҳат меҳнати ва интилишлари туфайли таъминланади.

Мафкура – миллий ўзликни англатувчи куч. Миллат ўзини халқ сифатида, эл сифатида англамагунча, у ўзининг обрўи, кадр-қиммати, ор-номуси ҳақида қайғура олмайди, миллий ғурур ва ифтихор туйғусини тула ҳис эта олмайди. Ўзликни англаш – халқни уйғотувчи, фаол ҳаракатга келтирувчи, уюш-

тирувчи куч. Шарқ ва Ғарбда, Осиё ва Европа халқлари ҳаётида ҳам ўзликни англаш туйғусининг уйғониши, пировард натижада, уларнинг юксалишига, бирлашишига, бошқа халқлар билан ижобий мусобақага киришувига туртки бўлган.

Шу маънода, бизда ҳам «Ўзбекистон – ягона Ватан» деган туйғу юксак даражада шаклланмоқда. Ўзбекистон диёрида қадимдан турли цивилизация вакиллари, хилма-хил эътиқод ва дунёқарашлар ёнма-ён яшаб келган. Бу ерда яшовчи халқ, юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, бошқа жойдан кўчиб келиб, ўрнашиб қолган эмас. Бу замин ота-боболаримиз яшаб ўтган азалий ва муқаддас макондир. Бу замин Шарқ ва Ғарбнинг, Шимол ва Жанубнинг, қадим ўтмиш ва Буюк келажакнинг туташган жойи, Марказий Осиёнинг юраги, инсоният тафаккури, фан ва маданиятининг энг кўхна ўчоқларидан биридир. Бу тупроқда жаҳонни ҳайратга солган цивилизациянинг илдиллари вужудга келган, инсоният тарихининг энг қадимги даврларига мансуб диний ва фалсафий анъаналар шаклланган. Қадимги Юнон файласуфи Гераклит бу юртни «фалсафий тафаккурнинг бешигидир», деб бекорга таърифламаган.

Шуни таъкидлаш жоизки, бизнинг цивилизация ўзига хос тафаккур услубига таянади. Бундай тафаккур услуби кўп ўлчовли (яъни бир вақтнинг ўзида бир масаланинг кўп жиҳатларини камрай олиш), толерант (яъни турлича нуқтаи назарлар ва мафкураларнинг бир-бирига дахл этмасдан яшай олиши, ўзгача қарашларга нисбатан тоқатлилик ва бағрикенглик) ва очик тизимга эга бўлгани (яъни турлича фикрларга, нуқтаи назарларга чегара қўймаслик, ўзгача қарашларнинг кириб келишига тўсқинлик қилмаслик, янгича қарашларга нисбатан тоқатлилик) сабабли юртимизда турлича қарашлар ва турлича диний эътиқодлар ёнма-ён яшай олган. Бунга бизнинг заминимизда узоқ вақт ҳам оташ-парастлик, ҳам буддавийлик, ҳам яҳудийлик, ҳам христианлик, ҳам ислом динлари бўлганини мисол келтириш мумкин.

Бу заминда бир ибодатхона ичида туриб турли дин вакиллари ўзаро мунозаралар олиб борган, лекин бир-бирининг инсоний шаънига тил теккизмаган. Бундай мунозараларда турли дин ва мазҳаб вакиллари бир-биридан хайрли одатларни ўрга-

ниб олишган ҳамда ўз динларига тадбик этишган. Шу тариқа турли динларнинг моҳиятидаги энг илғор инсоний анъана ва одатлар халқимиз қалбидан жой олган. Шу сабабли ҳам саховатли заминимизда яшаб ўтган буюк мутафаккирларнинг фалсафий қарашларида инсоний ғоялар устуворлик қилган ва уларнинг таълимотларида воқелик кенг кўламда, теран ва мукамал ифодаланган. Бу донишмандларнинг фалсафий ғояларида синкретик (яъни турлича ғояларнинг бир бутунликда жамлашуви) ва синергетик (ўз-ўзини такомиллаштирувчи, кенг, кўп ўлчовли ва очик системали) тафаккур услубининг устуворлиги яққол кўзга ташланади. Бунинг замирида халқимизнинг турмуш тарзида бир томондан турғун (ҳунармандчилик, боғдорчилик ва деҳқончилик), иккинчи томондан эса кўчманчи (чорвачилик) касбларининг азалдан уйғунлашиб келганлиги ётади.

Юқорида айтилганлар тарихий жиҳатдан ўзликни англашга мисол бўлса, даврлар ўзгариши билан бу тушунча янгича маъно-мазмун касб этиб, янгича кўринишларда намоён бўлади. Масалан, иқтисодий, сиёсий, маънавий, маданий, ахлоқий, ҳуқуқий ўзликни англаш унинг турли шакллари дир. Бундан ташқари, муайян мамлакатнинг муайян ишлаб чиқариш ёки фан соҳасидаги етакчи куч сифатида ўзлигини англаш ҳоллари ҳам учраб туради. Мисол учун Япония XX асрнинг иккинчи ярмида жаҳонда электроника соҳасидаги етакчи (лидер) сифатида ўзлигини англади ва бу сифатини сақлаб қолиш учун барча чораларни кўриб келмоқда. Бугунги кунда биз учун Ўзбекистон истиқлолини асраб-авайлаш, уни сақлаб қолиш, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига асосланадиган миллий ғояга асосланган ўзликни англаш туйғуси ниҳоятда зарур. «Миллий ғоя – деб таъкидлайди Президент Ислом Каримов, – биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши зарур»¹.

¹ Каримов И. Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин. Т., «Ўзбекистон», 1998. 15-б.

«Миллий истиқлол мафкураси турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафкурасидан устун турадиган социал феномен – ижтимоий ҳодисадир. Бу мафкурада бирон-бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлантилмайди». Балки, у ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, миллат ва қавмлар, гуруҳ ва қатламларнинг юқорида қайд этилган умумий манфаатларини ифодалайди.

Мафкурамиз том маънодаги миллий мафкурага айланиши учун қуйидаги талабларга жавоб бериши зарур:

– инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гузал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этиш, яъни бу мафкура ҳар бир фуқаронинг эзгу ниятларини рўёбга чиқаришига имкон берадиган энг мақбул йўлни кўрсата олиши;

– миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқод манбаи бўлиши, яъни у том маънода сўз билан ишни, назария билан ҳаётни бирлаштира олиши, Ўзбекистонда яшовчи барча халқ, миллат, элат, ижтимоий қатлам ва дин вакилларига бирдай тааллуқли бўлиши;

– ҳар қандай илғор ғояни ўзига сингдириши ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиши, яъни иккиюзламачиликдан ҳоли ва жамоатчиликнинг объектив фикрига таянувчи мафкура бўлиши;

– замон ва давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодаладиган манфаат, мақсад-муддаоларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиши, яъни янгича вазиятга тез мослаша оладиган ҳозиржавоб ва ижодий бўлиши.

Миллий истиқлол ғояси тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони сифатида, халқимизнинг туб мақсадлари ифодаси ва жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғоявий байроқ вазифасини ўтайди. Халқнинг ўзлигини англаши тарихий хотиранинг уйғониши билан узвий боғлиқдир. Шу туфайли халқ ўзининг ўтмишидан сабоқ чиқаради, қай мақсад сари, қандай йўлдан бориш лозимлигини аниқлайди ва шу асосда ўз истиқболини белгилайди.

Миллий истиқлол мафқураси юқорида қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи қуйидаги муҳим мафқуравий вазифаларни бажара олади. Улар:

– *мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш.*

Ҳар бир инсоннинг оламга, жамиятга нисбатан ўз муносабати, қараши, назар ташлаш мезонлари бўлади. Шу маънода, ҳар бир шахс, жумладан ёшларимизнинг ҳам ўз мустақил дунёқарошига, ўз фикрига, ўз нуқтаи назарига эга бўлиши ниҳоятда муҳим. «Янги мафқуранинг асл маъноси – деб ёзади Ислоҳ Каримов, – эскича ақидалардан холи бўлган, мустақил ва янгича фикрловчи кишиларни тарбиялашдан иборатдир»¹. Бусиз жамиятни демократик тараққиёт йўлига олиб чиқиб бўлмайди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг бир қолипга солинган тоталитар тузум дунёқароши тазйиқидан қутулдик. Аммо «тафаккур инерцияси» деган тушунча ҳам борки, у туфайли биз ўрганиб қолган, эскича дунёқарошдан батамом ҳалос бўла олмаёмиз. Миллий истиқлол мафқураси ўзининг ҳаётини ғоялари билан одамларимиз онгидаги ана шу мафқуравий кишилардан қутилишга ёрдам беради. Президентимиз таъкидлаганидек: «*Мустақилликка эришганимиздан сўнг биз сохта мафқуранинг яққаҳокимлигидан қутулдик. Маънавиятни, мафқурани зугумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик. Эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга урганиши, ўзига ишончи ортиб боришидир. Чунки тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқдан, қулликдан қутулмаса, инсон тўла озод бўлмайди*»². Бу шунинг учун зарурки, мустақил фикр юритувчи инсонгина ижобий нарсаларни бунёд қилишга, зарур моддий ва маънавий бойликлар яратишга, ҳаётни яхши томонга ўзгартиришга қодир бўлади.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. 1995 йил. 3-жилд. 284-б.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сибсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза. 1995 йил, 23 февраль. 3-жилд. 34—35-б.

Дунёқарашнинг мустақиллиги, яъни «мустақил дунёқараш» тушунчасидан ташқари миллий истиқлол мафқурасининг моҳият-мазмунига кирувчи «мустақиллик дунёқараш» деган тушунчаси ҳам бор. Унинг мазмунини И.Каримов қуйидагича асослаган: «Бу тушунча аввало:

– Ўзбекистоннинг истиқболи ва истиқлоли ҳақида қайгуриш;
– ўзининг ва ўз халқининг, Ватаннинг қадр қиммати, ор-номусини англаб, уни ҳимоя қилиш;
– юксак гоълар, янги фикрий кашфиётлар, ниятлар огушида меҳнат қилиб, истеъдоди, бор имкониятини, керак бўлса, жонини юрт истиқболи, элига бахшида этишидир»¹. Бундай дунёқарашга умумий тарзда таъриф берадиган бўлсак, мустақиллик дунёқараш, бу – дунёни миллий мустақиллигимиз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда англаш, деган хулосага келамиз. Мустақиллик дунёқарашининг марказида Ўзбекистон диёри ва халқимизнинг барча соҳаларга оид манфаатлари ётади. Бундай дунёқарашга эга бўлган одам ўз нуқтаи назари ва ўз ҳаётини тамойилларига таянган ҳолда жамият тараққиётига мустақил равишда муносиб ҳиссасини қўша олади.

Бу вазифани амалга ошириш, унинг мағнавий давоми бўлган иккинчи мафқуравий вазифа билан чамбарчас боғлиқ. Унинг мазмуни шундай: *хур фикрли, мутелик ва журъатсизликдан ҳоли бўлган, ўз билими ва кучига ишониб яшайдиган инсонни тарбиялаш.*

«Агарки, – деб ёзади И.Каримов, – мафқура, маърифат, одамларимизнинг дунёқараш, тафаккури юксалишининг аҳамиятини жамиятимиз истиқболи учун яхши англаётган эканмиз, авваламбор, мана шу ўлда ўзини аямаётган, тадбиркор, ижодкор зиёлилар, ўқитувчилар, шифокорлар, олимларимизга етарли даражада шароит тугдириб, ижтимоий жиҳатдан таъминлаб бориш бизнинг вазифамиздир»². Бу вазифанинг бажарилиши жамиятда ижобий тарбия муҳитини такомиллаштиришга хизмат қилади;

¹ Уша жой.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза. 1995 йил, 23 февраль.

– одамларимиз, айникса, ёшларимизнинг иродасини бақувват қилиш, иймон-этиқодини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган маънавий муҳит яратиш ниҳоятда муҳим.

Бунинг учун ҳар бир фуқаро қалбида ватанпарварлик туйғусининг шаклланишига шароит яратадиган маънавий муҳитни вужудга келтириш лозим бўлади. Бу муҳит эса Ватан, юрт тақдири учун қуюнадиган инсонларни тарбиялайди. Бошқача айтганда, соғлом маънавий муҳит соғлом тафаккур ва соғлом маънавият замирида шаклланади. Бундай маънавият бўлмаган жойда ижтимоий муносабатлар носоғлом йўналишга бурилиб кетади. Халқимизнинг асл табиатида соғлом маънавият устуворлик қилади. Шу сабабли халқнинг ўзлигини англаши соғлом маънавий муҳитнинг такомиллашувига имконият очади. Мамлакатимиз раҳбарининг мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданок соғлом маънавиятни шакллантириш ва юксалтиришга жиддий эътибор бергани бежиз эмас. Президентимиз *«шу муътабар заминда тарбия топган шахс, ўзини айнан шу юрт фарзанди деб билгувчи инсон ўз давлати, ўз халқи олдидаги, уни катта умидлар билан тарбия этган, вояга етказган жамият олдидаги бурчини адо этиши керак. Бу гап менга ҳам, сизга ҳам – барчамизга бирдай тегишлидир. Содда қилиб айтганда, ҳар қайси фуқаро, ҳар биримиз: «Шу давлат, шу жамият менга нима берди?»* деб эмас, балки: *«Мен ўзим Ватанимга, элу юртимга нима бердим?»* деб ўйлашимиз ва шу ақида билан яшашимиз керак»¹ – дея таъкидлаган эди;

– ватандошларимиз тафаккурида ўзлигини англаш, тарихий хотирага садоқат, муқаддас қадриятларимизни асраб-авайлаш, ватанпарварлик туйғусини камол топтириш.

Миллий истиклол мафкураси бажарадиган бу муҳим вазифа ўзликни англаш туйғусининг ижтимоий даражага кўтарилишини англатади. Бунга эса халқнинг ўчмас тарихий хотираси мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилади.

¹ Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий қафолати. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг бир йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда сузланган нутқ. 1993 йил 7 декабрь. 2-жилд. 110-б.

Халқимизнинг асрлар мобайнида асраб-авайлаб, ривожлантириб келаётган кадриятлари эса ҳаёт синовларидан ўтгани, кишилар қалбидан чуқур жой олгани боис барчамизга бирдай азиз бўлиб қолган. Уларни сақлаб қолиш, замона талаблари асосида ривожлантириш, янада такомиллаштириш, келгуси авлодларга етказиб бериш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Чунки, ўзликни англаш, тарихий хотирага садоқат, миллий кадриятларга ҳурмат, уларни ҳимоя қилишга тайёр туриш – буларнинг барчаси кишида ватанпарварлик туйғусини тарбиялайди;

– халқимизга хос бўлган иймон-этиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни юксалтириш.

Бундай олижаноб инсоний фазилат аслида халқимизнинг қонида бор. Фақат тарихимизнинг муайян даврларида, ёт ҳукмрон мафкуралар тазйиқи остида улар тўла намоён бўла олмаган. Шунинг учун ҳам биз иймон-этиқод, инсоф-диёнат, хайр-саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби шарқона фазилатларни, улардаги инсон учун ибрат бўладиган жиҳатларни эъзозлашимиз, ривожлантириб, умуминсоний кадриятлар даражасига кўтаришимиз, уларни тарғиб этишимиз лозим. Бизнинг халқимизга хос меҳмондўстлик, уй-рўзғор юритиш маданияти, оиладаги, қариндошлар, дўсту биродарлар ўртасидаги самимий муносабатлар шу каби одат-удумларнинг ибратли жиҳатлари кўп. Бу кадриятларни ардоқлаб, авлодларга етказиш керак, албатта. Лекин бу барча урф-одатларимиз ҳам бирдек ибратли дегани эмас. Айниқса, баъзи фуқароларимиз миллий кадриятларимизга зид бўлган манманлик, ўзини кўз-кўз қилиш, исрофгарчилик, ортиқча дабдабозлик, юзаки хушомадгўйлик каби қусурлари билан яхши анъаналаримизга ҳам доғ туширадилар. Шунингдек, ортиқча уятчанлик, журъатсизлик, ўз фикрида тура олмаслик ҳам инсон учун жиддий камчиликдир. Бундан чиқадиган хулоса шуки, ҳар нарса ўз меъёрида бўлгани яхши. Меъёридан ошмаган удумлар ҳамма учун фойдали бўлиб, ўзида миллатнинг қалбини, қиёфасини, ички дунёсини акс эттиради;

– мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган тушунчани шакллантириш ва ривожлантириш.

Ўзбекистон — кўп миллатли мамлакат. Унда юздан зиёд миллат ва элат фарзандлари истиқомат қилади. Ватанимизнинг ютуғи ҳам, равнақи ҳам шу юртда яшовчи фуқароларнинг барчасига бирдек тааллуқлидир. Шу боис, ҳар бир фуқаро қалбида ўз юртига эгалик ҳиссини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир. Юртимизда яшайдиган ҳар бир одам қалбида мамлакатимиз ютуқларидан ғурурланиш, миллати, динидан қатъи назар, биз учун «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган табиий тушунча пайдо бўлиши жуда муҳим. Шундагина барча фуқаролар қалбида Ватан истиқболини бунёд этиш учун фаол ишлаш, ватанпарварлик, эл-юрт учун фидойилик, мардлик ва жасорат туйғулари янада кучайиб боради. «Юртимнинг ютуғи, бойликлари меники, камчиликларни эса бошқалар туғриласин» — деб ўйловчи фуқаролар миллий истиқлол мафкураси ғояларига, Ватан тақдирига бегона, эл-юрти корига ярамайдиган кимсалардир.

Миллий истиқлол мафкурасининг тарихий илдизлари — халқимизнинг мозий синовларидан ўтиб келадиган бой маданий ва маънавий мероси, миллий қадриятлари, урф-одат ва анъаналари, қўшиқлари, байрам ва маросимларидаги озодлик, эркинлик учун кураш руҳи, ота-боболаримизнинг мустақиллик йўлида кўрсатган жасорати, бунёдкорлик ишлари ҳамда уларни амалга оширишда маънавий руҳ берган тафаккур тарзида намоён бўлади. У асрлар мобайнида йиллар синовига дош бериб, сайқалланиб, такомиллашиб келган. Бу тафаккурнинг марказида Яратганнинг энг улуғ мўъжизаси бўлмиш инсоннинг улуғлиги ва мўътабарлиги ғояси ётади. Бинобарин, у қадрланиши, эъзозланиши лозим. Чунки, мамлакатнинг ҳаёти, фаровонлиги, ана шу меҳнаткаш инсонларнинг меҳнатига, фаолиятига боғлиқ. Шу туфайли ҳам Шарқда комил инсон ғояси қадимдан буюк орзу бўлиб, донишмандларимиз ҳаёлини банд этиб келган. Бу тамойил халқимиз руҳини, даҳосини акс эттирувчи ўлмас қадриятлар билан узвий боғлиқдир. Хусусан, буюк аждодимиз, соҳибқирон Амир

Темурнинг соғлом маънавият маҳсули бўлган «Куч – адолат-дадир» деган шиори миллий ғоянинг таркибий қисмига айланиб кетган, мамлакат бирлигини таъминлаш, марказлашган давлат барпо этишда, айниқса уни одиллик билан бошқаришда маънавий-мафкуравий асос бўлиб хизмат қилган. Шу боис Темур салтанатида илм-маърифат юксак кадрланган, инсоннинг шаъни, ор-номуси эъзозланган, инсон ва унинг мол-мулки давлат муҳофазасига олинган, қароқчилик, ўғриликка кескин барҳам берилган эди. Соҳибқирон бобомизнинг: «Менинг салтанатимнинг у четидан бу четига, бошида олтин тўлдирилган лагани ёш бола кўтариб ўтса ҳам, унинг мулкига ҳеч кимса дахл эта олмайди», деган сўзлари ҳаётий ҳақиқат эди.

Ёки аёлларнинг оғир жисмоний ишлардан озод қилинганига эътибор беринг. Айтайлик, ёрдамчиси йўқ бирон аёл сув оладиган челақни дарвоза ташқарисига чиқариб қўйса, шу жойдан ўтган мўмин-мусулмонлар челақни олиб, унга сув тўлдириб, шу жойга қўйиб кетишар эди. Дўконларга савдогарлар умуман кулф осишмасди. Буларнинг ҳаммаси ўша замонда ҳаёт иймон ва эътиқод, инсоф ва диёнат талаблари билан бошқарилганини, одамлар ана шу юксак туйғулар билан яшаганини кўрсатади. Мўмин-мусулмонлар шундай турмуш тарзига одатланишган, ўрганишган эди. Улар ўзлари оч қолишса ҳам ўзганинг мулкига қўл теккизмасди. Бу халқнинг менталитетига сингиб кетган эди.

Тоталитар тузум шароитида эса инсон сунъий равишда мулкдан бегоналаштирилди. Одамлар онгига, мулк эгаларига нафрат туйғуси мажбуран сингдирилди. Бу ўзгалар мулкига кўз олайтириш, ҳатто тажовуз қилиш учун йўл очди. Одамлар бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, ўғирлик ва талончиликдан жирканмайдиган ҳолатга келиб қолди. Жамиятда маънавий қашшоқлик муҳити пайдо бўлди. Шу сабабли ҳам тарихий хотирани уйғотиш асосида ўзликни англаш бугунги кундаги муҳим мафкуравий вазифадир. Демак, *миллий истиқлол мафкурасининг маъно-мазмунини белгилайдиган энг муҳим омиллардан бири – бу халқимизнинг қадимий ва бой тарихидир. Чунки тарих – буюк мураббий. У инсонга ибрат-*

ли хулосалар берибгина қолмасдан, баъзан аччиқ сабоқларни ҳам тан олишга ундайди. Тарихга берилган холис баҳо мафкуранинг ҳаётийлиги ва таъсирчанлигига асос бўлади.

Халқимизнинг ўзига хос шарқона турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқараши, ҳаётга, воқеликка муносабатини ифода этувчи халқ оғзаки ижоди намуналари, «Алпомиш», «Шашмақом» каби дурдона асарлар, асрий идеалларни ўзида ифода этган миллий қаҳрамонларнинг ибратли ҳаёти ҳам миллий мафкурамиз озикланидиган манбалардандир. Халқимизнинг эртак ва масалларида, ривоят ва афсоналарида эзгулик, адолат, тенглик, инсоний меҳр-муҳаббат тараннум этилган. Уларда Ватаннинг муқаддаслиги, инсоннинг азизлиги, илмнинг қадрлилиги тарғиб этилган, ҳамиша ёмонлик устидан яхшилик, ёвузлик устидан эзгулик ғолиб чиқиши ва ёвуз кучларга қарши курашда ҳалоллик, ҳақгўйлик, одамгарчилик, танглик, меҳр-оқибат каби олижаноб фазилатлар маънавий-рухий таълимчи бўлиши асослаб берилган. «Алпомиш»да инсон шаъни, йигитлик орияти ҳимоя қилинса, «Шашмақом»да халқнинг асрий орзу-умидлари юксак баъдий дид билан куйга солинган. Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби миллий қаҳрамонларимизнинг Ватан тақдири учун олиб борган қаҳрамонона курашлари, она-Ватан озодлиги йўлида кўрсатган жасоратлари ҳар биримизда чексиз фахр ва ғурур ҳиссини уйғотади.

Мухтасар қилиб айтганда, миллий мафкурамизнинг тарихий илдизлари деганда аждоқларимизнинг ибратли ҳаёт йўли, тафаккур тарзи, амалий фаолияти, бунёдкорлик ишлари, энг яхши урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари, мустаҳкам иймон-эътиқоди фуқароларимиз учун намуна бўлиши, хато, камчилик, нуқсонлардан эса тўғри хулоса ва сабоқлар чиқариш учун асос бўлиши тушунилади.

Мафкурамизнинг фалсафий негизларини, аввало, ижтимоий тафаккурнинг мумтоз намуналари бўлган дунёвий, диний, афсонавий қарашлар, дунё фалсафаси дурдоналари белгилайди. Қадимги юнон файласуфи Гераклит ўзининг Шарқда ўтган ғоявий устозларини, «Авесто»дек муқаддас китобда битилган фалсафий фикрларни назарда тутиб, юртимизга «фалсафий тафаккур бешиги» деб таъриф берган эди.

«Авесто»да ифодаланган фалсафий тамойиллар ва миллий ғоялар, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш, олам ва одамнинг яралиши, инсон ва унинг камолоти ҳақидаги диний ва илмий қарашлар, поклик, ҳалоллик, мардлик каби комил инсон сифатлари бугунги дунёқараш шаклланишига самарали таъсир ўтказди.

Буюк донишманд аждодларимизнинг озодлик тўғрисидаги ғоялари, бу борада ниҳоятда муҳим аҳамиятга молик. Айниқса, ўнлик санок системасини бутун инсоният учун энг қулай бўлган ҳисоблаш тизимига айлантирган, инсониятга «Алгебра» фанини ҳада этган, алгоритмик кетма-кетлик услуби ҳақидаги илк ғояни кашф қилган Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг дунёвий кашфиётлари, табиатшуносликка оид бир қатор фанларни кашф этиб, том маънода Шарқ натурфалсафасининг отаси бўлган Абу Райҳон Берунийнинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари бугунги кун учун ҳам муҳим. Фалсафа тарихи, мантик, мусиқашунослик, ахлоқ сингари соҳалардан ташқари, социологияга оид илк фалсафий системани ишлаб чиққан Абу Наср Форобийнинг адолатли жамият ҳақидаги қарашларининг ўз ўрни бор. Нафақат медицина фанининг асосчиларидан, балки мантиқ илмида ҳам мутафаккирлардан бири бўлган рационализм ва иррационализмни синтез қилиш асосида инсон руҳиятини нигилистик инқироздан асраб қолган, XX аср ғарб файласуфлари, экзистенциалистлари томонидан ғарбий Европани маънавий тушқунликдан қутқарилишида асос бўлган ана шу ғоя асосчиси – Абу Али ибн Синонинг дуализм таълимоти ҳам бунда ўз ўрнига эга. Мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг комил инсон ҳақидаги фалсафий мушоҳадалари, Бобур ва Машраб, Бедил ва Дониш ҳамда асримиз бошидаги маърифатпарвар зиёлиларнинг фаолияти ҳам миллий ғоя ва истиқлол мафкурасининг теран томирларидир.

Миллий истиқлол мафкурасининг фалсафаси, унинг маъно-мазмуни, асосий ғоя ва тамойиллари миллий давлатчилигимизни қайта тиклаб, жамиятимизнинг тараққиёт йўлини назарий ва амалий жиҳатдан белгилаб берган Президентимиз

Ислом Каримов асарларида чуқур ифода этилган. Бу асарларда мамлакатнинг ривожланиш йўли, унинг ўзига хос хусусиятлари, олдимизга қўйилган улуғвор вазифаларни амалга ошириш имкониятлари кўрсатиб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг фалсафий асоси умуминсониятнинг бой тарихий ўтмишига, шунингдек, қадимги Шарқ, Юнон, Рим ва бошқа фалсафа мактабларининг меросига ҳам таянади. Хусусан Суқрот, Платон, Аристотель сингари мутафаккирларнинг асрлар давомида ўз кадр-қимматини йўқотмай келаётган доно фикрлари, жаҳон фалсафасининг ўрта асрлар ва ҳозирги замон намояндаларининг қарашлари ҳам миллий истиқлол мафкураси тамойилларини асослаш ва бойитиш, уларга ҳаётий руҳ бағишлашда муҳим аҳамият касб этади. Конфуцийнинг фалсафий ҳикматлари, Платоннинг «ғоялар дунёси ва соялар дунёси» тўғрисидаги таълимоти, Гегель диалектикаси, гуманистик замонавий фалсафий оқимларда илгари сурилаётган ғоялар ҳам миллий истиқлол мафкурасининг умуминсоний асосларидир.

Миллий истиқлол ғоясининг асослари, тамойил ва йўналишларини яхши билиб олиш учун юқорида номлари зикр этилган алломаларнинг асарлари, миллий ва умуминсоний маданий мерос намуналарини чуқур ўрганиш бу борадаги асосий вазифа бўлиб қолмоқда.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ғоя деганда нимани тушунасиш?
2. Миллий ғоянинг моҳияти нимадан иборат?
3. Миллий истиқлол ғоясининг моҳиятини қандай тушунтирасиз?
4. Миллий ғоянинг ўзликни англатувчи кучи нимада кўринади?
5. Миллий истиқлол ғоясининг асосий тамойиллари нималардан иборат?

Реферат мавзулари

1. Миллий истиқлол ғояси ва унинг мазмун-моҳияти.
2. Миллий мафкуранинг асосий тамойиллари ва хусусиятлари.
3. Миллий истиқлол ғоясининг фалсафий-тарихий илдишлари.

9-Мавзу: МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Миллий истиқлол ғояси одамларни эзгу ғояларга ишонтириш, уларни уюштириш, олижаноб мақсадлар сари сафарбар этишда маънавий-руҳий жиҳатдан улкан аҳамият касб этади. Чунки халқнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари ва фаолият кўрсатишга шайлиги унинг ҳаракат дастури бўлган умум-миллий ғояга ишончи билан белгиланади. Ана шундай ишонч жамият аъзоларида мустаҳкам эътиқодни шакллантириб, уларни янада жипслаштиради, мамлакат фуқароларини ўзаро тотув, дўст ва иноқ бўлиб яшашга, ўз манфаатларини Ватан манфаатлари билан уйғунлаштиришга чорлайди.

Бундай мустаҳкам эътиқодга эга бўлган ва комил ишонч асосида ўз ҳаёт йўлини аниқ белгилаб олган инсон ёт ва зарарли ғоялар таъсирига асло берилмайди, уткинчи қийинчиликларга бардош беради. Унда ғоявий ирода мустаҳкам бўлади. Шу маънода, миллий истиқлол ғояси ҳам халқимизнинг янги жамият куриш борасидаги ҳаракат дастури десак, муболаға бўлмайди.

Миллий истиқлол ғоясининг мақсад ва вазифалари умуминсоний кадриятлар устуворлиги тамойилига тўла-тўқис мос келади. Улар мамлакатимизнинг жаҳондаги илғор давлатлар тажрибаси асосида мафкуравий жараёнларда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги (плюрализм), демократик эркинликлар ва инсон ҳуқуқларини сақлашга доир халқаро андозаларга ҳамоҳанглиги билан ҳам катта аҳамиятга эга. Шу маънода миллий истиқлол ғоясининг мақсад ва вазифалари умумбашарий тамойиллар, минтақавий жараёнлар ва миллий манфаатлар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни ўзида акс эттиради, шу билан бирга, халқимизнинг ирода-интилишларини намоён этувчи самарали тизимга айланади.

Мустақиллик йилларида жамиятимиз аъзоларининг дунёқараши, фикрлаш тарзида теран ўзгаришлар рўй берди. Халқимизни бирлаштирадиган, бунёдкорлик фаолиятига сафарбар этадиган, унинг эзгу мақсадлари ва ҳаётий манфаатларини

ўзида ифодаладиган миллий гоё ва мафқурани яратиш ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шартини бўлиб қолди. Президент Ислон Каримов таъкидлаганидек, «Олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга етиш, эски мафқуравий асоратлардан батамом халос бўлиш, гоёвий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, бегона ва ёт гоёларнинг хуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурати халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос янги мафқурани шакллантиришни тақозо этмоқда»¹.

Мафқуранинг мақсадлари бўлиши табиий. Чунки, ҳар қандай мафқура ўз олдига муайян мақсадларни қўяди. Бу мақсадлар пировард натижага эришишнинг йўллари, восита ва усулларини белгилайди. *Мафқуранинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:*

- одамларни муайян гоёга ишонтириш;
- шу гоё атрофида уюштириш;
- гоёни амалга ошириш учун сафарбар этиш;
- кишиларни маънавий-руҳий жиҳатдан рағбатлантириш;
- гоёвий тарбиялаш;
- гоёвий иммунитетни шакллантириш;
- ҳаракат дастури бўлиш.

Қуйида миллий истиқлол гоёси нуктаи назаридан мафқуранинг ана шу хусусиятларининг моҳияти ва мазмуни билан қисқача танишамиз.

1. Одамларни муайян гоёга ишонтириш. Мафқура гоёлар системаси сифатида бирон бир гоёни тарғиб этиш, кишиларни шу гоёнинг тўғри, ҳаётий ва илғор эканлигига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Демократик жамиятда амал қиладиган плюрализм (фикрлар, қарашлар ранг-баранглиги) кишиларга ўз ҳаётий манфаатлари, мақсад ва интилишларини акс эттирадиган илғор гоёни танлаш, ҳимоя қилиш ва ривожлантириш имконини беради.

¹ Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., «Ўзбекистон», 2000 й. 3-бет.

Миллий истиқлол ғоясининг шаклланишини таҳлил қилиш жамиятда бирон бир ғоянинг тўғри, илмий ва ҳаётийлигига ишонч ҳосил қилиш ўз-ўзидан рўй бермаслигини кўрсатади. Мафкурага ишонч уйғотиш, унда акс этган ғоялар таъсирида одамларни сафарбар этиш функцияси муайян шахсларнинг фаолияти орқали рўёбга чиқади. Чунки, ишонтирмоқ – кишиларнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари, қалби ва шуурига таъсир қилмоқдир. Бу вазифани амалга оширувчи кишилардан юксак инсоний фазилатлар, шу ғоя йўлида фидойилик, билим, малака, пўтқ маҳорати ва бошқалар талаб этилади.

Кенг халқ оммасини бирон бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканлигига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади.

Инсоният тарихида чуқур из қолдирган буюк давлат арбоблари, ҳарбий саркардалар кенг оммани ишонтириш, юксак марралар сарн рағбатлантириш қобилиятига эга бўлган мохир ноқтиқ бўлганлар. Улар ғоянинг ишончли ва ҳаётий бўлиши учун у, аввало, илмий-назарий асосга эга бўлиши, ҳаётий далилларга таяниши лозим эканлигини яхши билганлар. Мафкуравий кураш— жамиятнинг онгли ва фаол қатламининг бирон бир ғояни химоя қилиш, қарор топтириш йўлидаги кураши эканини аниқлаб етганлар. Ана шундай кишилар етакчилик қиладиган инсонпарвар ва демократик жамият ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши маърифат билан курашади. Бу кураш охир-оқибатда эзгуликнинг разолат устидан, яхшиликнинг ёмонлик устидан қозонажак ғалабаси билан интиҳо топади

Мустақиллик ғоясининг ўзаги бўлган – танлаган тараққиёт йўлимизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний эканлигига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсоннинг ҳаётий манфаатларига мос тушишига кенг оммани ишонтириш, кишиларни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш миллий истиқлол мафкурасининг асосий мақсадларидан биридир.

Мафкуравий тарғибот ишларининг муваффақиятини белгилайдиган шундай ҳаётий қонуният бор: бошқаларни бир ғояга ишонтирмоқ учун, аввало, унга ўзинг юракдан ишонишинг, бошқаларни ёндирмоқ учун ўзинг ёнишинг, бошқаларни ғафлат уйқусидан уйғотмоқ учун ўзинг уйғоқ ва бедор бўлишинг шарт! Миллий ғоянинг халқпарвар, тараққийпарвар эканлигига бўлган ишонч кундалик ҳаёт синовларидан ўтсагина, сўз ва иш бирлигига эришилсагина, бу ғоя мустаҳкам эътиқодга айланади. Эътиқод устувор ерда чинакам инсоний ҳаёт бўлади; эътиқод учун, илғор ғоя таптанаси учун кураш жараёнида инсон шахси шаклланади; у бунёдкор кучга айланади.

2. Ғоя асосида кишиларни уюштириш. Жамият фақат ўз шахсий манфаатини кўзлайдиган одамлар йиғиндисидан иборат эмас. Умумий манфаатларни теран англаш кишиларнинг жамият бўлиб уюшишларига, ижтимоий талаб ва нормаларни эътироф этиб, уларга амал қилишларига сабаб бўлади. Бу, айниқса, ҳозирги ўтиш даврида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ана шу сабабдан ҳам жамият аъзоларини умумий мақсад ва манфаатлар йўлида бирлаштириш мафқуранинг асосий вазифаларидан биридир.

Ўзининг Ватан деб аталмиш улуғ бир оилага мансублигини хис этиш туйғуси ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки мутғасил ва изчил тарбия самараси ўларок, юзага келади. Оиладаги тотувлик, аҳиллик, меҳр-шафқат хислатлари узлуксиз равишда турли шаклларда олиб бориладиган ахлоқий тарбиянинг маҳсули бўлгани каби, жамиятнинг ғоят хилма-хил қатламларини умумий манфаатлар атрофида жипслаштириш, одамлар ўртасида ҳамжиҳатлик, тотувлик, ўзаро ёрдам хислатларини шакллантириш ҳам изчил тарбия воситасида амалга оширилади. Шу маънода айтиш мумкинки, миллий истиқлол ғояси кишилар онгига теран сингиши билан улар умумий мақсад сари интилувчи маслакдошларга айланадилар.

3. Ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш. Мафқуранинг бунёдкорлик функцияларидан бири илғор ғояни амалга ошириш учун кишиларни сафарбар этишдир.

Мафкурада ифода этилган ғоя ва мақсад жамиятдаги кўплаб партиялар, ижтимоий ҳаракат ва ташкилотларнинг фаолият дастурига асос бўлади, ижтимоий ривожланишга кучли туртки беради. У жамиятда рўй берадиган туб ўзгаришларга замин яратади, унга кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан тайёрлайди, сўнгра бунёдкорлик ишларига сафарбар этади.

Жаҳон тарихида бунга мисоллар жуда кўп. Бунёдкор мафкуранинг сафарбар этувчи роли туб ижтимоий-иқтисодий юксалишларда, жамият ҳаётидаги маънавий ўзгаришларда яққол кўзга ташланади. Буни халқларнинг чет эл босқинчиларига қарши курашида, турли бунёдкорлик ишларида, чунончи хашар йўли билан сув иншоотлари, кўприклар, йўллар, шаҳар ва қишлоқлар қуришдаги умумий сафарбарлик ишларида кўриш мумкин.

Жамиятдаги турли социал гуруҳлар, синфлар, катламлар мафкура асосида сиёсий-ижтимоий жараёнларга ўз муносабатларини белгилайдилар. Бирок, мафкуранинг сафарбар этувчилик хусусияти социал ўзгаришлар жараёнида доим ҳам кўзга аниқ ташланавермайди, балки, туб ижтимоий ўзгаришлар даврида яққолроқ намоён бўлади. Масалан, мамлакат мустақиллиги ва яхлитлигига таҳдид соладиган мафкуравий хавф-хатарлар кучайган пайтларда кишиларни Ватан истиқлоли, равнақи йўлида жипслаштириш ва сафарбар этишда миллий мафкура муҳим рол ўйнайди.

Сиёсий курашлар даврида аҳолининг жуда оз қисмини ва тор доирадаги манфаатларни кўзловчи, бузгунчиликни мақсад қилиб олган мафкуралар ҳам дунёга келиши мумкин. Бундай мафкурага эга бўлган гуруҳлар билан аҳолининг асосий қисмини ташкил этувчи гуруҳ ва синфлар ўртасида мафкуравий масалаларда турли ихтилофлар келиб чиқади. Зеро, Президентимиз таъкидлагани каби: «Халқ – ўзининг минг йиллик анъана ва тажрибалари, сўнмас хотираси ва буюк туйғулари билан яшаб келаётган қудратли куч. Ёлғонга, алдовга дуч келган пайтда унинг асрий қадриятлари, доимо уйғоқ виждони тилга киради, ноҳақликка, қабихликка қарши курашга даъват этади»¹.

¹ Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустахкам иродасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

Мафкураинг сафарбар этувчилик функцияси, айниқса, мафкуравий курашлар жараёнида тўлароқ намоён бўлади. Зеро, мафкуравий зиддиятлар кескинлашган даврда мақсадга эришишнинг қўпол воситалари, хусусан босқинчилик, террор, қўпоровчилик, инқилобий усуллар ишга солиниши мумкин. Бу— мафкуравий курашнинг ўта қўпол ва ғайриинсоний усуллари бўлиб, уларга қарши туришда собитқадамлик, бардош, сабот ва фаоллик талаб қилинади.

Бу жараёнда бунёдкорлик ғоялари билан қуролланган кенг халқ оммасининг идеаллари, манфаатларини ўзида мужассамлаштирувчи мафкурагина инсонпарварлик, тараққийпарварлик тамойиллари асосида мамлакат, халқ тақдирида ижобий аҳамиятга эга бўлади, кишиларни эзгу ишларга даъват этади.

4. Кишиларни маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш. Мафкура тараққиётнинг энг оғир, мураккаб даврида, айниқса, бир ижтимоий-сиёсий тузумдан янги сизга ўтиш жараёнида кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди, уларда келажакка ишонч туйғуларини уйғотишга хизмат қилади. Ана шу сабабдан ҳам чинакам миллий мафкура бўлган истиқлол ғояси ўзининг жозибаси билан кишиларни ўз кучига ишонишга, истиқболга умид билан қарашга даъват этади. Унда халқ фантазияси, орзу-умидларининг қай даражада акс этиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки, тўқ, фаровон ва бахтли ҳаёт қуриш, ижтимоий адолатни қарор топтириш, миллатлараро тотувлик, тинчлик, дўстлик ер юзидаги барча халқларнинг азалий орзусидир. Демак, миллий истиқлол мафкурасининг ҳаётийлиги, таъсирчанлиги халқ орзу-умидларини нечоғли тўла ва ёрқин акс эттириши, уларни рўёбга чиқаришнинг йўллари ва воситаларини қай даражада тўғри белгилашига боғлиқдир.

Зеро, жамият аъзолари миллий истиқлол мафкурасида ўз ҳаётий манфаатлари, орзу-умидлари ифодасини кўрсатгани одамларни руҳан бардам, уйғоқ ва фаол қила оладиган кучга айланади.

5. Ғоявий тарбиялаш. Жамиятдаги мавжуд ғояларга фаол муносабат, фаол ҳаётий позицияни тарбиялаш мафкураининг

яна бир муҳим мақсадидир. Ғоявий тарбия ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий тарбиянинг асосини ташкил этади. Ҳар қандай ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий тарбия муайян ғояни химоя қилиш, тарғиб этиш ва ривожлантиришга қаратилган бўлади. Хусусан, ёвузлик, беҳаёлик, шафқатсизликни тарғиб этиш орқали ёшларни ахлоқий жиҳатдан бузишга қаратилган бадийий фильмларда жамият барқарорлигига раҳна солишдан иборат мафкуравий мақсад яширингандир. «Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Нагижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўрона тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилди. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди»¹.

Бинобарин, ғоялар ошқора ёки яширин, бевосита ёки билвосита, тўғридан-тўғри ёки рамзий шаклларда тарғиб этилиши мумкин. Инсон фаолияти аниқ бир ғоявий мақсадга йўналтирилган бўлиб, бу ният кўпинча кўзга ташланмайди. Ғоявий тарбиянинг асосий мақсади кишиларда ҳушёрлик, сезгирлик ҳиссини шакллантириш, ёт ва зарарли ғояларга қаршилик кўрсатиш қобилятини шакллантиришдан иборатдир.

6. Ғоявий иммунитетни шакллантириш. Ғоявий тарбия жараёнида кишиларда ёт ва зарарли ғояларга қарши курашиш учун мафкуравий иммунитетни шакллантиришга алоҳида эътибор берилди. Бу узоқ давом этадиган жараёндир.

Мафкуравий иммунитетни шакллантириш кишилар онгига бир хил ғояни зўр бериб тиқиштириш эмас, балки одамларда оқ-қорани ажратиш, зарарли ғояларга қарши ҳушёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарбиялаш демакдир.

¹ Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустақкам продасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

Манфаатлар бор ерда муқаррар равишда ғаразли, нопок ғоявий ниятларни амалга ошириш учун интилишлар ҳам бўлади. Ёшларда мафкуравий иммунитетни тарбиялашда ижтимоий фанлар муҳим роль ўйнайди. Ғоявий иммунитетни шакллантириш – ғоявий-тарбиявий иш самарадорлигининг муҳим мезони ҳисобланади.

7. Ҳаракат дастури эканлиги. Мафкура жамиятда ижтимоий-сиёсий ҳаракатнинг ўзига хос дастуриламали бўлиб хизмат қилади. Чунки у бугунги кун муаммоларини ҳал этиш учун одамларни жипслаштириш ва сафарбар этиш заруриятидан вужудга келса-да, аynи вақтда узоқ истикболни кўзлайди. Тарихий давр ўзгариши билан миллий мафкурани янада такомиллаштириш, янги мазмун билан бойитиш зарурияти вужудга келади.

Миллий мафкура жамиятдаги барча социал қатламлар ва гуруҳларнинг умумий ҳаракат дастури, уларни фаолликка даъват этувчи восита ҳисобланади. Мафкуравий мақсад – ғоявий фаолиятни амалга оширишдан кутиладиган идеал натижадир. Мақсадни аниқ-равшан идрок этиш инсон ва жамият фаолиятига изчиллик, собитқадамлик ва фаоллик бағишлайди. Миллий истиклол мафкурасининг олий мақсади – Ватанимиз равнақи, юртимиз тинчлиги ва халқ фаровонлиги ғояларига таянган ҳолда халқимизни мустақилликни мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар этишдир.

Истиклол ғоясининг халқимиз қалбига йўл топиши, мамлакатдаги мавжуд буюк интеллектуал салоҳиятни Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига эришиш учун сафарбар этиш миллий мафкура олдига қўйиладиган асосий мақсаддир. Шунини ҳам инобатга олиш зарурки, халқни фақат олижаноб ва илғор ғояларгина эмас, балки Ватан мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини хавф остида қолдирадиган турли кўринишлардаги мафкуравий таъйикларга қаршилик кўрсатиш зарурияти ҳам жипслаштиради. Миллий истиклол мафкураси, бир томондан, Ўзбекистон заминида келажаги буюк, фаровон жамият барпо этиш учун халқимиз куч-қувватини жипслаштиришни, халқ иродасини бунёдкорлик ишларига

сафарбар этишни, иккинчи томондан эса, миллий мустақил-лигимизга жиддий хавф солаётган мафкуравий таҳдидларга зарба бера оладиган мард, жасур, ватанпарвар авлодни тарбиялашни кўзда тутди.

Гап шундаки, мамлакатимизнинг бундан кейинги ривожла-ниш истиқболлари кўп жihatдан халқимиз иродасини мил-лий мафкура атрофида нечоғли жипслаштиришга, халқимиз-нинг ватанпарварлик, инсонпарварлик, тараққийпарварлик фазилатларини янада ривожлантиришга боғлиқ. Президент Ислон Каримов таъкидлаганидек, «эндиликда ядро майдонла-рида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани хал қилади». Жаҳонни мафкуравий жihatдан бўлиб олиш учун тинимсиз ҳаракат қилинаётган ҳозирги шароитда фақат кучли миллий мафкурагина жамиятни ана шундай таъйиқлардан муҳофаза қила олади.

Ҳозирги пайтда кимнинг гоёси кучли, фикри тиниқ, маф-кураси ҳаётий бўлса – ўша галаба қозонади. Бу – инсоният-нинг XX аср тарихидан келиб чиқадиган муҳим хулосалардан биридир. Миллий истиқлол мафкураси халқнинг туб манфа-атлари ва мақсадларини ўзида ифода этади, жамият аъзо-ларини шу мақсад атрофида жипслаштиради.

Ўзбекистон халқининг туб манфаатлари: мамлакат муста-қиллиги, юрт тинчлиги, миллатлараро тотувлик, фуқаролар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, мамлакат аҳолиси ва ҳар бир оила, маҳалла-кўйнинг фаровонлигини таъминлашдан иборатдир.

Миллий мафкурада халқимизнинг умумий манфаатлари, орзу-умидлари мақсад ва интилишлари ўз аксини топади. Президент Ислон Каримов миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадини шундай белгилайди: «Халқни буюк келажак ва улўғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган, миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар бир фуқаронинг ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишига эри-шиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, улар-ни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин

учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш – миллий истиқлол мафқурасининг бош мақсадидир. Шу билан бирга мен миллий истиқлол ғояси бугунги тез суръатлар билан ўзгараётган таҳликали дунёда ўзлигимизни англаш, бизнинг кимлигимизни, қандай буюк аждодларнинг меросига, неча минг йиллик тарих, бетакрор маданият ва қадриятларга эга эканлигимизни ҳис этиб яшашга, бу бойликни асраб-авайлаб, демократик қадриятлар, бутун жаҳон тараққиёти ютуқлари билан озиқлантириб, янги ўсиб келаётган авлодга етказишга хизмат қилмоғи зарур, деб биламан»¹.

Истиқлол мафқурасининг асосий вазифалари. Истиқлол мафқурасининг вазифалари унинг ўз олдига қўйган бош мақсадидан келиб чиқади. Унда бош мақсадга эришишнинг восита ва усуллари, йўллари аниқланади.

Шу маънода, одамларимизда мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш – миллий истиқлол мафқурасининг асосий вазифаларидан биридир. Миллий мустақиллик – буюк неъмат, яъни ўз тақдирингни ўзинг белгилаш, ўз юртингга ўзинг эгалик қилиш, аждодлар анъанасини давом эттириш, жаҳон ҳамжамиятида ўзингга муносиб ўрин эгаллаш учун ноёб имкониятдир. Мустабид тузум халқларнинг миллий мустақилликка, эркин фикрлашга бўлган интилишини бўғар эди, уни мутелик, итоаткорликда ушлаб туришга зўр берар эди. У моҳиятан ғайриинсоний ва инсон табиатига зид эди. Шу босидан ҳам унинг мафқураси муқаррар равишда инқирозга юз тутди. Миллий мустақиллик йилларида Президент Ислом Каримов ташаббуси билан миллий қадриятларимизни тиклаш, тарихимизни чуқурроқ ўрганиш, ундан сабоқ олишга алоҳида эътибор берилиши бежиз эмас эди. Чунки мустақилликнинг кадр-қимматини теран ҳис этиш учун, аввало, тарихни билмоқ, халқимиз бошига тушган синовларни, мустамлакалик асоратларини, хўрликларини юракдан ҳис этмоқ, озодлик учун кураш йўлидаги улуғ аждодларимиз жасоратидан воқиф бўлмоқ

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т: «Ўзбекистон», 2000. 4-бет.

зарур. Зеро, «Тарихни билмай туриб, мафкуранинг фалсафий негизларини англаб бўлмайди. Чунки мафкуранинг фалсафий асослари ўз даврида тарихий ҳақиқат туфайли туғилган»¹.

Миллий истиклол мафкураси ўзининг туб моҳиятига кўра Ватанимиз озодлиги ва мустақиллигини мустаҳкамлашни, Ватан равнақи, эл-юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлашни кўзда тутди. Бундай улуғвор вазифани бажариш ҳар бир фуқародан эркин фикрлаш, Ватан тақдири, истикболи учун масъулликни ҳис қилишни талаб этади. Эркинлик бўлмаган жойда масъулиятсизлик, лоқайдлик вужудга келади. Миллий мустақиллик халқимизга ана шундай эркин фикрлаш имконини берди. Эркин тафаккурсиз миллий истиклол мафкурасининг шаклланишини ҳатто тасаввур ҳам этиб бўлмайди. Истиклол мафкураси эркин тафаккурга таянади, у демократик жамият ҳаётининг муҳим қонунияти, миллий мафқурани яратиш, ҳимоя қилиш ва такомиллаштиришнинг зарур шартидир. Эркин тафаккур шахс фаоллигини оширади, уни бунёдкорлик ишларига илҳомлантиради.

Истиклол мафкураси кишилар онгига сингдирилиши билан уларда Ватан тақдири учун масъуллик, ягона Ватан туйғуси шаклланади. Чунки шахсий ғоя ва манфаатлар шахс фаоллигини кучайтирувчи омил бўлса, истиклол мафкураси ўзида бутун бир халқнинг ҳаётини манфаат ва интилишларини акс эттиради. «Ватанга муҳаббат ҳисси одамнинг қалбида табиий равишда туғилади. Яъни, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади»².

Истиклол мафкураси жамиятимизда илғор ғоялар устуворлик қиладиган соғлом ижтимоий муҳитни яратишга ёрдам беради. Демократик кадриятларнинг кенг ривожланиши қарашлар хилма-хиллиги ва фикрлар ранг-баранглиги (плюрализм)

¹ Каримов И. А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам продасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

² Каримов И. А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

нинг қарор топишига олиб келади. Кишилар руҳан юксакликка, яна ҳам бахтли ва фаровонроқ ҳаёт кечиришга интиладилар. Бундай ҳаётга эришишнинг турли восита ва йўллари мавжуд бўлиб, у турли ғояларда ўз ифодасини топади. Ғоялар илмий-назарий ёки диний асосга эга бўлади. Демократик жамият ақл ва тафаккур пойдевори устида қад кўтаради, дунёвий илм-фаҳ ва техника жамият тараққиётининг асоси ҳисобланади. Ижтимоий ҳаёт тобора интеллектуаллашиб бораётган, илмий тафаккур инсоният маънавиятининг устувор йўналишига айланаётган ҳозирги шароитда кўпроқ илмий-назарий асосга эга бўлган илғор ғоялар устулик қилади.

Янгича фикрлайдиган, мутелик туйғусидан холи бўлган маънавий баркамол авлодни тарбиялаш истиклол мафқурасининг муҳим вазифасидир. Ижтимоий ҳаёт ўртага қўяётган муаммолар ижодий фикрлайдиган, ташаббускор ва юксак маънавиятли инсон шахсини шакллантиришни талаб этапти. Миллий мафкура давр талаблари ва хусусиятларини яққол ифода этгани учун ҳам кишилар қалбига тез етиб боради ва ҳаёт дастури бўлиб хизмат қилади.

Миллий истиклол мафқураси ўзида халқимизнинг эзгу орзумидлари ва ҳаётий манфаатларини ифода этар экан, бу мақсадларга эришишнинг зарур шарти сифатида баркамол инсон шахсини шакллантиришга алоҳида эътибор беради. Чунки маънавий баркамол кишиларгина шахсий ва умуммиллий манфаатлар уйғунлигини теран англайди, Ватан озод бўлмаса, шахс озод була олмаслигини тушунади.

Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотлар баркамол инсон шахсини шакллантиришга қаратилган бўлиб, халқимизнинг миллий манфаатларига, эзгу мақсадларига тўла мос келади.

Миллий истиклол мафқураси биринчи навбатда ҳаётга эндигина қадам қўяётган ёш авлоднинг ҳаётига янгича маъно ва мазмун бахш этишга, унда фаол ҳаётий позицияни шакллантиришга қаратилгандир. Чунки ёшлар фақат миллий ғоя тимсолидагина мамлакат тараққиёти, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини таъминлашнинг муҳим воситасини кўрадилар. Ёшлар

табиатан турли ғояларга кизикувчан ва уларга тез берилувчан бўладилар. Миллий истиклол мафкураси ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган, ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ана шу авлодни миллий манфаат ва тараққиётимизга ёт бўлган сохта ва бузғунчи ғоялар тажовузидан ҳимоя қилади, фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантиради.

Инсоният тараққиётга интилар экан, унда бунёдкорлик ҳисси мавжуд экан, илғор ғоялар дунёга келаверади. Босқинчилик, талончилик интилишлари бузғунчилик ғоялари таъсирида юзага чиқади. Шу боисдан ҳам бундай зарарли ғояларга қарши курашга доимо тайёр туриш, ёт ғоя ва мафкуралардан огоҳ бўлиш ҳаётий зарурат бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимизнинг кўпмиллатли халқи онгида «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган тушунчани қарор топтириш истиклол мафкурасининг муҳим вазифаларидан биридир. Бунда «Ягона Ватан» ғояси ўзининг туб моҳияти билан миллий мустақиллигимизга путур етказадиган маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик иллатларини таг-томири билан йўқотишда, юртимизда истиқомат қилаётган турли халқ ва миллат вакилларида ягона ватан фарзанди эканлиги билан фахрланиш туйғусини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ватан равнақи, эл-юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун фидойилик иймон-эътиқодли аجدодларимиздан бизгача етиб келган буюк меросдир. Чет эл босқинчиларига қарши саботматонат билан курашган Широк, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик сингари улуғ саркарда ва халқ қаҳрамонларининг жасорати бугунги кунда ҳам ватандошларимизда фахр ва ғурурланиш туйғусини кучайтиради. Мустабид тузум катагонларининг қурбони бўлган Фитрат, Чўлпон, Абдулла Кодирий, Усмои Носир ва бошқаларнинг жасорати эл-юртимиз мустақиллиги, озодлиги йўлидаги фидойиликнинг ёрқин намунасидир. Халқимиз онгига иймон-эътиқод, ҳалоллик, инсоф-диёнат, меҳнатсеварлик, саҳийлик фазилатларини сингдириш миллий истиклол мафкурасининг муҳим вазифасидир.

Миллий истиклол мафкураси асосида амалга ошириладиган барча вазифалар охир-оқибатда ягона мақсадга — Ватанимиз

мустақиллигини мустаҳкамлаш, юртимизни озод ва обод этиш, фаровон жамият қуриш учун хизмат қилади. Бу мафқуранинг куйидаги муҳим хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) **Ўзбекистон халқининг туб манфаатларини ифода этиши.** Президент Ислам Каримов бу муҳим хусусият тўғрисида: «Хар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшамайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафқураси орқали белгилаб олишга интилади... Мафқуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатиغا, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғли мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада акс эттириши билан белгиланади»¹, – деб ёзади.

Миллий мафқура халқнинг мақсад ва интилишларини ифода этади, халқ руҳини кўтаради, уни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига даъват этади, жамият дуч келган муаммолар ечимини топишга ёрдам беради.

2) **Ўтмишни келажак билан боғловчи маънавий кўприк эканлиги.** Миллий мафқура бир неча авлодларнинг ақл-заковати билан яратилади, у кейинги авлодлар томонидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Аждодлар билан авлодлар ўртасидаги ворислик миллий мафқурада ўз аксини топади. Чунки унда аждодларнинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Миллий мафқура ўзига хос эстафета сифатида бугунги авлодни аждодлар билан боғлайди, миллий қадрият сифатида эъзозланади. Миллий мафқуранинг ҳаётийлиги миллатнинг фаоллигидан далолат беради. Президентимиз сўзлари билан айтганда, миллий мафқура халқнинг халқ, миллатнинг миллат бўлишида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Шу маънода «Жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафқураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бир-

¹ Каримов И. А. Доншманд халқимизнинг мустаҳкам продасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

лаштирадиган байрок бўлмиш мафқурани шакллантириш учун инсоният тарихининг турли даврларида Худонинг ўзи ақл-заковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафаккурга эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамыз»¹.

3) Миллий мафқуранинг яна бир муҳим хусусияти **кишиларни буюк мақсадлар сари бирлаштирувчи ва сафарбар этувчи куч эканлиги**дир. Тарихнинг муайян босқичларида чет эл босқинчиларига қарши кураш, Ватан мустақиллиги учун кураш, эл-юртни ободонлаштириш ғояси ажодларимизни эзгу мақсадлар атрофида бир тан-бир жон бўлиб бирлашишга даъват этган. Бунга, 20-йилларда ўлкамизда кенг қулоч ёйган миллий озодлик ҳаракати мисол бўлиши мумкин.

4) Миллий истиқлол мафқураси **жамият аъзолари бунёдкорлик фаолиятининг ўзига хос мезонидир**. Халқнинг интеллектуал— маънавий салоҳияти миллий истиқлол ғояларини қай даражада ҳаётга татбиқ эта олишида, ажодлар орзумидини қай даражада рўёбга чиқара билишида яққол намоён бўлади.

5) Миллий истиқлол мафқурасининг яна бир муҳим хусусияти **кишиларни яратувчан фаолиятга сафарбар этиши, ғоявий ҳимоя воситаси эканлиги** билан белгиланади.

6) Миллий истиқлол мафқураси **ёш авлодни тарбиялашнинг бекиёс омилидир**. Чунки, у «халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган ўлмас эътиқодидир». (И.Каримов.)

Миллий истиқлол ғояси ёшлар ҳаётининг маъноси ва мазмунини белгилайди, миллат, Ватан равнақи, буюк келажакни барпо этиш учун яшаш ва курашиш чинакам инсоний саодат эканлигини яққол кўрсатади. Мустақил фикрга эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон порлоқ келажакка дадил интилиш билан яшайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчимайди, балки замонавий билим ва ҳаёт ҳақиқатига суянган ҳолда ҳар қандай ғаразли ният, таҳдид ва интилишларни фош қилишга кодир бўлади.

¹ Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам продасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь

иктисодий, ижтимоий, маънавий, тарбиявий ишларни юқори босқичга кўтариш борасида эришилган муваффақиятлар Ватан равнақини таъминлайди. Равнақ топаётган мамлакат фуқароларининг ҳаётигина фаровон бўлиши мумкин. Фаровон ҳаёт эса ҳар бир шахснинг ва умуман, бутун жамият аъзоларининг жисмоний ва интеллектуал камолини таъминлайди.

1. ВАТАН РАВНАҚИ

Миллий истиқлолимизнинг асосий ғоялари халқимиз танлаган ўзига хос мустақил тараққиёт йўлининг бош ғоясидан келиб чиқади. Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси – мустақилликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғоялари ўзининг маъно-моҳияти, фалсафаси, жозибаси билан бош ғояни халқимизнинг қалби ва онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қилади.

«Ватан – инсоннинг киндик қони тўкилган муқаддас тупроқ, уни камолот сари етакловчи, ҳаётига маъно-мазмун бахш этувчи табарруқ маскандир. У аждодлардан авлодларга қоладиган энг буюк, бебаҳо мерос, энг азиз хотира. Ватан – ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти-соати этиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас замин».

Ватан – бу халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажаги. Халқимиз Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтмаган. Киши улғайган сари унинг Ватан ҳақидаги тушунчаси ҳам кенгая боради. Остона, уй, маҳалла, қишлоқ, шаҳар, туман, вилоят ва ниҳоят, мамлакат даражасига кўтарилади. Ватанпарварлик эса тарихий тараққиёт жараёнида пайдо бўлиб, ташқи муҳит ва даврлар таъсирида шаклланган ва ўзгариб келган ижтимоий-руҳий туйғудир.

Ватани бор одамнинг гурур-ифтихори юксак, мақсад-муддаолари аниқ бўлади. Тогдек таянчи – Ватани борлигини ҳис этган инсон ҳаётнинг ҳар қандай синовларига бардош бера олади. Ер сайёраси бутун аҳли жаҳон учун Ватан ҳисобланса, ҳар бир халқ учун тақдиран ва тарихан ато этилган ҳудуд она-Ватандир.

Хеч кимга Ватанни, ота-онани танлаш имкони берилмаган. Улар фақат Яратганнинг ўзи ато этадиган улуғ ва муқаддас неъматдир. Ана шу улуғ неъматни асраб-авайлаш, унинг сарҳадларини гуллаиб-яшнатиш ўз қўлимизда. Бундай имкониятни эса бизга улуғ истиклол берди. Барчамизнинг киндик конимиз Ўзбекистон тупроғига тўкилган, барчамиз учун у бамисоли она. Энди ана шу муқаддас юрт фарзанди эканлигимизни унутмаслигимиз даркор. Ана шу туйғу боис киши қалбида Ватанга меҳр туғилади, у фарзандларини буюкликка, жасоратга етаклайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъбири билан айтганда: «Инсон ўзлигини анлагани, насл-насабини билган сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади», у ўз тақдирини Ватан равақи билан боғлиқ, деб билади.

Одамларда ғайрат, эрта тонгдан қаро тунгача ишлайвериш қобилияти бўлиши мумкин. Мустахлак даврида собиқ марказ топшириғини бажаришнинг ўзи етарли эди. Мустақил Ўзбекистонга эса мутелиқдан холи, мустақил фикрлайдиган, ишбилармон, тадбиркор, ватанпарвар шахслар даркор.

Ватаннинг равақи, аввало, унинг фарзандлари камолига боғлиқ. Бу эса ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Бу эса ватанпарварлик туйғусида намоён бўлади. Ватанпарварлик – кишининг ўзи туғилиб ўсган, камол топган жой, замин, ўлкага бўлган муҳаббатини, муносабатларини ифода этадиган ижтимоий ва маънавий-ахлоқий ҳислатлари, фазилатларидир. Фидойилик ватанпарварликнинг бош белгиси ҳисобланади, унинг олий кўриниши эса жасоратдир. Бугунги кунда эса бозор иқтисодиёти шароитида ватанпарварликнинг муҳим кўринишларидан бири тадбиркорлик сифатида намоён бўлмоқда.

Тарих ватанпарварлик туйғусини шакллантиришдаги энг буюқ қурооллардан бири. Ўтмишда Она-Ватан ҳимояси, юрт

тинчилиги учун жонини фидо қилишга тайёр турган Широқ, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди каби шахслар бўлганлиги фактининг ўзигина кишиларда келажакка ишонч руҳини мустаҳкамлайди.

Умуман ватанпарварлик:

– ўз халқининг тарихини яхши билиш ва ундан ғурурланиш;

– буюқ аждодлар томонидан яратилган моддий ва маънавий меросни кўз қорачиғидек асраб, келгуси авлодларга етказиш;

– аждодлар урф-одат, расм-русум ва удумларини, меросини ўрганиб, унинг қадриятга айланган қисмини давом эттириш;

– давлатимиз келажаги, истиқлолнинг барқарорлиги, келажакнинг буюқлигини чин дилдан ҳис этиш, шундай келажакни барпо этишга астойдил кўмаклашиш юзлаб фазилатлар каби хусусиятларни англади.

Ватан равнақи, аввало унинг фарзандлари камоли билан чамбарчас боғлиқ. Буни чуқур англаган давлатимиз раҳбари эса бор кучи, ғайрати, имкониятларини комил инсон тарбиясига сафарбар этган. Буни ҳар бир ватандошимиз, жумлаи жаҳон кўриб, билиб турибди.

Мозий, бугунги кун шундан далолат бермоқдаки, миллий гоё ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиз отмайди. У Ватан равнақини белгилаб берадиган тамойилларни ўзида акс эттирсагина куч-қудрат манбаига айланади. Ватаннинг равнақига хизмат қилмайдиган ёт ва бегона гоёлар эса ҳеч қачон бизнинг миллий гоёга айланолмайди. Бундай гоёлар қандай либосга ўралиб олмасин, қандай ниқоб киймасин, донишманд халқимиз уларнинг найрангига учмайди.

Ватан ва унинг равнақи тушунчаси истиқлол йилларида алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Истибод давридаги ҳукмрон коммунистик мафқўра бор кучини кишилар онгидаги Ватан тушунчасини бузиб, сохта, мавҳум Совет ватани гоёсини сингдиришга сарфлаган. «Ўзбекистон – Ватаним маним» дейиш миллатчилик сифатида баҳоланиб, минглаб ватандошларимизни қатағон домига тортиб кетган.

Бугун у кунлар ўтмишга айланди. Энди, биз Ватанимиз мустақил бўлган даврда яшамокдамиз. Бу мустақилликни асраш, авайлаш ҳам ватанпарварликнинг намунасига айланмокда. Ватанпарварлик миллатчилик эмас, балки умуминсоний туйғудир. Француз адиби Вольтер шундай деган эди: «Ватанга бўлган муҳаббат мени ажнабийлар ютуғидан кўз юмишга мажбур қилмайди. Аксинча, Ватанга муҳаббатим қанчалик кучли бўлса, Ватанимни жаҳондаги бошқа халқларнинг ютуқлари билан шунчалик кўп бойитгим келади». Бугунги кунда жамиятимизда тадбиркорлик, эркин иқтисодий фаолият кенг ривожланаётгани, давлатимизнинг иқтисодий қудрати ортаётгани, халқимизнинг маънавияти бойиб, илм-зиё салоҳияти юксалаётгани Ватан равнақининг асоси бўлади.

Бу ўзгаришлар жараёнининг устувор хусусияти халқимизнинг бунёдкорлик фаолиятидир. Бунда ана шу бунёдкорлик салоҳиятини тўла юзага чиқариш, иқтисодиётни илғор технологиялар асосида модернизация қилиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Жаҳонда Форд, Рокфеллер, Дюпон, Крупп сингари удабурон, ғайратли кашфиётчи тадбиркорлар ўз номларини миллатлари ва ватанлари тарихига абадий ёзиб қўйдилар. Мустақил Ўзбекистон равнақи ҳам ана шундай ўз тадбиркорларимизга боғлиқ. Ватан жаҳон бозорида ўз ўрнини эгаллайдиган, рақобатбардош маҳсулотлар чиқаришга қодир мутахассислар тарбияси учун бор кучини сарфламокда ва бунга жавобан Ватан фарзандларидан бунёдкорлик фаолиятини талаб қилмокда. Ватан равнақи учун бор билими, кучи, салоҳиятини сарфлаш Ўзбекистон Республикаси барча фуқароларининг муқаддас бурчига айланмоғи даркор. Зеро ҳар биримизнинг бахтимиз, келажагимиз Ватан равнақи билан чамбарчас боғлиқ.

2. ЮРТ ТИНЧЛИГИ

Ҳар бир инсон учун юрт тинчлиги бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Башарият ўз тараққиётининг барча босқичларида, аввало, тинчлик-тотувликка интилиб келган. Юрт тинчлиги –

барқарор тараққиёт гарови. Тинчликни сақлаш ва мустаҳкамлаш масаласи умумбашарий муаммодир. Инсоният тараққиётининг барча босқичларида жамиятнинг асосий масалалари, биринчи навбатда, тинчлик-тотувлик ҳолатидагина самарали ҳал этилган. Шу боисдан ҳам юрт тинчлиги – барқарор тараққиёт гаровидир. Тинчликни сақлаш муаммосини ўз-ўзидан кишиларнинг хоҳиш-истаги, орзу-умидлари билан ҳал қилиб бўлмайди. Инсоният учун муқаддас бу қадриятга доимо изчил ва қатъий ҳаракатлар туфайлигина эришилган.

Босқинчилик ҳаракатлари, миллий, диний ва бошқа низолар оқибатида урушлар олиб борилиши минг йиллар мобайнида жамият тараққиётига тўсқинлик қилиб келди. Ўтган беш минг йилда инсоният 15 мингдан ортиқ урушни бошидан кечирди. XX асрдаги иккита жаҳон урушида 60 млн. киши ҳалок бўлди. Афсуски, бу иллатдан инсоният ханузгача тўла қутулиш имконига эга бўлмапти. Уруш ва низо, беқарорлик ва бузғунчилик ғоялари, ҳар қандай ғоя сингари аввало, баъзи инсонлар миясида пайдо бўлиб, сўнгра маълум бир гуруҳлар онгига синггач, амалиётга ўтади. Худди шундай фашизм ҳам, аввало, Муссолини ва Гитлер кабилар онгида пайдо бўлган, сўнгра ўз ортидан одамларни эргаштириб не-не балоларга сабаб бўлган эди.

Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди ҳамда уни ўз орзу-умидлари, олий мақсадлари рўёбга чиқишининг кафолати, деб билади. Шу боисдан ҳам бобо-момолар дуога қўл очганларида даставвал яратгандан тинчлик-омонлик тилайдилар. Халқимиз орасида ҳам «тинчлик бўлса, ҳар қандай мақсадга эришиш мумкин», деган тушунча кенг тарқалган.

Кўҳна тарихга назар ташласак, айнан юрт тинч, эл омонликда яшаган даврлардагина халқимиз моддий ва маънавий ютуқларга эришганига гувоҳ бўламиз. Хусусан, соҳибқирон Амир Темурнинг набираси Мирзо Улугбек Мовароуннахрга ҳукмронлик қилган қирқ йил мобайнида мамлакатда тинчлик-барқарорлик устувор бўлгани сабабли илм-фан, маданият тараққий этган, бунёдкорлик ишлари ривожланган, кўҳна заминимиз гуллаб-яшнаган. Шунинг учун ўзбек шеърляти-

нинг қуёши Алишер Навоий Улуғбекни дунёдаги барча подшолардан устун қўяди:

*Темурбек наслидин султон Улуғбек
Ки, олам кўрмади султон анингдек.*

Низолар, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик авж олган Улуғбек замонидан кейинги даврларда эса юртимиздан файз-баракка кетди, кўҳна Туркистон жаҳон цивилизациясидан анча орқада қолди. Инсонлар қалбини маърифат ўрнига жаҳолат забт этиб, одамлар нафсу ҳавога берилди, амалдорлар Ватан тақдирини эмас, ўзининг тор ва майда манфаатларини ўйлайдиган кимсаларга айланди. Оқибатда муқаддас она тупроғимиз босқинчи ғанимлар оёғи остида аёвсиз топталди, халқимиз босқинчилар қўлига қарам бўлиб қолди.

Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришган дастлабки кундан бошлаб тинчлик-тотувликни, ўз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири эканини жумлаи жаҳонга эълон қилди. Ўзбекистон Республикасининг тинчлик борасидаги сиёсати, минтақамиз ва жаҳондаги хавф-хатарлар ҳақидаги қарашлари Президент Ислом Каримовнинг асарларида, айниқса, унинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида, юртбошимизнинг БМТнинг 48 ва 50-сессияларида сўзлаган нутқларида жуда аниқ ва батафсил баён қилиб берилган.

Ислом Каримов тинчликнинг бугунги келажак ҳаётимиз учун аҳамиятини қуйидагича таърифлайди: «Биз – Шарқ фарзандларимиз. Шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бири билан учрашганда, авваламбор, «Ассалому алайкум!» дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, «Сизга тинчлик ёр бўлсин» деган маънони англатишини яхши биласизлар. «Салом», яъни «тинчлик» сўзи Қуръони Каримда 40 марта учраб экан. Бу муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: «Меҳрибон Парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида «тинчлик» сўзи айтилув». »

Бугунги мураккаб даврда турли хил молиявий ва мафкуравий манбалардан куч олиб турган, Афғонистон ва Тожикис-

тон каби беқарор мамлакатларда ин қуриб олган халқаро террорчилик ва экстремизм марказлари миллионлаб тинч аҳолига, бутун-бутун давлатларга, жумладан, бизнинг юртимизга ҳам харбий-мафкуравий тажовузлар қилишга уринмоқда. Уларнинг қилган барча ёвуз ҳаракатлари чиппакка чикди. Чунки бугунги Ўзбекистон ўзини ҳимоя қилиш қудратига эга. У энди ҳеч қачон душманга оёқости бўлмайди.

Юрт тинчлиги – Ватан озодлиги ва истиқлоли билан чамбарчас боғлиқ. Бировга қарам халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз Конституциясида Ватан ҳимояси, юрт тинчлиги учун курашиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи экани қайд этиб қўйилган. Халқимизнинг тинч ва осойишта яшаши, ойдин келажаги Ватан, юрт тақдири билан боғлиқ. Шунинг учун бугунги кунда ҳар бир фуқаро юртим тинч – мен тинч, элим тўқ бўлса, мен ҳам тўқман. Элимнинг бошига кулфат келса, менинг бошимга ҳам тегирмон тоши тушади, демак, юртим мен учун, мен эса юртим учун жавобгарман, ўзимни, ўз уйимни ўзим асрамоғим даркор, деган ҳақиқатни шиор қилиб олиши лозим.

Юксак маънавият, сиёсий маданият, миллатнинг гоъвий ва мафкуравий етуклиги – юрт тинчлигини сақлашнинг муҳим омилidir. Халқимиз учун муқаддас бу гоъ жамиятдаги турлича фикр ва қарашга эга бўлган барча куч ва ҳаракатларни бирлаштиришга ва шу орқали миллий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

3. ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ

Мамлакатимизда амалга ошириладиган ислохотларнинг олий мақсади – халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Ўзбекистонда барпо этиладиган жамиятнинг иқтисодий асоси – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётidir. Бугунги дунёдаги кўп мамлакатлар айнан шу йўл билан тараққий этиб, ўз халқининг фаровонлигини таъминлашда ўрнатилган бўлмоқда. Ўзбекистон ҳам худди шундай оқилона йўлни танлади. Бугун юртимизда амалга ошириладиган ислохотлар шунчаки ислохот

учун эмас, айнан инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилади. Жамиятимизда амалга оширилаётган ҳар қандай янги-ланиш, ўзгаришнинг моҳиятида ана шундай эзгу мақсад ётгани барчамизга ғайрат-шижоат бахш этади.

Собиқ шўро тузуми одамлар онгига барча фалокатларнинг сабаби – хусусий мулкдаир, деган ғояни сингдириб, сохта тенгликни қарор топтирмақчи эди. Оқибатда ишлаган одам ишлаган одамдан яхшироқ яшай бошлаган эди. Ҳатто совет кишисининг ўзи ҳам давлат машинасининг мурватига айлантирилган эди. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизлик боқимандалик кайфиятини, ишлаб чиқаришдаги исрофгарчиликни, ташмачиликни кучайтирди. Афсуски, ўша даврдан мерос бўлиб келаётган «Давлат бор, ҳаммани боқади» деган кайфият айрим кишилар онгида ҳанузгача яшаб келмоқда. Бугун ҳам маълум кишилар иш ахтариш, ўз аравасини ўзи тортиш, янги касб эгаллаш ўрнига турли идоралардан моддий ёрдам сўраш билан овора, ҳолбуки, давлат ҳаммага текин мол улашадиган корхона эмас. Буни англаб етмаганлар «Берсанг – ейман, урсанг – ўламан» қабилида лоқайдлик билан ҳануз ҳаракат қилиш ўрнига бир четда томошабин бўлиб турибди. Одатда мустабид тузумлар халқ фаровонлигидан, унинг бойиб кетишидан манфаатдор бўлмайди. Совет тузуми ҳам оммани сунъий равишда турмуш ташвишларига ботирган эди. Ҳақиқатан ҳам, кун кўриш машаққатидан боши чиқмаган халқ объектив нарсалар хусусида ўйлашга, фикрлашга имкон тополмай қолади. Шуролар ҳам шу тариха ўзлари юритган сиёсатни танқид қилишга қодир ижтимоий-сиёсий оқимлар пайдо бўлишининг олдини олишга уринган. Лекин эски тузумнинг барча уринишлари бекор кетди, у охиروқибатда ўз ўзини еб тугатди.

Ўзбекистон истиқлолга эришган дастлабки кунларданоқ якка давлат мулки ҳукмронлигини рад этиб, мулк шакллари хилма-хиллигига, жумладан, хусусий мулкка кенг йўл очди. Бугунги кунда мамлакатимизда мулкдорлар синфи шаклланмоқда. Мулксиз одам ўзига ҳам, ўзгага ҳам, жамиятга ҳам кўп фойда келтира олмайди. Энди қашшоқлик билан мақтаниш,

уни пеш қилиб, имтиёз сўраш замони ўтиб кетди. Аксинча, тадбиркорлар, мулкдорлар замони бошланмоқда. Биз энди рақобатсиз ўсиш, юксалиш, тараққиёт бўлмаслигини англаб етдик. Лекин, тўрт мучаси бут, онгли, ақлли ва фаол одамнинг камбағал яшаши уят саналадиган давр келганини ҳали ҳамма ҳам англаб олгани йўқ.

Бугунги кунда фаровон турмуш асоси – эркинлик, тадбиркорлик, ташаббускорликдир. Бу ҳақиқатни одамлар онгига сингдириш, кенг аҳоли қатламларининг ислохотлар моҳиятини англаб етишига ва унинг фаол иштирокчисига айланишига эришмоғимиз даркор. Бунинг учун эса уларнинг дунёқараши-ни, ҳаётга, меҳнатга, ерга муносабатини тубдан ўзгартириш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиёт ўтган тузумда айрим мутахассисларнинг иши бўлса, бугун умумхалқ, умумжамиятнинг манфаатига дахлдор масала бўлиб қолди. Бутун халқ янги иқтисодий тафаккур билан қуроullanмоқда. Бизнинг мулкка, меҳнатга муносабатимиз тубдан ўзгара бошлади. Миямизга сингиб қолган «давлат мулки» деган тушунча ёнига бугун хусусий мулк, пайчилик жамиятлари, ширкат, фермер, оила пудрати деган янги тушунчалар қўшилди. Мамлакатимизда истиқлол йилларида ўта марказлашган ва яккахоқимлик асосига қурилган, ўзини оқламаган тизимга барҳам берилди. Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги учун конституциявий, ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатлар яратилди. Мулкдорлар синфини шакллантириш, уларнинг ҳуқуқини мустаҳкамлаш, нуфузини ошириш ва кафолатлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди.

Ташаббускорлик ва тадбиркорликни рағбатлантириш, одамларда мулкка эгаллик ҳиссини тарбиялаш, кичик ва ўрта корхоналарни изчил ривожлантириш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда халқимизда мулкка эгаллик ҳиссини шакллантириш, унинг ҳўжалик юритишнинг замонавий усуллариини ўзлаштиришига эришиш, унда ўз кучига ишонч туйғуларини камол топтириш миллий ислохотларнинг энг устувор вазифаларидан биридир.

Табиий бойликлар, ер ресурслари, мамлакат иқтисодий салоҳияти ҳар бир фуқаронинг эҳтиёжларини қондириш, ўзлигини намоён этиш ва бунёдкорлик қобилиятини рўёбга чиқаришнинг асосий омилларидир. Дунёдаги кўпгина атоқли кишилар қозоқ оқини Абай эътироф этиб айтган куйидаги сўзларга тўла-тўқис қўшиладилар: «Ўзбеклар етиштирмайдиган ва мўл ҳосил олмайдиган экиннинг ўзи йўқ, ер юзида ўзбек савдогарининг оёғи етмаган жой йўқ, ўзбеклар урдалай олмайдиган ишнинг ўзи йўқ... Ўткир зеҳн, маҳорат, абжирлик ва тадбиркорлик – буларнинг ҳаммаси ўзбекларга хос хусусиятдир». Меҳнатқаш, миришкор, ишнинг кўзини биладиган Ўзбекистон халқи ўз турмушини ўз қўли билан фаровон қилишга қодир. Ҳар қайси инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ва қудратли бўлади, деган ҳақиқатга асосланган бугунги иқтисодий ислохотларимиз яқин келажакда, албатта, ўз мевасини беради.

4. КОМИЛ ИНСОН

Истиқлол ғояси ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзотга хос энг юксак маънавий ва жисмоний мукамалликни ўзида мужассам этган, уни ҳамisha эзгуликка ундайдиган олижаноб ғоядир.

Ўзбекистон ўз истиқлолига эришганидан сўнг жамият маънавий ҳаётини соғломлаштириш ва ривожлантириш, инсон омилига катта эътибор бериш мамлакатимиз олдида турган энг асосий вазифалардан бири сифатида кун тартибига қўйилиши ҳам мозийнинг кўп асрлик сабоқларига, жамият олдида кўндаланг турган янги вазифаларни ҳал этишга оқилона ёндашишнинг кўринишидир. Миллий ўзликни англаш жамиятимиз ҳаётида рўй берган маънавий ўзгаришларнинг асосидир. Миллий ўзликни англаш ҳам шахснинг, халқнинг маънавий камолоти билан боғлиқ. Миллий ўзлигини, ўз манфаатларини, ўз мамлакати тараққиёти истиқболини чуқур, ҳолисона англаган инсон ва халқгина кенг ривожланиш имкониятларига эга бўла оlishини тарих сабоқлари ҳар доим исботлаб келган.

Комил инсон ғояси нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган. Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодларни вояга етказиш ҳақида қайгурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги йўқ. Бундай халқ ва миллат таназзулга маҳкум.

Миллий ғоямизнинг асосий мақсадларидан бири – ҳар томонлама комил инсонни тарбиялашдан иборат. Комил инсон эса, бу— озод шахс, эркин фикр этувчи, ўз халқининг идеаллари учун курашувчи инсон, ўз Ватанига ҳалол хизмат қилувчи кишидир. Ислом Каримов таъбири билан айтганда, «бизнинг асосий бойлигимиз, ривожланган давлат тузишга олиб борадиган йўлдаги асосий таянчимиз – инсондир. Юксак маънавият ва юксак маънавиятли инсондир. Бу нарса, айниқса ёш авлодга тегишли».

Комиллик меҳр-мурувват, адолат, туғрилик, виждон, орномус, ирода, тадбиркорлик, матонат каби кўплаб асл инсоний хислат ва фазилатларнинг мажмуидир.

Комил инсон ғояси азал-азалдан халқимизнинг эзгу орзуси, миллат маънавиятининг узвий бир қисми бўлиб келган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто»да ҳалол меҳнат комилликнинг асосий мезони сифатида талқин этилган. Комил инсон ғояси ислом фалсафасидан озикланиб, янада кенгроқ маъно-мазмун касб этган. Беруний, Форобий, Ибн Сино, Навоий каби мутафаккирларнинг комил инсонни тарбиялаш ҳақидаги фикрлари жамият тараққиётига янги маънавий имкониятлар излаш мақсадлари билан боғланган. Форобий фозил шахар аҳолиси ҳақидаги ғояларини илгари сураётган, шахснинг маънавий камолотини адолатли жамият куришининг асосий шарт деб ҳисоблаган.

Тарихга назар ташласак, буюк шахсларнинг фаолияти моҳир ташкилотчилик, теран билим билангина эмас, балки уларнинг ахлоқи ва одоби билан ҳам юксак маъно-мазмун касб этган. Одоблилик бошқаларнигина эмас, ўзини ҳам ҳурмат қилиш деганидир. Айниқса, бизнинг миллий анъаналаримизга кўра, инсоннинг комиллиги, аввало, унинг ахлоқий етуклиги-

да, аждодлар меросини чуқур ўрганиб, уни бойитиш, катта-кичikka эҳтиром кўрсатиш борасидаги ҳаракатларида кўзга кўринади. Комиллик даражасини ҳар ким ўзича белгилай олмайдн. Комиллик ҳар бир шахснинг ўзидан кўра бошқаларга яхшироқ маълум бўлади. Комил инсон – куллик, мутелик, боқимандаликдан батамом халос бўлган инсон. Чунки инсон бировга кулдек эргашса, демак ижтимоий жиҳатдан у ҳеч нарсага эришмаган бўлади. Комил инсон ўз маслаги, Ватани, халқи манфаатларига ёт, зарарли ғояларни тарқатаётган кимсалар ортидан кўр-кўрона эргашиб кетавермайди, огоҳ ва фаол бўлади.

Халқимизнинг қадим-қадимдан ажойиб одатлари, ўғитлари бор. юртга муҳаббат, Она ва Ватанни саждагоҳ каби муқаддас билиш, ёлғон гапирмаслик, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаслик, каттани ҳурмат, кичикни иззат қилиш шулар жумласидандир. Булар халқимизнинг ҳаёти, турмуш тарзи, маънавияти ва менталитетига сингиб кетган. Бундай ўйлаб қаралса, аждодларимизнинг ана шу талабларида жамият, инсон учун энг зарур фазилатлар айтиб ўтилгани аён бўлади. Оққан дарё оқаверади, деганларидек, эътиқоди мустаҳкам улуг аждодларнинг авлодлари бу хусусиятларни ўзида жамулжам қилган муносиб фарзандлар бўлиб етишадилар. Шунинг учун бизнинг Ватанимиз ёш авлодга, уни тарбиялашга бор куч-имкониюни сарфламоқда.

Тарихимизда комиллик тимсоллари кўп: Алпомиш – халқимизнинг идеал қаҳрамони, у – ақл, фаҳм-фаросат, жисмоний камолот, мардлик ва ватанпарварликнинг бадиий тимсоли. Ҳазрат Навоий учун идеал – Фарҳод образи. У ақлий ва жисмоний камолот эгаси. Фарҳод Нақшбандийнинг «Дил ба ёру, даст ба кор» тамойилини ўзида мужассам этган шахс. Ойбекнинг «Навоий» романида эса Навоий – идеал образ. Айни пайтда у реал тарихий шахс, комил инсондир.

Бугунги кунда Ватан ижодкорлар зиммасига ёшларга ибрат бўладиган янги баркамол инсонлар, замонавий қаҳрамонлар тимсолини яратиш вазифасини юкламоқда. Мустақил Ватанимиз олий мақсад қилиб олган озод ва обод Ватан, эр-

кни ва фаровон ҳаётни баркамол, эзгу ғояларни ҳаётини эътиқодига айлангирган етук инсонларгина бунёд эта олади.

Шунинг учун янгиланаётган жамиятимизда соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни юксак даражага кўтариш орқали комил инсонларни вояга етказишга юксак эътибор берилмоқда. Ватанимизда соғлом авлод ҳаракатининг кенг тус олгани, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида таълим-тарбия тизимининг тубдан ислоҳ этилаётгани ҳам ана шу улуғвор мақсадни амалга ошириш йўлидаги муҳим қадамлардир.

5. ИЖТИМОИЙ ҲАМКОРЛИК

Инсоният XX асрда бошлаб, XXI асрда давом эттираётган энг муҳим ғоялардан бири – жамиятдаги турли тоифалар, сиёсий кучлар ва партиялар ўртасидаги ижтимоий ҳамкорликдир.

Ижтимоий ҳамкорлик – муроса фалсафаси бўлиб, хилма-хил фикр ва қарашларга эга бўлган, турли миллат, irq ва динга мансуб шахс ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини таъминлайди. Натижада жамиятда тинчлик ва тотувликнинг, барқарор тараққиётнинг мустаҳкам кафолати вужудга келади. Албатта, бундай даражага эришиш ўз-ўзидан бўлмайди. Турли ғояларни байроқ қилиб олган кучларни бир мақсад йўлида бирлаштириш ғоят мушкул. Лекин Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги шунга эришишни тақозо этади.

Қарашлар ранг-баранглиги, фикрлар хилма-хиллиги, сўз ва фикр эркинлиги жамиятни соғломлаштирувчи, уни мустаҳкамловчи ўта муҳим омилдир. Бироқ – бу, ҳаёлга келган гапни айтиш, кўнгил тусаган ишни қилиш, ўз манфаати учун ҳамма нарсага тайёр туриш, дегани эмас. Бундан ташқари, эркин фикр дегани, албатта, тўғри фикр дегани ҳам эмас. Эркинликнинг ўзи эса англаб олинган заруратдир. Демак, фикр эркинлиги умумманфаат, умумжамият тараққиёти йўлидаги соғлом ҳаракат, соғлом фикр юритиш, иймон-эътиқод юзасидан иш тутиш, демакдир.

Шўролар даврида якка ҳукмронлик қилган коммунистик мафкура синфийлик ва партиявийлик шиори остида оламни фақат оқ-қора бўёқларда тасвирлашга, миллатни иккига бўлиб ташлашга сабаб бўлди. «Ёт синфлар», уларнинг «думлари», уларга «хайрихоҳлар» жисмонан йўқ қилинди. Бунинг сабаби шўролар мафкурасида синфий манфаатлар, ягона партия таллаблари умуминсоний ҳождардан устун қўйилганида эди.

Жамият тараққиётида омма фикрини бир нуқтага жамлаб, унинг имкониятларини бир ўзанга солиб, уни умумий тараққиёт йўлига бошлаш муҳим аҳамият касб этади. Ана шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистонда истиқлолга эришилгач, Президент Ислам Каримов раҳбарлигида яқин ўтмишда кенг тарқалган иллатларга барҳам берилди. Яъни, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий муҳитини пароканда қиладиган, одамлар фикрини чалғитадиган ҳодисаларга чек қўйилди. Бунда энг аввало, мулоҳазакорлик, собитқадамлик, андиша, узоқни кўзлаб иш тутиш доимий ҳаракат тамойилига айланди.

Бугун мустақил Ўзбекистон ижтимоий плюрализм, ҳаётни эркинлаштириш, мулкнинг турли шакллари тенг-ҳуқуқлилигини қонуний кафолатлаш йўлидан бормоқда. Бундай жамиятда эса турли ижтимоий гуруҳлар, табақалар, синфлар бўлиши муқаррар. Уларнинг ўз иқтисодий ва сиёсий манфаатлари бир-биридан муайян даражада фарқ қилиши ҳам табиий. Лекин бу ҳолат миллатни бўлиб юбормаслиги лозим. Ватанимизда олиб борилаётган сиёсат уни турли инқилобий кескинликларсиз, ижтимоий адоватни авж олдирмасдан қарор топтириш имконини бериб, ҳамкорлик ва тинч-тотувлик учун шароит туғдирмоқда. Ижтимоий ҳамкорлик жамиятдаги барча кишилар, партиялар, тоифалар бир хил фикр юритсин, дегани эмас. Аслида ҳар бир ижтимоий кучнинг дунёқараши, манфаатлари турлича бўлади ва бинобарин, улар бир-биридан фарқ қилади. Лекин булар учун умумий йўналиш ягона Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги бўлиб қолаверишига эришиш ниҳоятда муҳим.

Турли ижтимоий гуруҳлар манфаатини ҳимоя қилишга бел боғлаган, ўз дастурини эълон қилган партия ва жамоат таш-

килотлари ўз фаолият доирасидагина аъзолари манфаатини ҳимоя қилиши мумкин, холос. Бироқ умумий манфаат – халқ, жамият, Ватан манфаати сингари энг олий қадриятлар борки, барча сиёсий партиялар, ғоялар ва мафкуралар ана шу умумий асосларда бирлашади. Жамият кимнинг қандай партия ёки ҳаракатга мансуб бўлганига қараб эмас, эл-юрт, тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги йўлида қилаётган амалий ишларига қараб баҳо беради.

Шундай қилиб, жамиятнинг сунъий равишда бўлиб, турли қарама-қаршиликларни мутлақлаштирадиган таълимотлардан фарқли ўларок, миллий истиқлолчиликнинг ижтимоий ҳамкорлик ғояси турли партия, дин қатламига мансуб хилма-хил жамият аъзолари қарашларидаги табиий ранг-барангликни уйғунлаштиради ва умумий тараққиёт манфаатларига бўйсундиришга хизмат қилади.

Бу қандай шаклларда амалга оширилади?

Биринчидан, жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этадиган илғор ғоялар миллий тараққиётни ҳаракатга келтирувчи кучга айланади.

Иккинчидан, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гуруҳ ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор миллий ғоялар билан уйғунлаштириши миллий тараққиётнинг заруратига айланади.

Учинчидан, ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини ақс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараённинг асосий тамойили ҳисобланади.

Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви бу барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий беқарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради. Бундай ҳол халқ тилида «қош қўяман дея, кўз чиқариш» деб аталади. Яъни, беқарорлик ўчоғига

мой қуйганлар «ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ барабар ёнади» деганлари каби иш тутадилар. Улар ўзгаларни ёндириб бўлса-да, ўзлари ҳам қулга айланадилар. Бу оддий ҳақиқатни барчамиз теран англаб етмоғимиз, бундайларга қарши огоҳ бўлмоғимиз лозим.

6. МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК

Миллатлараро тотувлик ғояси – умумбашарий қадрият бўлиб, турли хил халқлар биргаликда истиқомат қиладиган мишқа ва давлатлар миллий тараққиётини белгилайди, шу жойдаги тинчлик ва барқарорликнинг кафолати бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда Ер юзиде 6 миллиарддан зиёд аҳоли мавжуд. Ўзбекистон ҳудудида эса 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари яшамоқда.

Ҳар бир миллат яратганнинг мўъжизасидир. Жаҳон динларининг муқаддас китобларида қайд этилишича, Оллоҳ асли инсонни бир ота, бир онадан яратган, лекин улар бир-бири билан мулоқот қилиши, танишиши учун миллатларга бўлиб қўйган. Давлатлар бу борада кўпмиллатли (полиэтник) ва бир-миллатли (моноэтник) таркибга эга бўлиб, ҳар бири ўзига хослиги билан бир-биридан фарқ қилади. Ҳар бир мамлакатда турли миллат вакилларининг мавжудлиги азал-азалдан унга ўзига хос табиий ранг-баранглик бахш этиб келган. Ҳар бир миллатнинг умумий манфаатлари билан бирга ўз қадриятлари ҳам бор. Умумий қадрият ва хусусий манфаатлар бир-бирига зид келиб қолиши ёки уйғун бўлиши мумкин. Бунда муайян мамлакатдаги миллий сиёсат муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Ўзбекистон каби полиэтник мамлакатда турли миллатлар манфаатларини уйғунлаштириш, улар орасида тотувликни таъминлаш тараққиётнинг ҳал қилувчи омилларидан бири ҳисобланади. Зеро, миллатнинг истиқболи бошқа халқлар ва мамлакатларнинг тараққиёти, бутун жаҳондаги вазият ва имкониятлар билан ҳам боғлиқдир. Халқимизнинг «қўшнинг тинч – сен тинч» деган мақолида ана шу ҳақиқат назарда тутилган. Бутун дунёда,

биринчи навбатда, қўшни мамлакатларда ёнма-ён яшаётган этнослар орасида тинчлик, осойишталик, барқарорлик, ҳамкорлик, ҳамжихатлик, тенг ҳуқуқли муносабат бўлмаса, улардан ҳеч бири ўзининг порлоқ истиқболни таъминлай олмайди.

Шу билан бирга, бир мамлакат доирасида миллий манфаатларни тенг қондириш, улар ривожини таъминлаш жуда мураккаб масала эканини ҳам англамоғимиз даркор. Миллатлараро тотувлик ғояси ана шу масалани тўғри ҳал қилишга ёрдам беради. *Бу ғоя – бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжихатликнинг маънавий асосидир. Бу ғоя – ҳар бир миллат вакилининг истеъдоди ва салоҳиятини тўла рўёбга чиқариш учун шароит яратади ва уни Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби эзгу мақсадлар сари сафарбар этади.*

Мамлакатимизда ушбу ғояни амалга оширишга катта эътибор берилмоқда.

Президентимиз Ислам Каримов Ўзбекистоннинг бу борадаги ўзига хос сиёсатини баён этиб, қуйидагича таъкидлаган: «Республика аҳолиси ўртасида кўпчиликни ташкил қиладиган ўзбек миллатининг муқаддас бурчи она тилини, ўз миллий маданияти ва тарихини тиклашдангина иборат эмас, балки биргаликда ҳаёт кечирувчи кам соғли халқларнинг тақдирини учун, уларнинг ўзига хос маданий-маънавий хусусиятларини сақлаб қолиш учун, камол топиши ва ўзлигини намоён этиши учун уларга тенг шароит ва имкониятлар яратиб бериш борасида масъул бўлишдан ҳам иборатдир». Бундай муҳит миллатлараро муносабатларда турли муаммолар туғилишига асло йўл қўймайди ва Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби умуммиллий ғояларни ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8-моддасида «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», деб аниқ белгилаб қўйилган. «Ўзбекистон халқи» тушунчаси мамлакатимизда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли

миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро хурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатлик учун маънавий асос бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари Конституциямизда «Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини хурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади», деб таъкидланган. Бу борада ҳаётимизда кўплаб тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, 1992 йилдаёқ миллий-маданий марказлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларга кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси «Байналминал маданият» маркази ташкил этилгани бунга мисол бўлади. Ушанда 12 та миллий-маданий марказ фаолиятини бирлаштирган бу жамоат ташкилоти бугун 100 дан ортиқ марказлар ишини мувофиқлаштириб турибди. Мамлакатимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларнинг ўз она тилида ўқиши учун кенг имкониятлар яратилгани, олий ўқув юртлари ва мактабларда бунга амал қилинаётгани, кўплаб тилларда газета ва журналлар чоп этилиб, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар олиб борилаётгани ва бошқа ишлар ҳам бу борадаги самарали фаолиятнинг яққол далилидир.

Қаердаки миллатлараро тотувлик гоёсининг аҳамияти англаб етилмаса, жамият ҳаётида турли зиддиятлар, муаммолар вужудга келади – улар тинчлик ва барқарорликка хавф солади. Бугунги кунда жаҳоннинг айрим минтақаларида содир бўлаётган миллий низолар шундан далолат бериб турибди.

7. ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК

Диний бағрикенглик гоёси – хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олижаноб гоё ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади.

Дин ижтимоий ҳаётни, воқеликни, унинг ҳодисаларини ўзига хос тарзда инъикос эттирувчи ижтимоий онг шаклларидан бири. У дастлаб инсон ҳаётининг ибтидоий даврида вужудга келган ва ўша замонда яшаган инсонларнинг дунёқарашини

хам акс эттирган. Дин дунё, инсон ва бошқа мавжудотларнинг яралиши ва келиб чиқишини, ҳаётнинг маъно-мазмуни, инсоннинг яшашдан кўзлаган мақсади каби масалаларга илоҳий нуқтаи назардан жавоб берувчи дунёқараш шаклидир. У бугунги кунда ҳам шу вазифани адо этиб келмоқда. Дин диний дунёқарашни, диний маросимларни, шунингдек, диний туйғунини ўз ичига олади. Ўрта асрларда дин маданиятининг барча турларини (илм-фан, фалсафа, ҳуқуқ, ахлоқ каби) ўзида муҷассамлаштирган ва уларга ўз таъсирини ўтказган, қадим-қадимдан аксарият маънавий кадриятларни ўзида мужассам этиб келган. Миллий кадриятларнинг асрлар оша безавол яшаб келаётгани ҳам диннинг шарофатидандир. Президент Ислоҳ Каримов сўзлари билан ифодалаганда, «дин бизнинг қон-қонимизга, онгу шууримизга шу қадар тегин сингиб кетганки, уни ҳеч қандай куч, ҳеч қандай ташвиқот билан чиқариб бўлмайди».

Диний эътиқодларнинг моҳияти умумий эканига қарамасдан, динларнинг кўрилиши хилма-хилдир. Дунёда жуда содда, қадимий динлар билан бир қаторда, умумжаҳон аҳамиятига молик, мураккаб, жаҳон динлари ҳам мавжуд. Улар тарихий заруратга қараб, турли даврларда вужудга келган.

Чунки дунёдаги динларнинг барчаси эзгулик гоъларига асосланади ва яхшилик, тинчлик, дўстлик каби хусусиятларга таянади. Одамларни ҳалоллик ва поклик, меҳр-шафқат, биродарлик ва бағрикенгликка даъват этади. Жаҳондаги барча йирик динлар бу дунёни фоний, ўткинчи ҳисоблайди. Улар инсоннинг яшашдан асл мақсади бу дунёда хайрли, савобли ишлар қилиб, боқий дунё синовларига тайёргарлик кўриш, жаннат саодатига сазовор бўлиш, деган гоъни тарғиб этади. Барча динларда инсон ҳаётининг моҳияти, мазмуни, кишилар ўртасидаги сиёсий-ҳуқуқий, ахлоқий муносабатларни тенглик ва адолат мезонлари асосида ўрнатиш масаласи озми, кўпми ўз аксини топган. Шу боисдан ҳам ҳар бир ватандошимиз, айниқса ёшлар, аввало, динлар тарихини, уларнинг асл моҳиятини чуқур билиши лозим. Шундагина уларни ғаразли мақсадларни кўзлаб юрган кучлар йўлдан чалғитолмайди.

Ватанимиз ҳудудида ислом дини қарор топганига қадар зардуштийлик, буддавийлик, монийлик, христианлик, маздакийлик, шомонийлик каби динлар ҳам мавжуд бўлган. Улар негизида ўша даврда барчасининг синтези натижасида бетакрор маданият вужудга келган. Зардуштийлик таълимоти бўйича эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги доимий курашда оралик йўл йўқ, шунинг учун ҳар бир одам бу курашнинг у ёки бу томонида иштирок этишга мажбур. Бу диннинг уч таянчи бўлиб, улар фикрлар софлиги, сўз собитлиги, амалларнинг инсонийлигидан иборат. Бу жиҳатлар зардуштийликда «эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу иш» тарзида ифодаланган.

Конфуцийлик таълимотига кўра, одамлар ижтимоий келиб чиқиши ёки жамиятдаги мавқеи орқали эмас, балки одамийлик, адолатпарварлик, ҳақиқатпарварлик, самимият каби юксак фазилатлар воситасида юксак камолотга эришиши мумкин. Ҳиндуйлик фалсафасига кўра, инсон ўз ҳаётида нимаки ёмонлик қилса, оқибатсиз қолмайди, бунинг учун, албатта, жазо олади. «Беш қўл баробар эмас» мақолида ифодаланган ҳақиқат ҳам бу динда ўз ифодасини топган.

Ҳозирги замонда динлараро бағрикенглик ғояси нафақат диндорлар, балки бутун жамият аъзоларининг эзгулик йўлидаги ҳамкорлигини назарда тутаяди ҳамда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Азал-азалдан она юртимизда ислом, насронийлик, иудавийлик каби динлар ёнма-ён яшаб келган. Асрлар мобайнида йирик шаҳарларда масжид, черков ва синагогаларнинг мавжуд бўлиши, турли миллат ва динга мансуб қавмларнинг ўз диний амалларини эркин адо этиб келаётгани бунинг тасдиғидир. Тарихимизнинг энг мураккаб, оғир даврларида ҳам улар орасида диний асосда можаролар бўлмагани халқимизнинг динлараро бағрикенглик борасида улкан тажриба тўплаганидан далолат беради.

Ўзбекистонда эркин фуқаролик жамияти, дунёвий давлат барно этилмоқда. Қурилаётган жамиятнинг тамойиллари, ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган ва халқимиз томонидан қўллаб-қувватланади. Давлат қонуний асосда барча динларга, барча

эътикод эгаларига тенг имкониятлар яратиб берган. Диний ташкилотлар билан муносабатларнинг қонун асосида, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат ва ҳимоя қилиш асосида олиб борилаётгани эътикод эркинлигини амалда таъминламоқда. Айни вақтда диний ташкилотлардан ҳам қонун олдидаги бурч ва мажбуриятларини бажариш талаб қилинади. Бу – халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олинган тўғри йўлдир.

Ватанимизда турли динлар ва дин вакиллари ўртасида умум-башарий қадриятлар асосида биродарликни мустаҳкамлашга муҳим эътибор берилмоқда. Тошкентда ўтказилган «Жаҳон динлари тинчлик йўлида» халқаро анжумани бунинг амалий исботидир.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ўндан зиёд конфессияга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг ўз фаолиятини амалга ошириши ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок этиши учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституциясида, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда ўз ифодасини топган. Ана шу асослар мамлакатимиздаги барча дин вакилларининг ҳамкор, ҳамжиҳат бўлиб, миллий истиқлол мафқурасининг бош ғояси – халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш орзусини амалга ошириш учун мустаҳкам таянч бўлиб хизмат қилади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Ватан равнақи ва Юрт тинчлиги қандай намоён бўлади?
2. Фаровонлик тушунчасини қандай тушунасиз?
3. Мустақиллик шароитида халқ фаровонлигига эришиш учун нималар қилинмоқда?
4. Қонун инсон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?
5. Ўзбекистонда барқамол авлод тарбияси қайси дастурда кўзда тутилмоқда? Мазкур дастурларнинг мазмуни ҳақида қисқача гапириб беринг.
6. Ижтимоий ҳамкорлик деганда нимани тушунасиз?
7. Миллатлараро тотувлик тўғрисида гапириб беринг.
8. Диний бағрикенглик деганда нимани тушунасиз?
9. Ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик тушунчаларининг ўзаро алоқаси ҳақида сўзлаб беринг.

Реферат мавзулари

1. Ватан равнақи ва Юрт тинчлиги.
2. Халқ фаровонлиги ғояси
3. Комил инсон тушунчаси.
4. Халқ фаровонлиги ва комил инсон ғояларининг долзарблиги.
5. Ижтимоий ҳамкорлик тушунчаси.
6. Миллатлараро ҳамжиҳатлик ғояси.
7. Диний бағрикенглик ғояси

11-мавзу: МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари ўзига хос тарзда намоён бўлади. Жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг мазмуни-моҳияти, амалга оширилаётган фаолият, ислохот ва ўзгаришларнинг самараси ушбу тамойилларнинг одамлар ҳаётига қай тарзда таъсир кўрсатишига боғлиқ. Улар миллий истиқлол ғоясининг жамият ҳаётининг турли соҳаларида қай тарихи намоён бўлишини, бу соҳалардаги амалга оширилаётган ислохотларнинг ғоявий жиҳатларини белгилайди. Бу тамойиллар ушбу соҳалардаги амалий фаолият, жамиятимиз аъзоларининг хатти-ҳаракати, меҳнати, яшаш тарзини ташкил этишда маънавий мезон сифатида катта аҳамият касб этади.

Шу билан бирга, миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот ишларининг асосий йуналишларини ҳам белгилаб беради. Бу борадаги амалий фаолият ана шу тамойилларга таянган ҳолда олиб борилганида кутилган натижаларга эришиш мумкин. Ушбу натижалар ўз навбатида ҳаётда умуминсоний ва миллий қадриятларга содиқлик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши, қонуннинг устуворлиги, демократия ва кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш тамойилларининг намоён бўлиш даражасини ҳам кўрсатади.

Миллий истиқлол ғоясининг тамойиллари бир-бири билан узвий алоқадордир. Улар ўз навбатида умуминсоний қадриятлар устуворлиги талабларига тула-тўқис мос келади. Ўзбе-

кистон Республикаси Конституциясида жамият ҳаётининг, хусусан мафкуравий жараёнларнинг ҳам ҳуқуқий меъёрлари аниқ белгилаб қўйилган. Конституциянинг 12-моддасида «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас» дейилган.¹

Албатта, давлат-жамият сиёсий тизимининг ўзаги, мамлакат барқарорлиги ва изчил тараққиёти учун масъул бўлган сиёсий институтдир. Шу маънода, у жамиятнинг ўз миллий ғоялари атрофида мустаҳкам жипслашуви, фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги асосида ҳаётда мафкуравий жараёнларнинг мувофиқлашувидан манфаатдор. Бош ислохотчи сифатида давлат ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллий хавфсизлик, келажак ҳаёт манфаатларидан келиб чиқиб, жамиятда миллий истиқлол ғояларини кенг ёйиш борасида фаолият олиб боради.

Буни хориж тажрибасида ҳам куришимиз мумкин. Бу мамлакатларда юзаки қарагандагина, ғояга, мафкурага у қадар катта эътибор берилмайдигандек туюлади, холос.

Масалан, Америка Қўшма Штатларини олайлик. Бу ерда ҳар бир инсон онгига «Сен – америкаликсан, озод инсонсан, сенинг эркинлигингга даҳл қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ», деган тушунча болаликдан сингдириб борилади. Шунинг учун ҳам бу мамлакат фуқароси, дунёнинг қай бурчида бўлмасин, «Мен— америкаликман» деб гурурланиб юради.

Миллий истиқлол ғояси **инсонпарварлик тамойилига** амал қилишни тақазо этади. Мамлакатимизда инсонпарвар ва демократик жамият барпо этилмоқда. Биз халқимизнинг муқаддас кадриятлари ҳамда улкан тарихий меросига таяниб, шунингдек, умумэътироф этилган демократик тамойил ва меъёрларга риоя қилган ҳолда, инсонпарвар жамият барпо этмоқдамиз. Бугунга келиб мустабид тузум асоратларидан, унинг ғайрининсоний ғояларидан, шунингдек, якка мафку-

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси-Т.:Ўзбекистон, 2000 й., 7-бет.

рачилик амалидан халос бўлдик. Ҳозирги мураккаб ривожланиш босқичида Ўзбекистоннинг демократик истиқболини жамиятда инсоннинг туб манфаатларига мос ижтимоий муносабатларни шакллантириш орқалигина таъминлаш мумкин. Бунда миллий ғоянинг инсонпарварлик ва демократик тамойиллари инсон ва жамият манфаатлари уйғунлигини белгилаб берувчи таянч нуқта ва жипслаштирувчи куч ҳисобланади.

Миллат тафаккури, руҳияти ва фикрлаш тарзи қарашлар хилма-хиллигини асло инкор этмайди. Халқимизнинг «Кенгашли тўй тарқамас» деган мақоли ҳам фикримизни тасдиқлайди. Умубашарий демократик тамойилларнинг ҳаётимиздан мустаҳкам ўрин олиши маънавий куч-қудратимиз тимсоли бўлган миллий ғояда акс этган инсонпарвар тузум, барқарор тараққиёт, хавфсизлик, миллий давлатчиликнинг маънавий таянчлари нечоғлик мустаҳкам бўлишига боғлиқ.

Виждон эркинлиги. Одамзот азал-азалдан интилиб келган, хилма-хил даража ва кўринишларда амалга оширган умуминсоний тамойиллардан биридир. «Виждон эркинлиги» «этикод эркинлиги» тушунчасидан кўра кенг мазмунга эга. «Этикод эркинлиги» инсоннинг бирор-бир динга этикод кўйишда ўз ихтиёри билан иш тутишини ифодалайди. «Виждон эркинлиги» эса муайян кишининг бирор динга, ғояга этикод қилиши ёки умуман этикод қилмаслигини ҳам англатади. Инсон диндор, динсиз даҳрий ёки художўй бўлиши, бут ва санамларга сиғиниши, бутунлай худосиз бўлиши ҳам мумкин. У дунёвий ёки диний билимлар тарафдори сифатида намоён бўлиши мумкин. Аммо бу – ана шу кишини айблаш учун асос бўлмайди, балки кимнинг қандай этикодга эга бўлиши ёки бўлмаслиги унинг виждонига ҳавола этилади, демакдир. Аммо бу тамойил виждон ва бурч, жамиятдаги бошқа умуминсоний талабларни тан олмаслик, турли ақидаларни мутлоқлаштириш, бошқалар учун қадрият бўлган нарсаларни менсимаслик дегани эмас. Балки, кишининг ишончи, этикоди соҳасидаги англаб олинган эркинлиги, жамият қонунларига мос ҳаёт кечириши демакдир.

Фикрлар ранг-баранглигини қарор топтириш – демократик жамият барно этишнинг асосий шартидир. Демократия давлат ва жамият қурилиши, уни идора этишнинг энг мақбул шакли сифатида ҳар бир фуқарога ўз қарашларини, фикрини эркин ифода этиш учун шароит яратади. Бу эса инсоннинг мамлакат сиёсий – ижтимоий, маданий, иқтисодий ҳаётидаги иштирокини, қонуларни ишлаб чиқишда, уни ҳаётга жорий этишдаги фаоллигини таъминлайди. Миллий истиқлол ғоясининг ушбу тамойили оламдаги турлитуманлик билан инсоният дунёсидаги хилма-хилликнинг, одамлар фикрлаши, орзу-умидлари, ғоя ва мақсадлари соҳасидаги ранг-барангликнинг уйғунлигини ифодалайди. Фикрлар ранг-баранглиги миллий истиқлол мафқурасига жон бағишлайди, унинг такомиллашишига ёрдам беради. Ана шу асосда бу мафкура хилма-хил фикрлар билан бойиб боради, турли ғояларни ўзига доимий сингдириш имконига эга бўлади.

Умуминсоний кадриятларнинг устуворлиги – миллий истиқлол ғоясининг асосий тамойилларидан биридир. Фуқаролар онгида истиқлол дунёқарашини шакллантириш, уларни ижтимоий ҳаётдаги янгилашиш ва ўзгаришлар жараёнига кенг жалб этиш, замон тараққиётдан ортда қолмаслигига эришиш, жаҳон тажрибасини, умуминсоний демократик кадриятлар моҳиятини ўрганишни талаб этади. Бу, одамларнинг буюк келажак яратиш жараёнига ишончини мустаҳкамлашида, фуқароларнинг сиёсий маданиятини ўстиришда, барқарор тараққиёт муаммоларини тўғри англашида ғоявий йўналиш бўлиб хизмат қилади.

Миллий истиқлол ғояси эркин фуқаролик жамиятига ўтиш жараёнида халқ тасаввурини ўзгартириш ва янгича маъназмун билан тўлдириш, ҳуқуқий давлатчиликка хос тамойилларни турмуш тарзига айлантиришда умуминсоний кадриятларга таянади. У халқнинг орзу-умидларини умуммиллий даражада юксалтириб, одамларни умумбашарий интилишларга томон етаклайди.

Миллий кадриятларга содиқлик – миллий ғоянинг таянчидир. Мустақилликка садоқат ҳиссини барчада баробар шакл-

лантириш, фуқаролик туйғусини мустаҳкамлаш, миллий кадриятларимизни эъозлаш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир.

Бу туйғуга шарк, айниқса ўзбек оилаларидаги, болалар тарбияси жараёнида энг катта аҳамият берилади. Ўзбек оиласида азал-азалдан унинг аъзолари оила манфаати учун ота бошчилигида фидокорона меҳнат қилади. Меҳнат оила аъзоларининг ёши ва малакасига яраша тақсимлаб чиқилади. Бунда оила аъзоларининг бирортаси, ҳатто 4-5 яшар бола ҳам вазифасиз қолмайди. Болаларнинг кучи, ёши, малакасига қараб вазифа юклатилган, ёши катталашган сари уларнинг вазифаси ҳам катталашиб боради. Бундан энг муҳими бола меҳнатидан фойдаланиб қолиш эмас, балки бола диққати, ақлини меҳнатга жалб қилиш, унинг қалби, фикри-ўйини кераксиз икир-чикирлар, нореал ҳаёллар, нотўғри тасаввур, тушунчалар билан эмас, балки жошли юмуш, амалиёт билан банд қилиш, истиқболидаги яшаш дастурини такомиллаштириш бўлган. Боланинг ўзи ҳам кучи етганча, кўлидан келганча катталар қатори турли бойликлар, кадриятлар яратишда иштирок этиб, унинг самарасини кўрганда катталар билан баробар меҳнат ютуқларидан қувонади, меҳнат муваффақиятсизлигидан эса хафа бўлади, унда ҳаёт ҳақида ҳаққоний тасаввур, билим шаклланиб боради. Бунда болани зўрлаб меҳнат қилдиришга мутлақо йўл қўйилмайди: болада меҳнатга ихтиёрий ҳавас, меҳр уйғотилади. «Ҳаётнинг мазмуни, яшашнинг мақсади — меҳнатда, меҳнатга лаёқатли бўлишда» деган тушунчани жуда ёшлиқдан унга синдириш тарбиянинг асоси, пойдевори бўлади. Лекин, ҳаётда бунинг аксинча ҳолатлар ҳам учрайди, бола ёшлиқдан меҳнатга жалб қилинмайди. Унда меҳнатга қизиқиш, ҳавас уйғотилмайди, ўз вақтида меҳнатга кўникма, малака ҳосил қилинмайди. «Болам ҳали ёш, уни меҳнат эзиб ташлайди, эси кирса ҳали меҳнат қилишга улгуради» дегувчи боқибегам ота-оналар қаторида ўз болалари тарбиясига шу гаплари билан чек қўйганлари ҳам топилади. Бола ёшлиқдан меҳнат қилишдан, малакасини оширишдан, амалиётдан узоқлаштирилдими, унинг келажаги, истиқболи бой берилди, деб

ҳисоблайверишг. Унда на одамгарчилигу инсонпарварлик, на виждону инсоф, на мустақил фикрлаш қобилияти бўлади. Халқимиз бундай кишиларни текинхўр, боқиманда деб атаб ўз болаларини ана шундайларга ўхшаб қолишидан эҳтиёт қилганлар. Меҳнат қилишга одатланиб қолган кишида орномус, виждон, сабр-тоқат, одамгарчилик, инсонпарварлик, меҳр-шафқат, меҳмондўстлик, тежамкорлик, бировлар меҳнатининг қадрига етиш ҳиссиёти тез шаклланади. Бундай ахлоқий сифатларга эга бўлиш ўз навбатида миллий ғоянинг амал қилиш тамойилларининг шаклланиши учун асос бўлади.

Бу тамойил Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий қадриятларини асраб-авайлаши, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Ўтмишдаги боболаримиз қолдирган мерос, маданий бойликлар, мумтоз қадриятларни ҳурмат қилиш, уларни ўрганиш, улар замиридаги бу тамойилнинг асосий жиҳатларидир. Ҳар бир миллатнинг тили, қадриятлари, урф-одатлари, анъаналарини ҳурмат қилишни таъминлаш миллий истиқлол мафқурасининг амал қилишида умуминсоний андозалар намоён бўлиши учун асослар яратади.

Миллий истиқлол ғоясининг шаклланиши шахс қадриятлари, инсон маънавий олами билан боғлиқ. Шубҳа йўқки, миллий истиқлол ғояларини амалга ошириш аввало ҳар томонлама билимли, маънавий, жисмоний ва ақлий етук инсонларга боғлиқ. Бу эса ҳар бир юртдошимизни истиқлол ғоялари билан қуроллантиришни тақозо этади. Соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, баркамол инсонни вояга етказиш ҳам ана шу вазифалар сирасига киради. Зеро, ҳар бир шахс ижтимоий жараёнларни ўзида мужассам этувчи куч сифатида жамиятдаги барча жараёнларнинг, жумладан миллий истиқлол ғояси амал қилишида асосий омил ҳисобланади. Аввало, шахс миллий истиқлол ғоясининг, унинг ҳаётбахш тушунчаларининг ўзлаштирувчиси, ўзига сингдирувчидир. Таълим ва тарбия жараёнида, ижтимоий-маънавий тизим, малакани ошириш ва қайта тайёрлаш,

қолаверса, жамиятдаги тўлақонли ахборот макони орқали у аниқ ва оқилона йўналтирилган мафкуравий кадриятлар, меъёрлар ва талабларни ўзлаштириши зарур.

Шахснинг миллий истиқлол ғояларини кенг ёйишдаги ўрни, аввало, унинг мафкуравий жараёнларда қанчалик фаол иштирок этишида кўринади. Фаол, интилувчан шахс мафкуравий таъсир, тарғибот ва ташвиқотнинг объектидан мафкуравий жараёнларнинг субъектига, мафкурачига, мафкуравий тарбия тизимининг муҳим бўғинига айланиб боради.

Ана шу сабабларга кўра, миллий истиқлол ғоясини амалга оширишда шахс таянч омил деб қаралади, унинг имкониятларини юксак баҳолаган ҳолда, асосий эътибор муайян шахснинг мафкуравий тайёргарлик даражасига қаратилади. Бунда муайян шахсга ўзбек миллий характерининг афзалликларини ташвиқ қилиш, халқимиз маданиятининг бебаҳо ва бетакрор эканини англатиш, ўзбекларга хос жамоавийлик жамиятимизнинг муҳим хусусияти экани, ижтимоий бирдамлик тараққиётимизнинг манбаи бўлиб хизмат қилишига алоҳида эътибор берилади. Шунингдек, бу жараёнда тараққиётга ўз ҳиссасини қўша оладиган етук шахс тимсолини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиши тамойилларидан бири оила билан боғлиқ жараёнларда намоён бўлади. Оила – жамиятнинг муқаддас уйи, энг асосий тарбия маконидир. Миллий истиқлол ғоясини одамлар қалби ва онгига сингдириш ҳам аввало оиладан бошланади. Айнан боболар ўғити, отанинг шахсий ибрати, онанинг меҳри орқали миллий ғоя авлоддан авлодга, инсондан инсонга ўтади, онг ва шуурда муҳрланиб боради. Иқтисодий фаровон, ахлоқий, ғоявий-тарбиявий жиҳатдан соғлом бўлган оила негизидаги жамият ва давлат мустақкам бўлади. Бундай оилаларда комил инсон вояга етади, унинг туйғулари, тушунча ва дунёқарашида миллий истиқлол ғоялари кенг томир отади.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари шахс ва оиладан ташқари жамоа, маҳалла билан узвий боғ-

ликдир. Ҳар бир ўзбекистонликнинг ҳаётида «шаҳс – оила – маҳалла» училиги катта аҳамият касб этади. Бу – шарқона турмуш тарзимизнинг ўзига хос тизимидир. Бу – инсоннинг жамият ҳаётига узвий сингиб, ижтимоий муносабатлар иштирокчисига айланишида муҳим воситадир. Инсоннинг оилада шаклланиган иймон-этикоди, одоби, орияти ва виждони, гурури-ифтихори, ақл-заковати, тафаккури маҳалла муҳитида янада юксалиб, халқ иродаси, ўзаро тотувлик ва ҳамкорлик ришталари билан уйғунлашиб, жамиятда соғлом муносабатларнинг шаклланишига, миллий истиқлол ғояларининг мустаҳкамланишига олиб келади. Маҳалла шаҳс ва жамият муносабатларидаги муҳим боғловчи восита бўлиб хизмат қилади. Халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарини ифода этган ҳолда, маҳалла улкан ғоявий-мафкуравий тарбия ўчоғи вазифасини бажаради. Кексаларнинг фойдали панд-насихатлари, ёши катталарнинг шахсий ибрати, жамонинг ҳамжиҳатлиги мисолида миллий истиқлол ғояларининг амалий қиммати ортиб боради. Маҳалла тизими орқали мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш имкониятлари жуда кўп.

Бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғоясини татбиқ этиш жамиятимизнинг асосий мақсадлари – Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсонни тарбиялаш каби олижаноб ғояларга бўйсундирилиши зарур.

Жамият ҳаётини демократиялаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойилларидан биридир. Мамлакатимизда демократик институтлар фаолиятини йўлга қўйиш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш узоқ муддатли жараёндир. Демократия ғояларини шунчаки баён қилиш, юқоридан тушириб жорий этиш билан одамлар онгида ўзгариш қилиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам Президентимиз Ислоом Каримов бу хусусда қўйидагича таъкидлаган эди: «Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг тар-

кибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узок муддатли жараёнидир».

Аммо бу йўлни имкон қадар қисқа муддатда босиб ўтиш, демократияни жамиятнинг устувор қадриятига, унинг барқарор тараққиётини таъминловчи муҳим омилга айлантириш, бир томондан жаҳон халқлари демократик анъаналарини пухта ўрганиш ва ўзлаштиришни, иккинчи томондан, аждодларимизнинг адолатли жамият барпо этиш борасидаги қарашларини бугунги кунга мослаштириб, миллий қадриятларимиз заминида жорий этишни тақозо қилади.

Бошқача айтганда, ҳар бир жамият, давлат ўзи учун мос демократик тараққиёт йўлини ўзи танлайди. Ўзбекистон ҳам ўзи учун мақбул демократик тараққиёт йўлини танлаб олди.

Маълумки, собиқ шўролар даврида шарқ халқларига, жумладан бизга нисбатан Маркснинг «Осиёча ишлаб чиқариш услуги» деб аталган назариясига таяниб иш кўрилади, деган қараш ҳукмрон эди. Бу назариянинг моҳияти Шарқда ҳокимиятни бошқариш азалдан деспотизмга, яъни зўравонликка асосланади, деган фикрдан иборат эди. Европацентристик қарашлар (Гегел), Европани жўғрофий жиҳатдан устун қўйиш (Монтескье), капитализмнинг тарихан айнан Европада пайдо бўлиши тўғрисидаги тасаввурларнинг (Макс Вебер) барчаси осийча турмуш тарзи учун демократия мутлақо ёт бир нарса, деган беписанд фикрга асосланиш оқибати эди. Бугунги кунда Шарқнинг ҳам ўзига хос давлатчилик анъаналари, бошқарув тизими, идора усуллари, ҳокимият тармоқлари бўлгани, бу борада у ғарбдан сира кам эмаслиги барчага аён бўлиб қолди.

Хусусан, шарқона демократиянинг бир қатор устувор жиҳатлари мавжуд. Бу – ғоявий-фалсафий асосда шаклланган инсонпарварликдир. Масалан, бизнинг Форобий, Амир Темур, Низомулмулк, Алишер Навоий каби аждодларимизнинг сиёсий қарашлари негизида турли даврларда ўзига хос сиёсий маданият шаклланган. Шарқ сиёсий фалсафасининг

муҳим жиҳатларидан бири – «меъёр» тушунчасига катта аҳамият берилишидир. Аслида демократия – меъёрга асосланган сиёсий маданиятдир. Бу меъёр ҳуқуқ ва бурч, эркинлик ва тенглик ўртасида бўлган мувозанатни ҳам англади.

Шарқда одамларнинг ҳокимиятга ва сиёсий муносабатларга бўлган муносабати азалдан ўзига хос хусусият касб этган. Бу Шарқдаги сиёсий муносабатларнинг нозик жиҳатлари билан изоҳланади. Сайлов тизими, давлатчилик, сиёсий ҳаракатлар, жамоатчилик фикри, оммавий ахборот воситалари – буларнинг барчаси Шарқда ўз хусусиятларига эга. Аввало, бу хусусиятлар ҳокимиятга бўлган анъанавий ишонч ва баъзан эса патернализм (ҳокимиятнинг меҳнаткашлар манфаатига қисман ён бериши) қонунияти билан ифодаланади. Тарихан Шарқ мамлакатларида сиёсий қарорлар қабул қилиш ва уларни амалга оширишда масъул кишилар орқали, лекин бунда халқнинг манфаатлари албатта ҳисобга олинган ҳолда, амалга оширилган. Улар халқнинг «иштирокида», яъни турли митинг, инқилоблар орқали эришилган, аммо унинг манфаатларини ҳисобга олмаган ҳолда қабул қилинган қарорлардан кўра кўпроқ самара берган. Шу туфайли Шарқ мамлакатларида аксарият ҳукмдорлар мудом «Халқ нима дер экан?», «Мендан қандай ном қолар экан?» деган масъулият билан сиёсат олиб борган.

Шарқда сиёсий жараён иштирокчилари, айниқса, сиёсий етакчиларнинг ўзига хос мақоми бор. Сиёсий раҳбар нафақат ўзига тегишли алоҳида имтиёзларга, балки алоҳида масъулиятга ҳам эга. У нафақат ўз ҳуқуқлари, балки мажбуриятлари бўйича ҳам асосий оғирликни ўз зиммасига олган. Шу маънода, Шарқ халқлари ҳаётида адолат бош мезонга айланганки, одил ва доно шох, ҳукмдор ғояси «Авесто»дан ҳозирги кунларгача орзу бўлиб келган. Шунинг учун Амир Темур фаолиятида «Куч – адолатда» деган қоида устувор бўлган. Шу тариқа, Шарқ мутафаккирлари давлатни, аввало жамият тараққиётидаги икки муҳим омил – ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий адолат мезонларини амалга ошириш қуро-

ли деб тушунган. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, Шарқда конунчилик ва меъёрий тизимлар ҳам ана шу мақсадларга хизмат қилган. Бундай анъана Соҳибқирон Амир Темур давридаёқ бутун дунё меъёрий тизимига ва конституциячилигига кучли таъсир кўрсатган. Амир Темур «Тузуқлар»и бунинг яққол далили.

Яна бир масалага алоҳида эътибор бериш зарур. Шарқ халқлари ҳаётида жамоатчилик фикри азалдан юқори мақом ва мартабага эга бўлиб келган. Кўпгина анъанавий ижтимоий институтлар, хусусан, маҳалла ва бошқа ўзини ўзи идора қилиш ташкилотлари асосан жамоатчилик фикрига таянган. Шундан келиб чиққан ҳолда, ижтимоий салмоқли фикрларни жамоатчилик муҳокамасига олиб чиқиш ҳам анъанавий йиғилиш жойларида – маҳалла гузарларида, чойхоналарда, карвонсаройларда, тўй-маъракаларда, тантаналарда, ҳашарларда, ҳатто, меҳмондорчиликда ҳам амалга ошган. Шу билан бирга, жамоатчилик фикри ҳар доим давлат қарорлари қабул қилишнинг муҳим таркибий қисми бўлиб келган. Ҳукмдорлар ўз фаолиятларининг жамоат фикри томонидан қўллаб-қувватланишига эришишга уринган, қарор қабул қилишдан олдин уни жамоатчилик ризосидан ўтказишга эътибор берилган.

Хуллас, шуларнинг барчасидан келиб чиқадиган бўлсак, Шарқ халқларига, хусусан, бизнинг мамлакатимиз аҳолисида азалдан ўзига хос демократик анъаналар мавжуд бўлган. Ўз менталитети, моҳиятига кўра, умуминсоний қадриятларга нисбатан ўта хайрихоҳлиги туфайли, халқимиз замонавий демократик қадриятларни ҳам тез ўзлаштириб олиши шубҳасиз. Бу, албатта, халқимизнинг тарихий-ижтимоий анаъналаридаги демократик ғоялар, тажрибалар, хусусан, жамоа демократияси намуналари билан ҳам боғлиқ.

Умуман, демократия қадимдан дунёнинг турли минтақаларида турлича йўналишида ривожланиб борган. Унинг муҳим бир шакли эса айнан *шарқона демократия*дир. Демократия ғояларининг давлатлашган кўриниши ҳам қадимий тарихга эга. Масалан, XIII асрда Самарқандда ҳукмронлик қилган сар-

бадорлар давлатида демократиянинг кўпгина унсурларини учратиш мумкин.

Тарихий демократиянинг иккинчи йўналиши жараёни — *сиёсий демократия*дир. Унинг жамият сиёсий тизимини халққа яқинлаштириш, сиёсий адолатсизликларнинг олдини олиш борасидаги аҳамиятини таъкидлаб ўтиш зарур.

Ижтимоий демократия эса учинчи бир тарихий йўналишдир. Бугунги давр демократияни ислохотлар жараёнига айлантирди. Шу даврдан бошлаб демократия кенг ижтимоий ҳодиса тусини олди.

Демак, демократия асли тарихий жараёнда вужудга келган бўлиб, у инсон фаолиятининг турли жиҳатларига нисбатан татбиқ этилади. Шу маънода, турлича моделларда намоён бўлади. Буни ўз даврининг илғор мутафаккирлари ҳам теран англаганлар, улар демократия учун зарур бўлган шарт-шароит, яъни мустақил миллий тараққиёт заруратини алоҳида таъкидлаганлар. Хусусан, Заки Валидий Тўғон бу ҳақда шундай деб ёзган эди: «Демократиянинг бирдан-бир, ягона рецепти йўқ. Унинг мақсади миллатларга ва жамиятларга ўз ихтиёрларига мувофиқ ҳаёт кечириш имкониятини беришдир. Демократия турли миллатда турлича бўлиши мумкин. Лекин унинг асосий бир шarti бор: миллат ва жамият орасидаги масъулиятга шериклашиб, шунга мувофиқ равишда иш қонунларига бўйсуниб керак бўлади. Инглизларда, Америкада, Швецияда, Норвегияда иш шу тарзда тузилган. Россияда эса бу йўқ. 1919йилда яхшигина демократик партиялар вужудга келди, аммо большевиклар партияси тепага чикдию, бутун бошли партияларни йўқ қилди ва тарихда мисли кўрилмаган мустабидлик тузумини ўрнатди. Давлат ишида масъулият ҳиссининг умумийлиги халқнинг маданий камолотига боғлиқ тарбия ва одат масаласи ҳамдир».

Бугунги шарқона демократияда кадр, оқибат, андиша, катталарга ҳурмат, она заминни ардоқлаш борасида ўзига хослик яққол намоён бўлади. Булар эса миллий истиқлол ғояси амал қилишида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳаётни эркинлаштириш миллий истиқлол ғоясини халқимиз қалби ва онгига сингдиришнинг муҳим шартидир. Миллий истиқлол ғояси сиёсий воқеликни уйғунлаштириб, турли шахслар, ижтимоий гуруҳлар эҳтиёжларини мутаносиблаштиради, уларни мавжуд имкониятлар асосида бир-бири билан яқинлаштиради ва шу маънода демократик кадриятларнинг нуфузини оширади. Кишилар онгини маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, маҳдудлик каби ижтимоий иллатлар асоратидан поклаш, ёт ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантириш, мафкуравий курашда тўғри йўл танлаш ва жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш миллий ғояни халқимизнинг қалби ва онгига теран сингдирилиши билан боғлиқ. Миллий истиқлол ғоясини амалга ошириш кучли давлатдан кучли жамият сари бориш концепциясига асосланади ва ундан келиб чиқиб, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришда манфаатлар уйғунлигини таъминловчи омил бўлиб хизмат қилади.

Миллий истиқлол мафкураси шахс эркинлиги ғоясига таянади. Ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндошадиган, айна пайтда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган инсонгина миллий ғоя тамойилларини тўғри баҳолай олади. Эркинлаштириш жараёнида инсон ҳақ-ҳуқуқини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний кадриятларга риоя этиб яшаш жамиятимиз ҳаётининг асосий мезонига айланиб бормоқда. Жамиятда лоқайдлик, бепарволик, боқимандалик, порахўрлик каби иллатларнинг пайини қирқиш, одамлар қалбида юксак ишонч ва эътиқодни қарор топтириш, ахлоқан пок, маънавий бой, ижтимоий фаол, жисмонан бақувват авлодни вояга етказиш, уларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, одамийлик каби олижаноб фазилатларни тарбиялаш миллий ғоя таъсирчанлигини оширибгина қолмай, демократик жамият барпо этиш борасидаги интилишларимиз самарадорлигини ҳам оширади. Шу ўринда эркинлик категорияси-

нинг ижобий ва салбий жиҳатларга эга эканини ҳам таъкидлаш зарур. Унинг ижобий жиҳати шахснинг ўз манфаатларига мувофиқ равишда ҳаракат қилиш имкониятини ифодалайди. Бунда шахс бирор-бир моддий ва маънавий неъматга интилиб, шу йўлда зарур ҳаракатлар қилиши мумкинки, бу хатти-ҳаракатлар ўз навбатида бошқаларнинг интилиш ва манфаатларига зид келмаслиги керак. Чунки адолат чегараси, эркинликлар меъёри айнан шу асосда шаклланади. Аксинча, шахснинг хатти-ҳаракати ташқаридан бўладиган таъсирлардан бутунлай холи бўлган, у ўз мақсадларига эришиш жараёнида ҳеч бир акс таъсирни тан олмаган тақдирда эркинликнинг салбий жиҳати намоён бўлади. Чунки бу жараёнда «кимнингдир ва ниманингдир ҳисобига эркинликка эришиш» ҳолати содир бўлади. Шахс бу муносабатларни тўғри баҳоламаган тақдирда, у ўз хатти-ҳаракатлари билан адолатнинг бузилишига сабаб бўлади.

Албатта, эркинликнинг ҳар икки жиҳати ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд. Лекин шу билан бирга, улар ўртасида мураккаб, зиддиятли ва ҳатто қарама-қарши муносабатлар ҳам мавжуд. Шахс эркинлигини эркинликнинг айнан ана шу ижобий ва салбий хусусиятларидаги мувозанат белгилайди.

Шахс эркинлигини таъминлашда сиёсий ва ҳуқуқий институтларнинг демократик асосдаги тизимини шакллантириш муҳимдир. Шу билан бирга бунда хусусий тадбиркорлик фаолияти, бозор муносабатлари жараёнида шахснинг ижтимоий фаоллиги ҳам муҳим аҳамият касб этади. Фикримизча, Ўзбекистон Конституциясида инсон эркинлигига ўзининг тўғри, мақбул талқинини топган, яъни унда эркинлик бошқаларга зарар келтирмайдиган фаолият сифатида баҳоланган. Зеро, жамият ва давлат, ижтимоий тузум ва сиёсий институтлар ўртасидаги муносабат индивид, ижтимоий бирликлар ва гуруҳлар ўртасидаги муносабатларга кўп жиҳатдан боғлиқ бўлиб, уларнинг барчаси миллий ғоя тамойиллари асосида уйғунлаштиришни талаб этади.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари, аввало келажаги буюк давлатни барпо этиш билан боғлиқ.

Бунда ана шу яратилажак янги жамият, демократия, ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш, бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишнинг зарурати кабилар пиҳоятда муҳим ўрин тутди. Ана шу нуқтаи назардан олганда, янги ижтимоий муносабатларнинг қарор топиши, ислоҳотларнинг одамлар манфаатларига мувофиқлиги, комил инсонни вояга етказиш вазифалари бу борадаги ўзгаришларнинг таркибий қисмини ташкил этади.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этиш, ҳаётнинг барча жабҳаларида олиб борилаётган фаол меҳнат билан мустақилликни мустаҳкамлашга қаратилгандир. Ҳозирги даврда хилма-хил мулкчилик шакллари ва мулк эгасининг қарор топиши, Ватан ва мустақиллик, жамият ва миллат муносабатларининг яхлитлиги, мамлакатимизнинг халқаро нуфузи ва тинчликсевар алоқаларнинг ўсиб бориши, осойишталик, миллий тотувлик, ҳамжиҳатликка хизмат қилувчи ғоялар ҳам ана шу тамойилларнинг ўзлигини тўла намоён қилишга хизмат қилади. Уларнинг ҳаётийлиги халқ ирода-сига, руҳиятига, миллий туйғулари, орзу-интилишларига мослиги билан белгиланади. Шунингдек, барпо этилажак янги жамият ва унга боришнинг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маърифий йўл-йўриқлари миллий истиқлол ғоясининг тамойилларига таяниш орқали самарали амалга ошиш имконига эга бўлади.

Айни пайтда, миллий истиқлол ғоясининг амалий тамойиллари жамиятдаги барча қатлам ва ижтимоий кучларнинг фаолияти, мақсад ва интилишларига маънавий йўналиш беради. Шу тарзда миллий ғоя жамиятдаги турли ижтимоий қатламларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларига хизмат қилади, уларни амалга ошириш имконини яратади.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари шахснинг эркинлиги, сиёсий ва ҳуқуқий имтиёзларини қўллаб-қувватлаши, савоб ва жамият учун фойдали ишларда инсоннинг фаоллигини ошириши, умуминсоний меъёрларнинг бойитилиши, кишиларда янгича муносабатлар қарор топиши

учун кураш олиб боришни ҳам англатади. Бундан кузатилган асосий мақсад демократик ўзгаришлар ҳаётимизнинг муҳим йўналишига айланган ҳозирги даврда миллий истиқлол руҳида фикрловчи, ўз фаолиятида бунга амал қилувчи комил инсонларни вояга етказишдан иборат.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, истиқлол маънавияти соғлом, баркамол авлодни вояга етказиш ҳақидаги орзуларнинг рўёбга чиқиши учун шарт-шароит яратди. Зеро, ҳақиқий фаровон жамиятнинг аъзолари ҳам етук маънавият соҳиби бўлиши шарт. Чунки ўзлигини англаган инсон, ўзгалар, миллат, жамият, Ватан олдидаги бурчи ва масъулиятини ҳам англайди. Унинг қалби, тафаккури ва руҳиятида бундай улуғвор фазилатлар осон ва самарали камол топади. Маънавий етук, руҳи соғлом инсоннинг жисмоний меҳнати, турмуш тарзи, орзу-интилишлари эзгуликка томон йўналган бўлади.

Мустақиллик йилларида одамларни ғоявий тарбиялаш ва жамият маънавиятини юксалтириш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Фуқароларимизнинг ўзлигини англаш, қадрқиммат, иймон-этикод, она-Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат, миллий қадриятларга ҳурмат-эътибор туйғуларини ўстириб бориш йўлидаги ҳаракатлар ўзининг самарасини бера бошлади. Одамларнинг руҳияти, дунёқараши, ижтимоий ҳаётга муносабати, амалий фаолиятида туб ўзгаришлар юз бермоқда, уларнинг тафаккури уйғонмоқда.

Миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойиллари мамлакатимизда яшайдиган кишиларнинг тинч-тотувлиги, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг қадрига етиши, жамиятимиз ҳаёт тарзига хавф солиши мумкин бўлган таҳдидларга қарши сиёсий, ҳуқуқий ҳушёрлиги билан узвий боғлиқ. Чунки ҳозирги даврда тарбияланаётган ва келажакда мамлакатимиз учун масъул бўлган кишилар ана шундай жараёнларнинг меваси эканлигига асло шубҳа йўқ.

Бугунги таҳликали дунёда ҳар бир инсоннинг ўз ҳаётини тўғри ташкил этиши, шахсий манфаат ва интилишларини халқ ва Ватанининг пировард мақсадлари билан уйғунлаштира олиши мил-

лий истиклол ғояси тамойиллари амалиётининг энг муҳим кўрсаткичидир. Ана шундай кишиларни тарбиялаш ва вояга етказиш ҳар биримизнинг зиммамизга улкан масъулият юклайди.

Такрорлаш учун саволлар

1. Умуминсонийликнинг устуворлиги нима?
2. Миллий кадриятларга нималар киради?
3. Ҳаётни эркинлаштиришни қандай тасаввур қиласиз?
4. Қонун устуворлигини тушунтириб беринг.
5. Виждон эркинлиги, фикрлар ранг-баранглиги деганда нимани тушунасангиз?

Реферат мавзулари

1. Истиклол ғояси амал қилиши тамойилларининг моҳияти ва мазмуни.
2. Инсонпарварлик, виждон эркинлиги ва фикрлар ранг-баранглиги.
3. Миллий кадриятларга содиқлик, умуминсонийлик ва қонуннинг устуворлиги.
4. Эркин ва демократик жамият барпо этиш тамойиллари.

Олтинчи қисм

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИ ХАЛҚИМИЗ ҚАЛБИ ВА ОНГИГА СИНГДИРИШ

12-мавзу: ҒОЯВИЙ ТАРБИЯНИНГ УСЛУБ ВА ВОСИТАЛАРИ

Инсон жамият аъзоси экан, доимо турли гуруҳ ва жамоаларнинг вакили сифатида уларнинг таъсири остида бўлади. Яъни, ҳар бир шахснинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, профессионал тоифа, жамоа ва оиланинг ижобий ёки салбий таъсири бўлади. Тарихий шарт-шароит, давр, давлат тузуми ва ўша жамиятдаги сиёсий, иқтисодий ва мафкуравий таъсирлар унинг дунёқараши, фикрлаш тарзи, тафаккурида ўз аксини топади. Бундай таъсирларнинг икки хили мавжуд:

- макро босқичдаги ёки кенг маънодаги ижтимоий-маънавий, сиёсий ҳамда иқтисодий муҳит таъсирлари;
- микро босқичдаги ёки бевосита инсон боласи туғилиб ўсадиган оила, таълим ва тарбия масканлари, меҳнат жамоаси, маҳалла ва дўстлар муҳитидаги таъсирлар.

Бир қарашда инсон феъл-атворини иккинчи босқич таъсирларгина белгилайдигандай туюлади. Чунки, «Қуш уясида кўрганини қилади», деганларидек, айниқса, ўзбекчиликда одамнинг оиласи, насли-насаби, маҳалласи, таълим олган билим даргоҳига катта эътибор берилади ва бундай муносабат ҳаётда ўзини оклайди ҳам. Лекин макро босқичдаги таъсирларнинг аҳамиятини ҳам камситиш тўғри бўлмайди. Масалан, шўролар тузуми жамият аъзоларининг муте, тобе, ихлоссиз, баъзи бир жиҳатдан иймонсиз бўлиб камол топишига замин яратганки, бунга асосан ўша муҳитдаги носоғлом, инсон қадрини ерга урувчи иқтисодий сиёсат, коммунистик идеология сабаб бўлган. Умуман, тарихдан ҳам маълумки, қайси давлат ва мам-

лакатни олмайлик, босқинчилик сиёсати юргизилган жамият одамларининг психологияси мустақил юрт фуқаролари психологиясидан кескин фарқ қилади.

Мустақиллик психологияси шундайки, унда ҳар бир фуқаро ўзининг эркин меҳнати билан ўзи ва ўзгалар манфаати ҳақида бирдай кайғуради, чунки фидокорона меҳнат ёки тинимсиз изланишсиз на бир шахсининг, на жамоанинг бири икки бўлмайди. Ўз истиқлол йўлини танлаган Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ислоҳотлар ҳам айнан шу юрт, шу заминда туғилиб, яшаб, меҳнат қилаётганлар манфаатини кўзлашини ҳар бир эркин фуқаро тўла англайди.

Ҳар бир алоҳида шахс онги ва шуурида шаклланган туйғулар, фикрлар ва муносабат яхлит жамият, халқнинг фикри ва ғурурига айланганда шундай қудрат касб этадики, оқибатда эркин ва ҳур яшаш, Ватан тинчлиги ва ҳар бир оиланинг хотиржамлигини таъминлаш халқнинг эътиқоди бўлиб қолиши лозим. Демак, кўпчиликнинг маслак ва тилаклари, фикрлаши ва муносабатига айланган ғоя, тасаввур ва билимлар тизими халқ эътиқоди деб аталади.

Халқ эътиқоди ва унинг руҳи шундай қудратли таъсир кучига эгаки, у ҳар бир соғлом фикрловчи инсонни ижодий фаолиятга, касб-корнинг ҳалол бўлишига замин яратади. Ўзбек халқи ана шундай илоҳий марҳаматга сазовор бўлган, ўз миллий эътиқодига эга миллатлардан биридир. Буни биз буюк инсонлар, мутафаккирлар тимсолида кўрсак бўлади. Чунки халқ руҳи ва ундаги эътиқодни миллатнинг энг илғор вакиллари, мутафаккирлар ифода этади. Масалан, Амир Темурнинг давлат қурилиши ва саркардалик бобидаги юксак иқтидори, халқимиз руҳиятидаги салоҳият ва имконият ифодаси бўлган Алишер Навоийнинг ижоди ҳам халқ эътиқодининг ўлмас намунасидир. Халқ эътиқоди, юқорида эътироф этилганидек, ҳар бир шахс эътиқодининг йўналишини белгилайди. Атрофдагилар ва яқинлари тақдирига бефарқ бўлмаган, кўпчилик манфаатини ўз манфаатидан устун билган инсон бундай эътиқодга берилган ва ундан таъсирланган ҳисобланади.

Агар инсон боласининг туғилиш онларидан бошлаб унинг илк ривожланиш давлари хусусиятларига эътибор берадиган бўлсак, дастлаб у табиятан фақат ўз ички ҳиссиётлари, туйғулари доирасида ривожланади. Яъни, унинг учун ўз хоши-истаклари, эҳтиёжлари ва уларни қондиришдан ортиқ ташвиш йўқдай. Лекин ўша эҳтиёжлар орасида ота-онасига, энг яқинларига нисбатан ҳиссий иштилиш, улар билан эмоционал мулоқотга кириш истаги кучли бўлгани сабаб у инсонлар жамияти ва ундаги муносабатлар меъёрларини секин-аста ўзлаштириб боради. 3 ёшдан сўнг оиладаги мулоқотга тенг-қурлар жамиятидаги мулоқот қўшилиши муносабати билан бола худбинлик кайфиятидан янада тезроқ воз кеча бошлайди. Акс ҳолда жамият, кўпчилик унинг инжиқликларини кўтармайди. Шу тарзда соғлом мулоқот муҳити болани кўпчиликининг фикрига эргashiш, кўпчилик ҳақ деб эътироф этган ахлоқ меъёрларини эгаллаш, инсонгарчилик тамойилларига амал қилишга ўргатади.

Шундай қилиб, бола учун кенг ижтимоий муҳитдаги соғлом ғоялардан, халқ руҳининг қадриятларидан тўла баҳраманд бўлиш имконияти туғилади.

Эзгу фикрнинг таъсирчанлиги. «Яхши сўз – қиличдан ҳам кучли» деган гап бор. Дарҳақиқат, ўрнида ишлатилган сўзлар, ёрқин ва дилдан баён этилган нутқ, бамаъни фикр ҳар доим одамларнинг хулқ-атворида ижобий таъсир кўрсатади. Ана шундай фазилатлар соҳибини одатда «Бамаъни одам» деб таърифлашади. Бундай шахслар соғлом мулоқот муҳитида фазилатларини ўзгаларга намойиш қила олади, ўзини эркин тутати ва ўзига ишонади.

Мулоқот жараёнида фикрга, соғлом ғояга эга бўлиш – масаланинг бир жиҳати. Унинг бошқа бир муҳим жиҳати ана шу фикрларни баён эта олиш қобилиятидир. Инсоний муносабатлар соҳасида буюк мутахассис деб эътироф этилган Дейл Карнегининг кучи ва машҳурлиги аввало унинг гапириш ва ўзгаларни тинглаш қобилиятида намоён бўлган. У бир вақтнинг ўзида минглаб одамларга мурожаат қила олар ва тингловчилар вақтнинг қандай ўтганини ҳам сезмас экан. Демак,

нима ҳақида гапириш эмас, у тўғрида қандай гапириш ҳам ўта муҳим. Ана шундай таъсирчан гапириш маҳорати ва санъати – риторика фани бўлиб, у одамдаги нотиклик ва ўзгаларни ўз қарашларига эргаштира олиш маҳоратини назарда тутди. Мафкуравий тарбия ва таъсир жараёнида ҳам гапга чечанлик, сўз бойлиги ва уни аудиторияга етказа олиш муҳим аҳамиятга эга.

Сўз ғоявий таъсир воситаси. Миллий ғояларни халқ онгига етказишда сўз асосий таъсир воситаси бўлган ва бўлиб қолади. Шу сабабли қадимги Грецияда риторика мактаблари ташкил этилган ва воизлар махсус қоидалар ва қонунлар асосида омма олдига чиқиб сўзлашга ўргатилган. Одамлар онгига муайян ғоя асосан шу йўл билан сингдирилган.

XX асрга келиб, риторикага оид классик ёндошув ҳам қайта кўриб чиқилди. Американинг Йел шаҳридаги риториканинг тажриба мактаби 60-йилларда кўплаб тадқиқотлар ўтказиб, мафкуравий ва сиёсий тарғибот ҳамда таъсир учун сўз ва нутқни мутлақ самарали деб бўлмаслигини исбот қилди. Чунки омманинг сиёсий қарашлари ва онгига таъсир кўрсатишнинг бошқа механизмлари борлиги тажрибаларда асосланди. Олимларнинг эътироф этишларича, мафкуравий фикрлар маълум бир қарашлар тизими бўлиб, унда мантиқ етакчи ўрин тутди. Лекин инсон онги ҳар доим ҳам мантиққа бўйсунмавермайди. Бу йўл ёки восита аниқ фанлар соҳасига, умуман илм-фанга тааллуқли деб ҳисобланади. Маълум бўлишича, одамнинг ўзи ишонишни хоҳламаган нарсага ишонтириш ўта мушкул иш экан. Чунки у ўзининг шахсий қарашлари, манфаатларига мос келадиган нарсаларгагина ишонади. Яъни, оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кундалик ҳаётда ишлатиладиган иборалар, сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатади. Тажриба ўткир сиёсатдонларнинг ҳеч қачон ўз нутқларида ғайритабиий, илмий иборалардан фойдаланмаслигини кўрсатади.

Шундай қилиб, тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида камроқ ўйланиши, ак-

синча, таниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалбан ҳис қилиб туриши керак. Демак, нотик ёки воиз нутқида ишлатиладиган, жамият ва халқ манфаатини ифодаловчи ижтимоий рамзлар – сўзлар, иборалар, шиорлар, нарса ёки ҳодисалар ўша тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита алоқадор бўлгандагина таъсирчан ва ишончли бўлади.

Мафкуравий таъсирнинг яна бир муҳим хусусияти борки, у ҳам бўлса, муайян қарашлар тизимини бирдан, бир вақтнинг ўзида ифода этишга интилмастик. Чунки оддий тингловчи айрим-алоҳида фикрлар орқали ўша мафкуравий тизимнинг туб моҳиятини англаб олиши мумкин. Масалан, миллий қадриятларимизнинг аҳамиятини уқтириш учун уларнинг барчасини бир бошдан санаб ўтиш шарт эмас. Яъни, она меҳр-муҳаббатининг нақадар улкан куч экани, бунга алоқадор ноёб удумларимиз борлигини англаш учун оддий она атласининг таъсирчанлигини англаш ҳам кучли кечинмаларни уйғотиши мумкин.

Эзгу ғоя ва эътиқодни шакллантирувчи омиллар. Инсон эътиқодсиз, ғоясиз, фикрлашсиз яшолмайди. Шахс ва унинг эътиқоди масаласи муҳим муаммолардан бўлиб, унинг шаклланиши моҳиятан ижтимоий омилларга бевосита боғлиқ деб қаралади. Бу масалага эътиборнинг ортиб бораётганининг боиси шундаки, шахсдаги мафкуравий иммунитетнинг шаклланишида ундаги эзгу ғоя ва иймон эътиқод муҳим аҳамиятга эгадир. Агар биз ёшларимизда болаликдан бошлаб соғлом эътиқод ва юксак дунёқарашни шакллантира олсак, улар маънавияти бой, мустақил фикрли ва олижаноб шахслар бўлиб камолга етади. Шу маънода, шахс эътиқоди ундаги шундай барқарор ва тегис фикр, тасаввурлар, билимлар мажмуиқи, мафкуравий дунёқараш ҳамда миллий ғоялар аслида ана шундай эътиқодлар асосида шаклланади.

Шахснинг маънавиятини белгиловчи бошқа кўплаб психологик бирликлардан фарқли ўларок, эътиқод ва дунёқараш нисбатан барқарор ва уйғун бўлиб, уни осонликча, тез фурсатда ўзгартириб бўлмайди. Шунинг учун унинг табиатини

ўрганиш, унинг ўзгаришига таъсир кўрсатиш омилларини аниқлаш масаласи билан бевосита боғлиқдир.

Шахс камолоти жараёнида унинг турли зиддиятларга ва зарарли эътиқодларга берилиш ҳолати ҳам кузатилади. Масалан, психологлар этник зиддиятлар ҳамда диний эътиқодлар шаклланиши ва ўзгаришига катта эътибор бериб, ушбу жараёнга хос умумий қонуниятларни ўрганганлар. Масалан, машҳур америкалик психолог Гордон Оллпортнинг фикрича, эътиқод ва этник зиддиятлар ўзига хос умумлашган установкалар бўлиб, агар шахсда муайян бирор миллат вакилларига нисбатан салбий муносабат ёки зиддият мавжуд бўлса, демак, унда бошқа бир миллат вакилларига нисбатан ҳам худди шундай муносабатни кутиш мумкин.

Шахс эътиқодига алоқадор бўлган шундай зиддиятлардан бири диний бўлиб, уни ҳақиқий тақводорлик ёки ҳақиқий эътиқоддан фарқлаш зарур. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда шахсдаги ташқи ва ички диний эътиқодни ёки динга мойиллиқни фарқлайдилар. Америка олимлари ўтказилган кўплаб тадқиқотларда сиғиниш жойларига бориш билан эътиқодлилиқ кўрсаткичлари ўртасидаги боғланишни ўргандилар. Бу боғланиш **бевосита** бўлиб, мунтазам черковга қатнайдиغانлардаги толерантлилиқ ўртача қийматли бўлиб чиқди. Черковларга мунтазам қатнайдиغان шахсларда инсонийлик даражаси юқори бўлади. Ўша тадқиқотлардан маълум бўлишича, диний манбаларни тўла мутолаа қилиб чиққан одам одатда – анча зиддиятлардан ҳолн, толерантлиги эса юқорироқ булар экан. Бу тадқиқотлардан қандай хулосалар чиқариш мумкин?

Биринчидан, шахс эътиқоди унинг жамиятдаги ҳулқини белгиловчи омил бўлгани учун ҳам уни шакллантиришга энг аввало жамият ва жамоатчилиқ, оила ва барча турдаги таълим муассасалари жалб этилади.

Иккинчидан, биз эътиқодни шакллантирувчи ҳар бир омилнинг таъсир кучи нималарга боғлиқлигини билишимиз керак. Булар қуйидагилардир:

а) таъсир курсатувчи манба-шахс ёки гуруҳ, бошқача қилиб айтганда, коммуникатор;

- б) таъсир мазмуни ёки маълумот;
- в) таъсир воситаси ёки маълумот етказувчи тармоқ;
- г) таъсирни қабул қилувчи ёки аудитория.

Таъсир кўрсатувчи шахс – таълим берувчи. Таъсир кўрсатувчи шахсдан нималар талаб қилинади? Аввало, тажриба, билимдонлик, ишонтира олиш қобилияти, унинг нутқи, ўзига ишончи ва бошқалар. Мафкурачиларнинг асосий иш услуби, методларига ўзида мавжуд билим, тушунча, ғояларни асос қилиб олган ҳолда, биринчи навбатда ёшларда, қолаверса, кенг халқ оммаси онгида мустаҳкам эътиқодни шакллантириш, таъсир кўрсатиш ва тақлид этишга чорлашдир. Бунда у мулоқотнинг барча самарали ва таъсирчан воситаларидан – монолог, диалог, баҳс-мунозара, брейшторминг кабилардан фойдаланади. Айнан ана шу фаолият ҳар бир таъсир кўрсатувчининг риторика асосларидан хабардор бўлишини, нутқ маҳоратини эгаллашини талаб қилади. Сўзловчи ўз нутқида нутқий ва нутқий бўлмаган воситалардан ўз ўрнида мақсадга мувофиқ тарзда фойдалана олиши шарт. Агар воиз ёки потиқ ўзига берилган минбарда фақат сўз ва иборалар тизимидан фойдаланиш билан чекланса ёки қоғозга туширилган матндан четга чиқолмаса, уни аудитория тингламайди, унга ишонмайди. Шунинг учун хиссий таъсир усуллари— ўринли ишлатилган қарашлар, имо-ишора, мимика ва патомимика кабилар ҳам таъсирни кучайтирувчи психологик механизмлар эканини унутмаслик керак.

Тарбиячидан талаб қилинадиган яна бир муҳим хислат – гапираётган кишининг **ёқимтойлиги**дир. Бу ҳам нотикқа нисбатан ишонч ва эътиқодни оширади. Ёшлар аудиториясида, воизнинг мурожаатига эътибор жиддийроқ бўлади. Зиёли, олимлар аудиториясида, маънавий, илмий таҳлилларга асосланган фикр ва мулоҳазалар катта таъсир кучига эга бўлади.

Ахборотнинг мазмуни. Нотикнинг *нима ҳақида гапираётгани* ҳам мафкуравий тарбияда муҳим ўрни тутади. Тадқиқотлардан шу нарса маълум бўлдики, одамларга ҳам ақлан асосланган – (рационал), ҳам эмоционал (ҳиссиёт уйғотувчи) маълумотлар тез таъсир қилади. Бунда аудитория хусусияти на-

зарда тутилиши керак. Масалан, ўқимишли, тушунган одамлар аудиторияси фактларга таянган, асосли маълумотни тез қабул қилиб, унга ишонса, кичик ёшлилар, маълумот даражаси пастроқ шахслар кўпроқ юракка яқин, эмоционал маълумотга ўч булади. Бундайлар ҳаттоки улардаги айрим негатив хис-туйғуларни кўзғатувчи маълумотларга нисбатан ҳам фалроқ бўлади. Шунинг учун ҳам касалликка қарши ёки зарарли одатларга қарши қаратилган рекламада кўпинча даҳшат уйғотувчи расмлар берилади. Ёки фикрни ўзғартириш учун берилаётган маълумот тингловчида мавжуд бўлган билимлардан кескин фарқ қилса ҳам, унда янги маълумотга нисбатан ишонч ва уни қабул қилишга мойиллик кучли бўлади.

Мафкуравий ахборот ёзма ёки оғзаки тарзда етказилиши мумкин. Агар биринчисига газета, журналлар, китоб ва дарсликлар, ёзма манбаларда мужассамлашган маълумотлар кирса, иккинчисига маъруза ўқиш, дарсни баён этиш, мунозара ва суҳбатлар ўтказиш киради. Бундан ташқари, мафкуравий ғоялар турли бадий ва ҳужжатли фильмлар, болалар ёки катталар учун яратилган мультфильмлар орқали ҳам етказилиши мумкин. Мухими, улар халқ маънавияти, ўлмас меросимиз, келажакка ишонч уйғотувчи маъно-мазмун билан йўғрилган бўлиши керак.

Маълумотларнинг мазмундорлиги ва таъсирчанлигини уларнинг оммабоплиги, билдирилган ёки ифода этилган ғояларнинг содда, ихчам ва раvon баён қилинишига кўп нарса боғлиқ. Тингловчи ҳар бир сўзни тушунсагина, унда теран муносабат шаклланади.

Бундан ташқари, *бирламчилик ва иккиламчилик самараси* қонунияти ҳам бор. Унинг моҳияти шундан иборатки, дастлаб қабул қилинган маълумотнинг мазмуни одамга кучлироқ таъсир қилади. Лекин, иккинчи томондан, тингловчи томонидан охирида эслаб қолинган маълумот ҳам хотирада мустаҳкам ўрнашади. Буни ҳам мафкуравий тарбия жараёнида албатта инобатга олиш зарур.

Болалар билан миллий ғояларимиз хусусида олиб бориладиган суҳбатларда тарбиячи ёки мураббий аввалдан тайёр са-

воллар тартибини ишлаб чиқиши, ишлатиладиган таянч иборалар катта аҳамият касб этади. Бунда ҳар бир жумла ёки иборалинг конкретлиги, ҳаётийлиги ва образлилиги муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Таъсир воситаси (алоқа тармоғи). Тарбияда яна бир омил – маълумотнинг нима воситасида узатилиши масаласи долзарбдир. Албатта, одамларга юзма-юз туриб ўз фикр ва эътиқодини баён этиш энг таъсирчан усулдир.

Шундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, тингловчи билан алоқа *бевосита ёки бавосита* бўлади. Юзма-юз учрашувлардаги мулоқот ёки таълим-тарбия жараёнидаги таълим берувчи билан ўқувчи ўртасидаги алоқа ёки ота-она билан фарзандлар ўртасидаги муносабатлар бевосита алоқага мисол бўлса, оммавий ахборот воситалари, биринчи навбатда, телевидение, радио, газета ва журналлар, китоб ёки рисоалар воситасидаги мулоқот бавосита алоқани билдиради.

Ижтимоий реклама ҳам, инсон онги ва идрокига таъсир кўрсатувчи кучли восита ўлароқ, ғоявий тарбияда катта ўрин тутди. Масалан, таниқли ва баобру шахсларнинг маданий ва маънавий меросимиз, обидаларимиз олдида туриб интервью беришлари жуда самарали бўлади. Мисол учун, Самарқанддаги Регистон майдонида интервью бераётган шахс шаҳардаги ободончилик ишлари ҳақида гапираётган бўлса ҳам, асрий обидалар томошабинда миллий маданиятимизга ҳурмат, ундан гурурланиш туйғуларини ўша муқаддас қадамжоларни бориб зиёрат қилиш истагини уйғотади.

Аудитория, яъни тингловчилар хусусида гап кетганда, қандай инсонлар ишонувчан бўлади, қандай одамлар соғлом ғояларни ёт, бузғунчи ғоялардан фарқлай олади, деган савол ўта муҳимдир. Чунки одамлар ҳар хил. Масалан, улар биргина сифатлари – ўз-ўзларига бўлган баҳолари нуқтаи назаридан фарқ қилади. Масалан, ўзи, ўз қобилият ва фазилатлари хусусида камтарона фикр юритадиган одамларнинг янги маълумотларга, нотаниш манбаларга ишониши, эътиқод ҳосил қилиши жуда секин содир бўлади, улар ўзларига қанчалик ишонмаса, бошқаларга ҳам шунчалик ишонмайди. Ўзи ҳақида анча

юқори фикрлар билан юрадиганлар эса маълумотларни тез қабул қилади, лекин ўзларидаги мавжуд фикрларга нисбатан ҳам кибор, ғурур бўлгани сабабли, бошқаларнинг фикрига тезгина эргашмайди. Демак, хулоса шундайки, инсоннинг ўзига бўлган баҳоси меъёрида, ўртача ҳамда холис бўлиши керак.

Психологик нуқтаи назардан аудиториянинг асосан тўрт хил тури фаркланади:

1. *Пассив ўзлаштирувчи аудитория*. Бу юқорида таъкидланган ўзини ҳали холис баҳолай олмайдиган содда инсонлар бўлиб, уларга ўз навбатида содда, тушунарли, машғул қилувчи маълумотлар ёқади. Мафкуравий мавзудаги ахборотлар ҳам ҳаётгий, лўнда фикрларда баён этилса, уларда ижобий муносабат шаклланади.

2. *Фаол, ижтимоий жиҳатдан баркамол аудитория*. Булар маълумотли, зиёли, янгилликка ўч инсонлар бўлиб, уларга таъсир кўрсатувчи ҳар қандай ахборот муаммоли, долзарб, баҳсталаб бўлгани маъқул. Талабалар, магистрант ва аспирантлар, олимлар ва бошқалар шулар жумласидандир.

3. *«Эътиқоди суст» аудитория*. Булар маълум сабабларга кўра тарбияси оғир кимсалар тоифасига кириб қолган, ҳаётда аниқ мақсади ва маслаги йўқ, ўз устида ишламайдиган инсонлар. Уларнинг орасида асосан ўсмирлар ва ўспиринлар кўп бўлади. Диний ақидапарастларнинг домига тушиб қолган ёшлар ҳам шулар жумласидандир. Улар янгилликларга, уларнинг тафсилотларига бой бўлган ахборотга ўч бўлади. Шунинг учун бундай тоифадаги кимсаларга баоброў шахслар орқали таъсир кўрсатиш маъқул.

4. *«Муқим уй» аудиторияси* – бу асосан уй бекалари, қариялар, маълум сабаблар билан ногирон бўлиб, асосий вақтини уйда ўтказадиганлар. Уларни ҳаётгий видеофильмлар, кизикарли кўрсатув ва лавҳалар ўзига жалб қилади. Шундан келиб чиқиб, бундай инсонлар учун мафкуравий ахборот тайёрланганда, уларнинг соддалиги, самимиятга ўчлиги ва инсоний эътиборга муҳтожлигини инobatга олиб иш кўрилса, самарали бўлади. Улар кўпроқ уй ишлари билан банд бўлгани учун мулоқот ва учрашувлар уларнинг дам олиш вақтларига мўлжал-

ланиши, миллий удумлар, расм-русумларимизнинг ноёб жиҳатларидан фойдаланиш, таъсир вақти ва жойи масаласини маҳаллалар фаоллари ва хотин-қизлар қўмиталари билан ҳамкорликда ўйлаб кўриш керак бўлади.

Мафкуравий ишларни ташкил этишда аудиториянинг *катта ёки кичиклиги* ҳам инобатга олиниши керак. 100-200 кишидан зиёд одам бўлса, бу катта, 15-100 тагача одам бўлса, ўртача, 15 тагача бўлса, кичик аудитория ҳисобланади.

Воиз билиши шарт бўлган қоидалар:

- катта аудиторияда -воизлик маҳоратининг ўта юқори бўлиши;
- кўرғазмали воситалардан фойдаланишда ўта аниқлик бўлиши;
- саволларнинг минимал даражада кам бўлиши;
- кичик аудиторияда -савол ва жавобларнинг максимал миқдорда бўлиши;
- расмиятчиликдан холи барқарор бўлиши;
- нотикнинг мавзуга оид билимларининг мукамал бўлиши;
- воизлик маҳорати ўртача бўлиши ҳам мумкин;
- мазмунни ёритишда ижодий ёндашув.

Бундан ташқари, аудиториянинг *ёш хусусиятларини*, уларнинг билимлари даражасини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш мезонлари. Бу – ўта нозик ва масъулиятли иш. Агар бундай иш 15 кишигача бўлган кичик аудиторияларда амалга оширилган бўлса, унда тингловчи – ёшлар, тарбияланувчилар ёки талаба-ўқувчиларнинг дунёқарашларини бевосита суҳбатлар, ёзма ишлар ва уларнинг ишга, воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабатлари орқали аниқлаб, машғулотларни қайта-қайта ўтказиш мумкин.

Агар аудитория 15 кишидан 100 кишигача бўлган ўртача катталиқда бўлса, унда одатда тадбир ёки турли мавзулардаги йиғилишларда жам бўладиган одамлар гуруҳи назарда тутилади, унинг самарасини бир мартада аниқлаш мушкул бўлади. Чунки психологияда шундай қонуният борки, аудиторияни ташкил этувчи одамлар сонини ортиб боргани сари уни ташкил

этувчилар бир-бирига жуда ўхшаб боради. Шунинг учун 100 ва ундан ортик, 200, 300 кишилик аудиторияни тўплаб ўтказилган маънавий ва мафкуравий тадбирлар самарадорлигини оширишда жуда кўп омиллар ҳисобга олинади керак. Бундай шароитда баҳс юритиш, фикр алмашиш ёки одамларнинг етказилаётган маълумотни қай даражада ўзлаштираётгани бўйича мониторинг олиб бориш анча мураккаб бўлади. Бундай пайтларда янгиликка ўта ўч тингловчи ҳам воизга нисбатан нейтрал мавқени эгаллаши, унинг фикрларига тўлиқ эргашмаслиги мумкин. Чунки бу ерда ғояларга айрим алоҳида *шахслар эмас, гуруҳлар эргашади*. Агар муайян гуруҳ ахборотни қабул қилишга умуман мойил бўлса, унда тинглаш қобилияти бўлади, аксинча, ҳеч ким ҳеч нарсани тушунмагандай ўтираверади. Мабодо тингловчилар орасида савол берувчилар пайдо бўлса, бу савол кўпчиликка маъқул бўлмаслиги ёки айримларга ёқиши мумкин, бундай вазиятда топқирлик ва зукколик қилиб, барчага маъқул келадиган гапларни топа олиш лозим.

Шунинг учун Ватан ва юрт тақдирига алоқадор муҳим мавзулардаги учрашув ва маърузалар имкон қадар торроқ давраларда, тўгарак столлар атрофида амалга оширилса самарали бўлиши психологияда ва ижтимоий таъсир амалиётида исбот қилинган.

Мафкуравий таъсир самарадорлигини ўлчаш мезонлари қуйидагилардан иборат:

- аҳолининг сиёсий бидимдонлиги, ижтимоий фаоллиги;
- жамиятнинг маънавий соғломлиги, одамларнинг ўзини руҳан тетик ва бардам тутиши;
- ватанпарварликнинг турли кўринишлари кундалик турмушда тобора кўпроқ намоён бўлиб бораётгани;
- аҳолида маълумотлиликдан манфаатдорлик кайфиятининг борлиги, барчада билим савиясини оширишга интилишнинг кучайиши, газета-журнал, вақтли матбуот, нашрий ишларга талаб ва таклифнинг ортиб бориши;
- жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг йил сайин камайиб бориши, аёллар ва ўсмирлар ўртасида содир этиладиган жиноятчиликнинг бартараф этилиши;

- гиёҳвандлик ва турли зарарли одатларнинг ёшлар ўрта-сида йил сайин камайиб бориши, бунда кенг жамоатчиликнинг фаол иштироки;
- диний, дунёвий билимларга муқобил муносабат, шу соҳалардаги адабиётларга нисбатан эҳтиёжнинг бир маромда сақланиши;
- оилаларнинг мустаҳкамлиги, ажримларнинг камайиб бориши;
- фуқароларда қонуларга нисбатан итоаткорликнинг шаклланиши;
- бутун жамият миқёсида соғлом маънавий ва ижтимоий муҳитнинг шаклланиши.

Ижтимоий фикрни ўрганиш. Бу – маънавий-мафкуравий табдирларнинг кенг халқ оммаси ва ёшлар онгига нечоғлик чуқур сингиб бораётганини ўрганишнинг ишончли йўлларида биридир. Ижтимоий фикр – гуруҳ ёки жамият томонидан яқдил тарзда изҳор қилинадиган умумий нуқтаи назардир. Ижтимоий фикр кўпинча ижтимоий психология ҳамда социология фанлари томонидан ўрганилади. Лекин жамият тараққиётининг ҳозирги босқичига хос бўлган жараёнлар ижтимоий фикрни фақат маълум гуруҳ мутахассисларигина эмас, балки барча фаол шахслар ўрганишини тақозо этади.

Кундалик ҳаётимизда, айниқса, Ўзбекистон шароитида ижтимоий фикрнинг асосий барометри, ўлчови – бу маҳалладир. Маҳалла аҳли ҳар бир оилада рўй бераётган ҳодисаларни биледи, инсонлар тақдирига бепарқ бўла олмайди, фаоллар орқали ижтимоий ҳаётдаги ҳар бир ўзгариш, одамлар онги ва қалбидаги ҳис-кечинмалар ўрганилади. Шу маънода, Ўзбекистон шароитида маҳалланинг ҳақиқий деморатия дарсхонаси эканлиги унинг ижтимоий фикрни бошқариш имкониятларида ҳам ўз тасдиғини топган.

Шунга қарамай, мафкуравий ишлар амалиётида, жамиятдаги маънавий барқарорликни таъминлаш учун, ижтимоий фикрни муттасил ўрганиб бориш, бунга жамоатчиликнинг энг илғор вакиллари жалб этиш мақсадга мувофиқ. Ижтимоий

фикрни ўрганиш қуйидаги асосий йўналишларда амалга оширилиши мумкин.

1. Социология ва психологиянинг махсус усулларини қўллаган тарзда, мутахассислар иштирокида амалга оширилаётган тадбирлар. Бунда асосан сўров усуллари – анкета ёки интервью йўли билан жамоатчилик фикри ўрганилади. Анкета ёзма сўров шакли бўлиб, унга киритилган саволлар ёрдамида миллий ғоянинг мазмунига алоқадор масалаларнинг ёшлар томонидан қай даражада ўзлаштирилганини аниқлаш мумкин. Анкета саволлари тингловчилар онгидаги билимлар қай даражада мустақкам экани ҳақида маълумот олиш имконини беради. Умуман, миллий ғояларнинг инсон онгидаги мониторингини аниқлашда, маълумотлилик даражасига кўра, очиқ саволлар билан ёзма фикрларни тўплаш, интервью йўли билан хилма-хил фикрларни ўрганиш самаралироқ ҳисобланади.

2. Жойларда, маҳалла қўмиталари, ўқув масканларида «Ишонч почталари» ташкил этиш ҳам мумкин. Бунда аҳолининг хат, хабарлари орқали рўй бераётган жараёнларга, мафкуравий ўзгаришларга, маҳалла-кўй, турар-жойлар ва меҳнат жамоаларидаги айрим салбий ҳодисаларга муносабати аниқланади, халқнинг ислоҳотлардан манфаатдорлиги ўрганилади.

3. Хужжатлар, ёзма манбалар ва хатларнинг мазмуни, телевидение, радио ва вақтли матбуот саҳифаларида меҳнаткашларнинг фикр-ўйларининг баёнини ҳам сифат, ҳам миқдор жиҳатдан таҳлил қилиш орқали уларнинг миллий ғоялар моҳиятини қай даражада тушунаётгани, уларга муносабати, бу жараёндаги иштирокини ўрганиш мумкин. Бу ҳам жаҳон таърибасида синалган ишончли усуллардан бири.

Шундай қилиб, миллий истиклол ғоясининг халқимиз қалби ва онгига сингдириш жараёни мураккаб, кўпбосқичли ва ўта масъулиятли бўлиб, улар самарадорлигини муттасил ўрганиб бориш, янада махсулдор ва таъсирчан тарбиявий усулларни амалиётда қўллаш, такомиллаштириб бориш ушбу йўналишдаги ишларнинг таркибий қисмидир.

Мустақил ўзлаштириш учун топшириқлар

1. Халқ ижодиёти намуналари асосида миллий кадрятларнинг ёш авлод тарбиясидаги ўрни ва улардан самарали фойдаланиш юзасидан таклифлар тайёрланг.

2. Маҳаллангиз ёки сиз таълим олаётган ўқув юртидаги маънавий тадбирлар самарадорлигини ўрганиш дастурини эркин равишда ишлаб чиқинг.

3. Маънавий меросимизда тарғиб этилган ватанпарварлик ва халқчиллик ғояларини тенгдошларингиз билан бирга ўрганиб чиқинг.

4. Эркин фуқаролик жамиятини қуришда ёшларнинг ўрнига бағишланган давра суҳбати ўтказинг.

Реферат мавзулари

1. Инсон маънавиятига таъсир қиладиган мафқуравий омиллар.
2. Соғлом мулоқот маданиятини шакллантириш йўллари.
3. Ўзбекистон тарбияловчи ва мустаҳкамловчи омиллар.
4. Мафқуравий ишларнинг самарадорлигини аниқлаш мезонлари

13-мавзу: МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИ ЁШЛАРНИНГ ОНГИГА СИНГДИРИШНИНГ ШАКЛ ВА ЙўНАЛИШЛАРИ

Ғоявий тарбия тушунчаси. Миллий истиқлол ғояси Ўзбекистон халқининг туб манфаатлари, асрий орзу-умидлари, эзгу ниятлари, буюк мақсадларини ифода этиб, халқнинг ўз мақсад-муддаоларига эришиш учун маънавий-руҳий куч-қувват бўладиган пойдевордир. Бу жараён жамият аъзоларининг туб манфаатлариши кўзда тутди, бинобарин, ҳар бир фуқарони миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялаш шу юртнинг фарзандлари учун муқаддас бурчдир.

Тарбия нима? Агар «тарбия» тушунчасининг туб маъносига эътибор берадиган бўлсак, бу – инсоннинг ўзи ва ўз халқи ҳақидаги тасаввурининг тўғри ва холис бўлишини таъминловчи мураккаб жараёндир.

Ҳар бир даврнинг ўзига хос тарбиявий усул ва воситалари бўлади. Қадим замонлардан тарбия ёш авлоднинг кекса авлод тажрибаларини ўзлаштириш шакллари билан бири сифатида қараб келинган. Тарбия асосан меҳнат фаолияти (овчилик, чорвачи-

лик, деҳқончилик ва шу каби) жараёнида, турли урф-одатлар, маросимлар ўтказиш вақтида амалга оширилган. У асосан жисмонан бақувват бўлишга қаратилган. Психолог Д.Эльконин болалар ўйини тарихини таҳлил қилиб, тараққиётнинг маълум даврига қадар умуман болалар ўйини категориясининг ўзи бўлмаганини исбот қилган. Лекин ўша пайтларда катталарнинг болаларга таъсири бевосита бўлиб, тарбия жараёни ҳозиргидан фаркли шароитларда кечган. Меҳнат фаолиятининг кўпқиррали бўлгани ва мураккаблашиб бориши боис катталар билан болалар ўртасидаги муносабатларда рўй берган ўзгаришлар туфайли ўзига хос болалар жамияти пайдо бўлган ва бу жамият аъзолари катталар тажрибасини ўзлаштиришнинг турли-туман йўллари топиб, ўз ҳаёти ва фаолиятини такомиллаштириб борган. Бу биринчи навбатда касб-ҳунар турларининг кўпайиши ва такомиллашиб бориши билан ҳам боғлиқ бўлган.

Бола истаган соҳа бўйича таълим-тарбия олиб, ўзи хоҳлаган ихтисосликни эгаллашга ҳақли. Лекин унинг хоҳиши билан жисмоний имконияти ҳар доим ҳам бир-бирига мос келавермайди. Одатда, ота касбини, тўғрироғи, бобо мерос касбни тутган ёшлар ҳаётда кўпроқ муваффақият қозонади. Чунки болада отанинг қони, унинг лаёқати бўлади. Демак, касб тарбияси, болани ёшлиқдан эл-юртга фойдаси тегадиган меҳнат фаолиятига йўналтириш ҳам мафқуравий аҳамиятга эгадир.

Ғоявий тарбиянинг моҳияти. Шахс тарбиясининг муҳим йўналиши – бу ғоявий тарбиядир. Бу – инсон онги ва тушунчалари тизимида ҳаёт ҳақидаги фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик, ахлоқий, бадий, касбий қарашларни мақсадли шакллантириш жараёнидир. Ҳар қандай тарбия жараёни охир-оқибат, ўз мақсад ва моҳиятига кўра ғоявий тарбиядир. Чунки оилани оламизми, болалар боғчасиними, маҳалла, мактаб, коллеж, лицей, университет ёки академияни оламизми – ҳаммасида бериладиган таълим ва тарбия жараёнлари талаба ва тингловчилар дунёқарашини кенгайтириш, уларнинг онгини илмий асосланган билимлар билан бойитиш ҳамда жамият учун, унинг равнақи учун керак бўлган сифатларни камол

топтиришга йўналтирилган бўлади. Бу ишлар боланинг дунё ҳақидаги, оламнинг ривожланиш қонуниятлари, инсоний муносабатлар борасидаги ўзига хосликлар, ахлоқ тамойиллари, гўзаллик ҳақидаги тушунчаларини кенгайтиришга хизмат қилади. Бу – том маънода мафкуравий тарбиянинг асоси, пойдевориридир. Шунинг учун мафкурасиз инсон, мафкурасиз гуруҳ, миллат, халқ, жамият бўлиши мумкин эмас.

Нима учун бир жамият, ижтимоий гуруҳ (масалан, сиёсий партия, ижтимоий ҳаракат) мафкурасини бошқа бир ижтимоий гуруҳга мажбуран сингдириш нотўғри. Чунки мафкура – муайян ижтимоий гуруҳ аъзоларига хос ўзларидаги мавжуд эҳтиёжлар, тилак, орзу, умидлар ҳамда манфаатлар асосида ўша гуруҳнинг қарашлари, тасаввурлари дунёси ҳамда ғояларининг маҳсули сифатида яратилади. Унда бошқалар манфаатлари ифодаланмаслиги ҳам мумкин. Бас, шундай экан, ўзгалар манфаатини кўзловчи мафкурани халқ онгига зўрлаб сингдириб бўлмайди. Масалан, америкаликларнинг ўз мафкуравий қарашлари бор, бу қарашлар тизими ҳар бир америкаликни юрти билан фахрланиш, унинг келажаги учун қайғуриш, бу йўлда тинимсиз изланиш ва меҳнат қилишга ундаши табиий. Лекин бу қарашларга суянган ва уларни чуқур таҳлил қилиб ўрганган ҳолда биз ҳам фақат шундай қилсак бўлар экан, биз ҳам фақат шу йўлдан бораёлик, деб бўлмайди. Чунки ҳар бир жамият ривожининг ўзига хос қонуниятлари мавжудки, ўша жамият аъзолари уларни ўзларининг туб мақсад ва манфаатлари асосида шакллантиради.

Ғоявий тарбиянинг мақсади. Ҳар қандай *мафкуравий тарбиянинг мақсади* – жамиятнинг ҳар бир аъзоси ва улар тимсолида ҳар бир ижтимоий қатлам, гуруҳнинг тарбиявий даражасини таъминлашдир. Бу пировард натижада ўша жамият ривожига туртки берувчи илғор ғояларнинг ҳар бир фуқаро томонидан онгли равишда ўзлаштирилишини, унинг тафаккур ва фикрлаш тарзига айлантирилишини таъминлайди. Шу маънода, миллий истиқлол мафкураси Ўзбекистонда яшаб, ижод қилаётган ҳар бир фуқаро онги ва шуурида асрий миллий кадрятларимиз, халқимизнинг бугунги ва келгусидаги манфаатларини

ифодаловчи энг соғлом ғоялар ва фикрлар тарзида – халқ тафаккури тарзида ўз ифодасини топиши лозим. Бу жиҳат мафкуравий тарбиянинг бош хусусиятларидан биридир.

Мафкуравий тарбиявийлик энг аввало юксак эътиқод, иймон, Ватан ва халқ олдигаги масъулият, ватанпарварлик, фидойийлик каби фазилатларда намоён бўлади.

Ёшларни ғоявий тарбиялаш. Соғлом ғоялар тарбияси юксак дунёқараш ва эътиқод тарбиясини англатади. Дунёқараш – тартибга солинган, яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, тасаввур ва ғоялар мажмуи бўлиб, у шахсни жамиятда ўзлигини сақлаган ҳолда муносиб ўрин эгаллашга чорлайди.

Мустақиллик йилларида шаклланаётган янгича дунёқараш ёшларда Ватанга садоқатни, миллий кадрият ва анъаналарга муҳаббатни, ўз яқинларига меҳрибонликни, танлаган йўли – касби, маслаги ва эътиқодига содиқликни назарда тутди. Янгича фикрлаш ва янгича тафаккур айнан мустақиллик мафкураси руҳида тарбия топиб, сайқал топган миллий онг, дунёқараш ва эътиқод маҳсулидир.

Ёшлик, ўспиринлик даври дунёқарашнинг шаклланиши, эътиқоднинг мустаҳкамланиши учун ўта муҳим босқич ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, бу давр нафақат шаклланиш учун, балки, агар маълум бир қарашлар тизими мавжуд бўлса, уларни ўзгартириш учун ҳам қулайдир. Шу боис мафкуравий таъсирлар бевосита ёшлар аудиториясига, уларнинг қалби ва онгига қаратилган бўлади.

Масъулият. Ғоявий тарбия мезонларидан бири бу масъулият туйғуси билан яшаш хусусиятини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда, унинг ўзи ва ўзгалар учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ишпи доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади.

Шахсий масъулиятни *фуқаролик масъулияти*дан фарқлаш лозим. Биринчиси – шахснинг кундалик фаолиятидан

келадиган шахсий манфаатни назарда тутса, иккинчиси жамият манфаатларини назарда тутади. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон энг аввало ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равнақини ўйлайди. Мустақил Ўзбекистон фуқаролари учун ягона мақсад Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак, ҳар бир инсон фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу ғояларни амалга оширишда деб билиши даркор.

Охирги йилларда ғарбда кенг тарқалган назарияга кўра, одамлар масъулият нуқтаи назаридан икки тоифага бўлинади. Биринчи гуруҳ ўз ҳаётида рўй бераётган воқеа ва ҳодисаларнинг сабабчиси, масъули деб фақат ўзларини тасаввур қилади. («Мен ўзим барча нарсаларга масъулман. Менинг ҳаётим ва ютуқларим фақат ўзимга боғлиқ, шунинг учун ўзим учун ҳам, оилам учун ҳам ўзим жавоб бераман»). Иккинчи гуруҳ барча воқеа, ҳодисаларнинг сабабчиси ташқи омиллар, бошқа одамлар – ота-она, ўқитувчилар, ҳамкасблар, бошлиқлар, таълимчилар, кўни-кўшни ва бошқалар деб ҳисоблайди.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, иккинчи шаклдаги масъулият кўпроқ ўсмирларга хос экан, уларнинг деярли 84 фоизини масъулиятни фақат бошқаларга юклашга мойил экан. Америкалик олим Дж. Роттер ана шу асосда «назорат локуси» тушунчасини илмий асослаб берган. Унинг киритган фикрича, масъулиятни ўз зиммасига олишга ўрганган болаларда хавотирлик, нейротизм, асабийлашув, жаҳолат каби салбий сифатлар кам учраб экан. Улар ҳар кимнинг фикрига эргашиб кетавермасдан кўп нарсани ўз қарашлари асосида ҳал этар экан.

Демак, масъулиятни ҳис қилган болалар ҳаётга тайёр, фаол, эркин ва мустақил фикрловчи бўлади. Уларда масъулият билан бирга, ўз-ўзини англаш, шахсий гуруҳ туйғулари ҳам юксак бўлади. Шунинг учун ҳам мафкуравий тарбиянинг муҳим йўналиши сифатида ёшларда она Ватан олдидаги бурч, ўз тақдири учун масъулият, маҳалла, меҳнат жамоаси, оила ва яқин кишилар ҳаёти учун жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Эътикод – психологик ҳамда ижтимоий-психологик тушунча бўлиб, одамнинг муайян қараш, таълимот, назария, ҳаётий ақида, қадрият ёки фаолият тамойилларини эмоционал-ҳиссий қабул қилиш жараёнида шаклланган собит фикр ва тасаввурлар мажмуидир. Ёки бошқача айтганда, эътикод маълум қадриятлар, диний ёки дунёвий маслақлар, муносабатларнинг инсон қалбида яшаш фалсафаси, фаолият дастури сифатида қабул қилинишидир. Агар шу жараённинг оқибати ўлароқ одамда диний ёки дунёвий маслақ, ишонч каби турғун муносабатлар шаклланган бўлса, биз уни эътиқодли одам деб атаймиз. Инсоннинг инсонлиги, унинг жамиятдаги ўрни ва нуфузи ҳам маълум маънода унинг эътиқоди билан белгиланади. Айрим инсонлар бутун умри мобайнида фақат битта нарсага эътиқод қилади. Масалан, Франциялик машҳур сайёҳ Кусто ва унинг командаси ҳақидаги фильмни ҳамма кўрган. Бир қарашда у бутун умрини денгиз ҳаёти ва ундаги сирли воқеалар, ҳайвонот дунёсини кашф этишга бағишлагандек туюлади. Денгиздан жуда узокда яшайдиган, ундан манфаат кўрмайдиган одамлар учун бу тадқиқотчининг ҳаёти ва ишлари кераксиз бир нарсдек туюлади. Лекин бу олимнинг ўз ишига садоқати, эътиқоди шу даражада кучлики, уни бутун дунё, соғлом фикрловчи ҳар бир инсон жуда юксак қадрлайди. Бу каби одамларнинг бошқа соҳалардаги хизмати кам бўлиши мумкин, аммо башарият уни юксак эътиқоди учун ҳурмат қилади. Демак, эътиқодсизликдан қўрқиш керак, агар ҳеч нарсага ишонмайдиган, мақсад-маслаги номаълум кишини кўрсангиз, унга ёрдам бериш лозим, чунки бу одамдаги эътиқодсизлик нафақат унинг ўзига, балки атрофдагиларга ҳам зиён келтиради.

Эътиқодли одам аввало фойдали иш билан шуғулланади, ўзгаларга зиён келтирувчи амаллар қилмайди, ёлғон гапирмайди. У ҳар доим лафзига амал қилади, яъни бир нарсани қиламан, деб аҳд этса, бутун кучи ва иқтидорини сафарбар қилиб, уни албатта бажаради, бошлаган ишни охирига етказди. Эътиқодли инсон нима қилаётганини, нима учун айнан шу ишни қилаётганлигини жуда яхши билади. Шу боис ҳақиқий

этиқод эгаси илмга интилади, ўз олдига аниқ мақсад қўйиб яшайди, ҳар томонлама баркамол бўлишга тиришади, яхшиларга ошно бўлиш, буюкликка ҳавас унинг ҳаётий шиорига айланади. Ҳақиқий этиқод соҳиби ўздан оиласига, фарзандларига, инсониятга нимадир қолдиришни истаб яшайди. Шунинг учун ҳам этиқод, шахсдаги журъат, мардлик, фидоийлик, ирода, виждон, қатъият, ҳалоллик, инсонпарварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар билан боғлиқдир.

«Иймон» арабча сўз бўлиб, луғавий маъноси ишончдир. Ҳақиқий этиқод эгаси бўлган одамда иймон ҳам бўлади. Буюк меросимиз ҳисобланмиш «Авесто»да иймон ва этиқоднинг ўзаро алоқаси ва унинг инсон тафаккур тарзи билан боғлиқлиги хусусида шундай дейилган:

*Ақлли ва иймонли кимсаларга
Бағишлайман шодлик, бардам руҳ...
Этиқодман, Митраман,
Мудом сабоқ бермоқчиман,
Иймон билан фикр айласин.
Иймон билан сўз сўзласин,
Ва иймонга амал қилсин.*

Иймон келтириш ёки ишонч шундай психологик ҳолатки, унда шахснинг этиқодига мос келадиган муайян нарса ва ҳодисалар таъсирида онгда ўрнашиб қоладиган тасаввурлар мажмуи етакчи ўрин тутади. Иймоннинг нима экани кўпинча шахс томонидан чуқур таҳлил қилинмайди, текширилмайди, чунки унда инсоният тажрибаси, шахс этиқод қилган ижтимоий гуруҳнинг қарашлари мужассам бўлади. Шунинг учун ҳам халқ ватан хоинларини энг аввало «иймонсизлар» деб лаънатлайди, зеро, туғилиб ўсган ерни муқаддас билиш, киндик қони тўкилган тупроқни соғиниш, Ватан равнақи йўлида баҳоли қудрат виждон билан меҳнат қилиш – иймонлилик белгисидир.

Иймон тушунчасига фақат диний тушунча сифатида қараш старли эмас. Чунки ҳар куни фойдали бир амал, савоб иш қилиш, солиҳ хулқ соҳиби бўлиш, бутун инсоният меҳр-муҳаббати билан қараш, жамиятдаги хулқ меъёрларини қалбан

ҳис қилиб, уларни бузмасликка интилиш ҳам иймондандир. Агар бола ёшликдан гўзал хулқларни эгаллашга интилиб яшаса, мусулмончилик одатлари, хушхулқлилик тамойилларини ўзлаштириб боришга руҳан тайёр бўлса, уни иймонли бўлиб тарбия топяпти, дейиш мумкин.

Соғлом дунёқараш, масъулият, иймон ва эътиқодни ёшлар онгида шакллантиришнинг қуйидаги асосий объектив **шарт-шароитлари ва омилларини** ажратиш кўрсатиш мумкин:

а) ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий муҳит. Ёшларда соғлом эътиқод ва юксак дунёқарашнинг шаклланиши учун маълум муҳит ҳам зарур. Ўзбекистонда бу борада улкан ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз Ислам Каримов томонидан мустақилликнинг дастлабки кулларида ноқ миллий кадриятларимизни тиклаш, тарихимизни холис ва чуқур ўрганиш, буюк аждодларимиз хотирасини ёд этиш, бой илмий-адабий меросни ўрганиш, халқ маънавиятини юксалтириш миллий сиёсатимизнинг устувор йўналишларидан бирига айланди. Ижтимоий ва сиёсий институтлар – давлат ва нодавлат ташкилотлари, сиёсий партиялар, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватловчи жамғармаларнинг ташкил этилиши ўзига хос ижтимоий муҳитни шакллантирди. Бу эса, ўз навбатида, ёшларнинг буюк келажак бунёдкори бўлиб вояга етишишида муҳим ўрин тутмоқда.

б) соғлом ғоялар. Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган, халқ томонидан эътироф этилган илғор ғоялар бугунги кунда шундай фаол кучга айланганки, улар ёшларнинг психологик ва ижтимоий эҳтиёжларига тўла жавоб беради. Зеро, Ватаннинг равнақи, юртнинг тинчлиги, халқ фаровонлиги, миллатлараро тотувлик, ижтимоий ҳамкорлик, диний бағрикенглик, комил инсон тарбияси учун яратилган шароитлар, айнан келажакимиз бўлган ёшларнинг манфаати учун хизмат қилади.

в) сиёсий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўсишида сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти катта. Улар ўз фаолияти билан фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги асосланган демократик жамият барпо этиш ғоясининг амалга ошишига хизмат қилади.

Ўзбекистондаги ҳар бир партия ўз дастурий мақсадларини рўёбга чиқариш учун ҳуқуқий асос ва қонуний кафолатларга эга. Фуқаролар учун қайси сиёсий партиянинг қарашларига қўшилиш ёки қўшилмаслик ихтиёрий бўлиб, бундай эркинлик ёшларни фикрлашга, ўзича мустақил йўл таплашга хизмат қилади. Ҳар бир партиянинг ўз дастурий ғояларини ҳаётга татбиқ этиш жараёнида миллий истиқлол мафқурасининг асосий тамойилларига амал қилиши ҳаётнинг бош мезонидир. Чунки халқ манфаатлари, истиқлол ғоялари, қайси сиёсий ва мафқуравий кучга мансублигидан қатъи назар, барча юртдошларимиз учун муқаддасдир. Бу аслида том маънодаги сиёсий маданиятнинг белгисидир.

Фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш чинакам демократик фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим омили. Бу ўринда шунини таъкидлаш жоизки, шахснинг ҳуқуқий онги юксак, билими етарли бўлиши, лекин ушда ҳуқуқий маданият етишмаслиги, у фуқаро сифатида ўз халқи ва Ватани олдидаги бурч ва масъулиятини тегаран англамаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам фуқаролар, айниқса, ёшларда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш мафқуравий тарбиянинг муҳим шартидир.

Ҳуқуқий маданиятни шакллантириш омиллари қуйидагилардир:

- ҳуқуқий маданиятга оид оммабон адабиётлар;
- таълим муассасаларида ҳуқуқий маданиятга оид махсус ўқув курслари;
- ижтимоий мулоқотнинг ҳуқуқий тамойилларни мавзуйига оид тадбирлар;
- мустақилликнинг инсон манфаатларига қаратилган ҳуқуқий асосларини кенг халқ оммаси орасида тарғиб этиш ва бошқалар.

г) ёшларнинг билим даражаси. Илғор ғояларни амалга оширишнинг яна бир муҳим шартини уларни ўзлаштириши лозим бўлган ижтимоий қатлам ёки гуруҳнинг билим савияси, маълумотлилиқ даражасидир. Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва «Таълим тўғри-

сида»ги қонун ёшларнинг билим ва малакасини оширишга қаратилган тарихий ҳужжатлардир, улар ҳар бир ёшнинг билим даражасини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қилади.

Агар ўсмир ёки ўспиринда ёшлиқдан китобга, билимга меҳр шаклланмаган бўлса, унинг билими саёз, тушунчалари тор бўлса, у соғлом ғояни зарарли ғоядан, дунёвийликни даҳрийликдан, зиёни жаҳолатдан фарқлай олмайди. Ғоявий соғломлик ҳар қандай ғайритабиий фикрларга муносиб жавоб беришни, ёт ва зарарли ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни, турли ақидапарастлар билан асосли ва танқидий мунозара олиб боришни, ўз нуқтаи назарининг тўғрилигига ишонч-этиқод туйғусини камол топтиришни тақозо этади.

д) одатий, анъанавий фикрлаш тарзидан янгича, илғор фикрлашга ўтиш мафкуравий янгиланишлар жараёнининг муҳим хусусиятидир. Таъкидлаш лозимки, инсон ўзи учун одатий бўлиб қолган фикрлаш тарзидан осонликча воз кечолмайди, чунки эскича фикрлаш бир қарашда қулай бўлиб кўринадди. Бунини арифметикадаги мантиқ билан алгебрадаги мантиқ қоидасига қиёслаш мумкин. Арифметикани ўзлаштирган бола алгебрадаги айният, теоремаларни руҳан қийналиб қабул қилгани каби, инсон тафаккури ҳам ижтимоий ҳаёт ўзгаришларини бирдан қабул қилолмайди. Лекин янги давр, янгича ислохотлар, демократия, бозор муносабатлари айнан тафаккур ва фикрдаги ўзгаришларни тақозо этади ва бу ривожланишнинг, тараққиётнинг асосий шартидир. Шунинг учун миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларининг кенг омма қалби ва онгига сингиши бирдангина, тез ва бир текисда бўй бермайди. Бу— мураккаб, босқичма-босқич амалга оширилган жараён бўлиб, бу жараёнда, бошқа ижтимоий қатлам вакиллари билан фарқли ўларок, ёшлар ташаббускорлик кўрсатиши ва ўз дунёқарашини ва этиқоди билан бошқаларга таъсир кўрсатиши керак.

Оилавий тарбия. Шахс маънавияти, унинг дунёқарашини, инсоннинг тасаввур ва этиқодига алоқадор кўникмалар маж-

муи асосан оилада шаклланади. Шу маънода, оила – ҳақиқий маънавият ўчоғи, тарбия омили ва муҳитидир. Бинобарин, миллий мафкурамизга хос илк тушунчалар инсон қалби ва онгига, аввало оила муҳотида сингади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга оширилади.

Оила, унинг асрлар мобайнида сакланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда Ватанга муҳаббат, ниймон, этиқод, масъулият, ватанпарварлик, инсонпарварлик, илмга иштиёқ ва маданият кўникмалари шаклланади. Зеро, ҳар бир фуқаро оиланинг жамиятдаги ўрни ва вазифасини, Ватаннинг остонадан бошланишини тушунмасдан туриб, ўзини мукамал инсон деб ҳис қила олмайди.

Болаларда ёшликдан халқ ва юрт тақдири учун фидоийлик туйғусини шакллантириш мафкуравий тарбияда муҳим ўрин тутади. Бунинг учун бола ҳаётининг дастлабки йилларидан бошлаб, уни нарсалар олами билан таништиришнинг миллий анъаналаримизга хос шаклларини қўллаш лозим. Бу жараёнда миллий турмуш тарзимизга ёт бўлган «жангари» ўйинчоқлар, мультфильмлар, кинофильмлардан имкон қадар фойдаланмаслик керак. Шарқона одоб ва башариятнинг эзгу интилишларини акс эттирувчи ўйинлар, ўйинчоқлар, расми китобчалар, миллий эртақлар асосида яратилган мультфильмлар болалардаги илк ёшликдан мафкуравий қарашларнинг тўғри шаклланишида қўл келади. Масалан, болалар ўртасида машҳур бўлган «Зумрад ва Қиммат», «Ёрилтош», «Хўжа Насриддиннинг саргузаштлари» каби қатор эртақлар орқали болаларда яхшиликка муҳаббат, ёмонликка нафрат туйғуларини тарбиялаш, адолат тантанасига ишонч ҳиссини уйғотиш мумкин.

Ота-оналар саводхонлиги. Юқорида тилга олинган тарбия шаклларини амалга оширишнинг энг қулай йўли – аввало *ота-оналарнинг маънавий билим савиясини ошириш*, уларда соғлом тафаккур ва замонавий дунёқарашни шакллантиришдир. Бу эса ота-онанинг фарзанд олдидаги, эл-юрт олдидаги бурчини тўғри англашини, инсоннинг дунёга келиши ва камол топиб ривожланишига оид қонуниятларни пухта билишини,

оилавий муносабатлар доирасида миллий урф-одат ва анъналаримизни энг подирларини турмушга сингдириш орқали болаларда миллий қадриятларга меҳр-муҳаббатни уйғотишни, уларни мустақил фикрлайдиган кишилар қилиб тарбиялашни тақозо этади. Бинобарин, ота-оналик шундай масъулиятли вазифаки, унинг жамиятимиз манфаатига мос тарзда амалга оширилиши учун инсон ҳам маънавий жиҳатдан, ҳам психологик жиҳатдан тайёр бўлиши керак.

Касбни пухта эгаллаш ва фидокорона меҳнат қилиш учун илм қанчалик зарур бўлса, фозил фарзандлар тарбиялаш ва уларни инсонларга нафи тегадиган даражада етук қилиб тарбиялаш учун ҳам билим шунчалик муҳимдир. Шунинг учун ўрта асрнинг кўзга кўринган истеъдодли шоирларидан бири Абдибек Шерозий ота-онага, айниқса, аёл кишига илмнинг зарурати тўғрисида шундай ёзган эди: «Илм – аёл учун зийнат. Ақлини подонликдан халос этган ҳар бир аёл номус, иззат, аёллик қадрини тушуниб этади. Бундай аёл ҳеч бир ишда адашмайди. Илмсиз аёл эса бола тарбиялашда турли хатоларга йўл қўяди».

Боболар ва момолар тарбияси. Ўзбек оиласида бола онгида соғлом ғоя ва билимлар шаклланиши жараёнида *оиланинг катталари – боболар, момолар, яқин қариндош-уруғлар* ҳам бево-сита иштирок этади. Азалий удумга биноан, бола тарбиясида ота-онадан ҳам кўра бобо ва бувиларнинг таъсири кучлироқ бўлади. Улар оиладаги маънавий муҳитнинг бошқарувчилари хисобланади. Бундай тарбия анъанаси буюк ажодларимиз тақдирида муҳим ўрин тутган. Масалан, Амир Темурнинг неваралари тарбияси билан уларнинг оналари эмас, улуғ бибилари-бувилари шуғулланган. Хусусан, Шохрух Мирзо, Муҳаммад Султон Мирзо, Халил Султон Мирзо, Улуғбек Мирзо сингари те-мурий шахзодалар Сароймулкхоним қўлида тарбия топган.

Хуллас, ота-она ўз боласини ахлоки ва ҳуқуқий маданияти учун жамият олдида жавобгардир. Ота-оналик бурчига эътиборсиз қараш, фуқаролик масъулиятини хис этмаслик муҳим ижтимоий бурчни бажармаслик билан тенгдир. Чунки, бола-ни дунёга келтиришдан кўра, уни жамиятга нафи тегадиган,

соғлом эътиқодли, солиҳ фарзанд қилиб тарбиялаш мушкул-роқдир.

Маҳалла – тарбиячи. Ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалла халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарига таянган ҳолда, улкан тарбиявий вазифани бажаради. Кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида одамлар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади.

Маҳалла, аввало, соғлом *ижтимоий муҳит*дир. Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг ҳулқ-атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради. Шу маънода маҳалла, Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек, ҳақиқий демократия дарсхонасидир.

Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд. Айниқса, миллий кадриятлар, меҳр-оқибат, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатларни камол топишида маҳалланинг ўрни бекиёс. Агар бирор маҳаллада ўсган қиз ҳақида бошқа бир одам ноўринроқ гап айтганини, ўша қизнинг маҳалладоши эшитиб қолса, шу қизнинг шаъни учун курашади, уни оклашга, бегона одамни эса тартибга чақириб қўйишга ҳаракат қилади. Шу маънода маҳалла ҳамжиҳатлик, ор-номус, биродарлик каби фазилатлар тарбиясига ижобий таъсир кўрсатади.

Аёл, она – эзгулик тимсоли. *Мафкуравий тарбияда онанинг алоҳида ўрни ва нуфузини* ҳисобга олиб, хотин-қизларнинг бола тарбияси ва оилавий рўзғор ишларини юритиш борасидаги билимдонликларини такомиллаштириб бориш; «оналар мактаблари» ташкил этиш ҳам катта амалий аҳамиятга эга бўлади. Чунки Президентимиз, ҳукуватимиз томонидан аёлларга билдирилган юксак ишончнинг замирида бу муътабар зотларга хос буюк оналик меҳр-муҳаббати, уларнинг мафкуравий тарбияга қўшажак куч-ғайрати, ноёб истеъдодларининг эътирофи ётади. Жаҳон маданияти ва маънавиятига катта ҳисса қўшган Мусо Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Имом Бухорий, Аҳмад Фарғоний, Амир Темур, Улуғбек, Алишер Навоий,

Бурхониддин Марғинонийларни дунёга келтириб, тарбия берган момоларимизнинг ворислари бўлган замонавий аёллар ҳам соғлом фикрловчи, Ўзбекистон тараққиёти учун бутун билим ва иқтидорини аямайдиган ёшларни тарбиялаб беришига шубҳа йўқ. Зеро, юртбошимизнинг «Хар қайси жамиятнинг маданий даражаси ва маънавий баркамоллиги аёлларга бўлган муносабат билан белгиланади», деб уларнинг бугунги ҳаётимиздаги ўрнига катта аҳамият бераётгани бежиз эмас.

Анъаналар, удумлар, расм-русумлар. Асрлар мобайнида шаклланган, авлоддан-авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган **урф-одат, маросим ва байрамлар** ҳам миллий мафкураинг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Хусусан, Мустақиллик, Наврўз, ўқитувчилар ва мураббийлар, Хотира ва қадрлаш куни каби байрам ва маросимларимиздан жамият ҳаётига замонавий мазмун бахш этиш йўлида оқилона фойдаланиш зарур.

Бугунги кунда миллий анъаналаримизни ўрганиш, тарғиб этиш билан бир қаторда тўй-маъракаларни, одат ва удумларни ихчамлаштириш, бу борада исрофчарчилик ва дабдабозликка йўл қўймасликка алоҳида эътибор қаратиш даркор. Бу урф-одат ва анъаналарнинг асосий қисми оилада ва оила аъзоларининг бевосита иштирокида ўтказилади. Шунинг учун ҳам хар бир оилавий анъана ва удум мафкуравий тарбиянинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Масалан, инсонпарвар, юксак эътиқодли, бағрикенг, меҳр-оқибатли одамларни вояга етказишда кенг маънодаги толерантлик, оилавий муносабатлардаги инсонийлик тамойиллари муҳим ўрин тутди. Хар бир ўзбек оиласида муқаддас саналадиган меҳмоннавозлик, қиз ва ўғил болалар тарбияси борасида махсус анъаналарнинг мавжудлиги, йил мавсумига кўра барча оила аъзолари иштирокида ўтказиладиган ҳашарлар, чақалоқнинг дунёга келиши билан боғлиқ ҳамма-ҳаммаси эзгуликка, яъни соғлом мафкуравий муҳитни шакллантиришга хизмат қилади.

Мулоқот маданияти – инсонга хос маънавий эҳтиёж бўлиб, ундаги умумий маданий савиянинг муҳим кўрсаткичидир. Инсон ўзининг ҳис-туйғулари, ички кечинмалари, уй-фикрлари-

ни бевосита мулоқот жараёнида намоён қилади. Мафкуравий тарбиянинг энг таъсирчан воситаларидан бири ҳам мулоқот ҳисобланади. Чунки инсон қалбида, онгида шаклланадиган дунёқараш, эътиқод, иймон, виждон, масъулият каби фазилатлар тарбиясида радио-телевидение, газета-журналлар, бадий ҳамда илмий адабиётнинг ўрнини эътироф этган ҳолда, шуни айтиш мумкинки, юзма-юз кечадиган фикр алмашув, инсоннинг юзи ва кўзига қараб туриб айтиладиган бамаъни сўз ва ҳиссиётларнинг ўрни беқиёс. Шунинг учун ҳам ота-она бир гапни айтиш лозим бўлса, боласининг юзини ўзига қаратиб олиб, зарур юз қиёфаси ва кўзидаги самимият билан фикрини уқтира бошлайди. Ва бундай мулоқот самарали бўлади. Шу боис аудиторияларда ўқитувчи билан ўқувчи, талаба ва домла ўртасидаги мулоқотга таълим ва тарбия жараёнида катта аҳамият берилади.

Оилада ота-она, қайнона-келин, қариндош-уруғлар ўртасидаги муносабатларнинг меъёри, уларнинг мақсадга мувофиқлиги, муносабатлардаги самимият даражаси ҳам ёшларда соғлом фикрнинг, шарм-ҳаё, меҳр-оқибат, иффат, ибо, назокат, лафз, масъулият каби ижобий фазилатлар ва интеллектуал сифатларнинг намоён бўлишига замин ҳозирлайди. Халқимизга хос устувор фазилатлар асосан оилавий муҳитда, яқин қариндошларнинг бевосита аралашувида юз беради. Бу ҳол меҳнатга тўғри муносабат, ҳалоллик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни эъзозлаш, аяш, урф-одатларни муқаддас билиш жараёнида амалга ошади. Бундай сифатларни ўзлаштира олган ҳар бир ўғил ва қизда оилапарварлик ва юртпарварлик хусусиятлари ривожланиши муқаррар. Лекин оилавий низолар, ажралишларнинг сабаблари таҳлил қилинганда, шу нарса аён бўлмоқдаки, оила муҳитининг носоғломлиги, оила аъзолари ўртасидаги келишмовчиликлар, ўзаро тил топа олмаслик каби ҳолатлар нафақат ўша оила, балки қариндош-уруғлар ўртасидаги хотиржамликка ҳам раҳна солади. Энг ачинарлиси – бунинг оқибатида эътиқодсиз, диёнатсиз, мақсадмаслаксиз болалар, ҳаётда ўз ўрнини топа олмаган инсонларнинг пайдо бўлишидир.

Таълим муассасалари. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегияси, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаолари, миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишларидандир.

Истиқлол мафкурасини одамлар қалби ва онгига сингдиришда жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усул ва воситаларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилади.

Таълим ва тарбия соҳалари миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишларидандир.

Бунда қуйидаги вазифалар кўзда тутилади:

- таълим муассасаларида болалар ва талабаларнинг ёшига мос равишда миллий истиқлол мафкурасини сингдиришда дифференциал педагогик-психологик дастурни яратиш;
- кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида ўқувчи-талабалар онгида миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш;
- ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкураси ғояларини терап акс эттириш;
- мактаб, лицей, коллеж, институт ва университетларда мафкуравий тарбияни бугунги кун талаблари даражасига кўтариш;
- педагог кадрларнинг мафкура борасидаги билимларини чуқурлаштириш.

Таълим-тарбиянинг ҳар бир алоҳида босқичи ўз навбатида миллий ғояларни ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг ўзига хос омилларини назарда тутди.

Мактабгача таълим муассасалари. Бу ўринда ҳар бир ота-онанинг ўз фарзандининг мактабгача тарбияси унинг кейинги тараққиёт даврида қанчалик аҳамият касб этиши, бу давр узлуксиз таълим ва тарбиянинг муҳим босқичи эканини англаб етишига эришиш зарур. Буца оиланинг мактабгача таълим

муассасалари тизимига изчил уйғунлашувига эришишни назарда тутиш керак. Бу даврда барча мактабгача таълим-тарбия муассасалари болалардаги умумий саводхонлик ва мактабдаги таълим – тарбияга тайёрлаш жараёнининг муҳим ва зарурий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Бевосита таълим берувчи муассасалар (мактаблар, лицей, касб-хунар коллежлари, олий ўқув юртлари) мафкуравий тарбиянинг асосий ўчоқларидир. Уларнинг барчасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим жараёнида, барча ўқув қўлланмалари ва дарсликлар, кўшимча адабиётларда қуйидаги омиллар устувор аҳамият касб этиши лозим:

- Ватан туйғусини шакллантириш;
- она тилимизга муҳаббат уйғотиш;
- миллий кадриятларга ҳурматни кучайтириш;
- эзгулик тимсоли бўлган аёлни улуғлаш;
- оиланинг ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашдаги ролини кўрсатиш;
- маҳалланинг демократия дарсхонаси ва ўз-ўзини бошқариш мактаби эканини тушунтириш;
- умуминсоний кадриятларнинг миллатлараро тотувлик, бағрикенглик, дунёвий илмларга интилиш ва илғор маданиятни шакллантириш воситаси эканини уқтириш;
- дин ва дунёвий билимларнинг ўзаро қарама-қарши эмаслигини англаштириш;
- маърифатнинг шахс интеллектуал салоҳиятини оширишдаги имкониятлари кенглигини исботловчи далиллар келтириш;
- мафкуранинг фалсафий асосини яратишда тарихнинг аҳамиятини очиб бериш;
- ҳуқуқий маданият соғлом дунёқарашнинг муҳим омили экани тўғрисидаги маълумотларни кўпайтириш.

Бу ишлар ижтимоий гуманитар фанларнинг маъно мазмуни ва уларни ўқитиш технологияларини такомиллаштиришни, ёшларни мустақил фикрли бўлишга, ижобий ўзгаришларга бефарқ бўлмаган, чуқур билимларга интилиб яшашга ўргатишни тақозо этади.

Дунёвий илмларни мукаммал билиш даҳрийлик белгиси эмаслигини ҳар бир ёшнинг теран англаб етиши муқаддас ислом динимизнинг иймон-этикодга, инсоф-диёнатга чорловчи кучини янада оширади. Энг муҳими – мамлакатимизда қабул қилинган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ҳар томонлама баркамол, билимли, малакали ёшларни вояга етказишнинг жамиятимиз томонидан қабул қилинган тарихий ҳужжат эканини тушунтириш ва уни амалга оширишга бутун кучни сафарбар этиш зарур.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Миллий истиқлол ғояси ва комил инсон тарбиясининг ўзаро алоқасини қандай тушунасиз?
2. Истиқлол мафқурасини халқ онгига сингдиришнинг қандай йўллари ва воситалари мавжуд?
3. Миллий мафқурани халқ оmmasига етказишнинг механизми нимадан иборат?

Реферат мавзулари

1. Ғоявий тарбия ва унинг асосий хусусиятлари.
2. Ёшларни миллий мафқура руҳида тарбиялашнинг шакл ва воситалари.
3. Халқ оmmasининг турли қатламларини ғоявий қуроллантириш муаммолари.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

Кириш	3
1-мавзу: Миллий истиқлол ғояси фапининг предмети, аҳамияти ва асосий вазифалари	6

ИККИНЧИ ҚИСМ: Миллий ғоя ва мафқуралар тарихидан

2-мавзу: «Ғоя» ва «мафкура» тушунчалари	23
3-мавзу: Тарихий тараққиёт: ғоявий ва мафқуравий жараёнлар	39

УЧИНЧИ ҚИСМ: Ҳозирги замонда инсон онги ва қалби учун кураш

4-мавзу: Бугунги дунёнинг мафқуравий манзараси ва глобаллашув жараёнлари	55
5-мавзу: Геосиёсат ва Марказий Осиёдаги мафқуравий жараёнлар	68

ТЎРТИНЧИ ҚИСМ: Ўзбекистон тараққиёти ва мафқуравий муаммолар

6-мавзу: Ўзбекистонда барпо этилаётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек модели	79
7-мавзу: Мустақиллик ва мафқуравий муаммолар	100

БЕШИНЧИ ҚИСМ: Миллий истиқлол ғояси

8-мавзу: Миллий истиқлол ғоясининг моҳияти ва мазмуни	116
9-мавзу: Миллий истиқлол ғоясининг мақсад ва вазифалари	135

10-мавзу: Миллий истиклол мафкурасининг асосий ғоялари 150

11-мавзу: Миллий истиклол ғоясининг амал қилиш тамойиллари . 172

ОЛТИНЧИ ҚИСМ: Миллий истиклол ғоясини халқимиз қалби ва онгига синдириш

12-мавзу: Ғоявий тарбиянинг услуб ва воситалари 189

13-мавзу: Миллий истиклол ғоясини ёшларнинг онгига синдиришнинг шакл ва йўналишлари 203

Ижтимоий-сиёсий нашр

**МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҲОЯСИ:
асосии тушунча ва тамойиллар**

*(Олий таълим муассасалари учун
тажрибавий қўлланма)*

Масъул муҳаррир: *К.Назаров*
Мусаввир: *И. Исмоилов*
Мусаххих: *У.Валиев*
Компьютер ишлари: *Н.Машрапова,
И.Намеджанова*

ИБ № 3573

Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, Тошкент, Мустақиллик майдони, 5

Ўзбекистон ёшлари «Камолот» жамғармаси «Янги аср авлоди» нашриёт-
матбаа маркази. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Босмаҳонага топширилди 19.07.2001. Босишга рухсат берилди 6.08.2001.
Бичими 60×90/16. Офсет босмаҳона қоғози. Шартли босма 17,4 б.т.
Нашр табоқ 14,0 б.т. Адади 12000. К-8883 рақамли буюртма.

Ўзбекистон республикаси Давлат кўмитаси ижарадаги Тошкент матбаа
комбинатида босилди. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

